

Reformacija kao prekretnica između dvije epohe srednjeg i novog vijeka

Klarić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:208361>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U
RIJECI

Ivan Klarić

REFORMACIJA KAO PREKRETNICA IZMEĐU DVIJE EPOHE
SREDNJEG I NOVOG VIJEKA
(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 18.9. 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
U RIJECI

(Odsjek za povijest)

Ivan Klarić

Matični broj:18430

**REFORMACIJA KAO PREKRETNICA IZMEĐU DVIJE EPOHE
SREDNJEG I NOVOG VIJEKA
(DIPLOMSKI RAD)**

Diplomski studij: Povijest i Povijest umjetnosti

Mentor: doc. dr. sc. Maja Ćutić Gorup

Rijeka,18.9. 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Reformacija kao prekretnica između dvije epohe srednjeg i novog vijeka* izradio/la samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Maje Ćutić Gorup.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

___Ivan Klarić___

Potpis:

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	1
1.Uvod	2
2.Formalizacijska faza reformacije	4
2.1. Uzroci reformacije.....	5
2.2. Magisterijalna i Radikalna reformacija.....	8
2.3. Teritorijalna Reformacija	24
2.4. Zaključak	41
3.Konfesionalna faza reformacije	41
3.1.Sveto Rimsko Carstvo.....	46
3.2. Zaključak	55
4.Konfrontacijska faza reformacije.....	55
4.1.Posljedice Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.).....	56
4.2.Zaključak.....	57
5.Westfalski mir i poredak- Političke i diplomatske promjene	58
5.1. Analiza Westfalskog mira.....	59
5.1.1. Vjerska nagodba /Kršćanski mir	59
5.1.2. Teritorijalne, političke i ustavne promjene u SRC-u	62
5.2.Westfalski poredak.....	64
5.3. Zaključak	67
6. Sekularizacija -Političke, društvene i intelektualne posljedice reformacije.....	67
6.1. Političke i društvene promjene	68
6.2. Ideološke promjene-Razvoj Tolerancije i Znanosti	69
6.3. Zaključak	71
7. Popis literature.....	73

1. Uvod

Ovaj rad se bavi reformacijom kao prekretnicom između srednjeg i novog vijeka. Pokriva vremenski raspon reformacije i konfrontacijskih ratova (1521-1660) kojima je završena i postreformacijsko razdoblje (1660-1720) u kojemu su uspostavljeni temelji novog poretka temeljenog na sekularizmu, racionalizmu i apsolutizmu.

Tradicionalno se prekretnicom smatra Kolumbovo otkriće Amerike 1492. godine, koje je pokrenulo doba geografskih otkrića. Geografska otkrića su bila postupni proces koji je proširio kršćansku religiju, a potom i utjecaj europske civilizacije na cjeli svijet, ali nije bio presudan poput reformacije, koja predstavlja prekretnicu u političkom, društvenom, vjerskom i kulturnom smislu. Prilagodio sam i razlučio Schilingovu teoriju konfesionalizacije na tri faze: formativna faza, konfesionalna faza i konfrontacijska faza. Reformacija je pokrenula modernizaciju koja se sastojala od nekoliko istovremenih procesa:

1. Kraj srednjovjekovnog koncepta Univerzalnog Kršćanstva/Corpus christianorum¹
2. Konfesionalizacija: proces stvaranja novih teritorijalnih crkava, što je uzrokovalo vjersku i kulturnu diferencijaciju i omogućilo nastanak rane moderne države. Konfesionalizacija je također ubrzala proces teritorijalizacije.
3. Proces stvaranja teritorijalne države, koji je bio povezan s uspostavom habsburške hegemonije nad Europom i njezino urušavanje na kraju Tridesetogodišnjeg rata
4. Proces sekularizacije europskih država i društava.

U drugom poglavlju bavim se uzrocima početka reformacije, koja je započela u uvjetima kasne srednjovjekovne vjerske i društvene krize. Kao početnu točku reformacije uzeo sam Kongres u Wormsu 1521. godine, jer do tada Luther i njegovi pristaše ostaju u okviru pravovjerja. Izlažem glavne reformatorske doktrine i njihov utjecaj na razvoj struja magisterijalne i radikalne reformacije, čime je započela formalizacijska faza reformacije. Radikalna struja se spaja s društvenim pobunjeničkim pokretima i nastoji ukinuti društvenu i vjersku hijerarhiju u očekivanju Sudnjeg Dana. Magisterijalna reformacija surađuje sa svjetovnom hijerarhijom protiv crkvene hijerarhije, te za razliku od radikalne nastoji očuvati društvenu univerzalnost crkve i crkvenu hijerarhiju. Magisterijalna reformacija se teritorijalizirala kada su je prihvatili

¹ Kršćanstvo je smatrano političkom vjerskom i kulturnom zajednicom svih (zapravo pretežno zapadnih/latinskih) kršćana kojom su predsjedali papa i car Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti.

teritorijalni vladari i plemstvo te patricijat SRC-a, Francuske, Skandinavije, Nizozemske, te Škotske. Formalizacijska faza početnog oblikovanja protestantskog pokreta u SRC-u, Francuskoj, Škotskoj, te kraljevski tip reformacije u Skandinaviji i Britaniji su obrađeni putem metode komparacije. Početna faza reformacije nije uspjela reformirati crkvu, jer reformatori i njihovi svjetovni zaštitnici nisu bili dovoljno snažni da bi nametnuli reformaciju Katoličkoj crkvi, ali ni Katolička crkva nije bila dovoljno snažna da uguši reformaciju jer se i sama nalazila u krizi. Stoga je počela Druga konfesionalna faza reformacije.

U Trećem poglavlju o konfesionalnoj fazi iznosim osnove teorije konfesionalizacije Heinza Schillinga i njezinu problematiku. Prema mom mišljenju konfesionalizacija je usko povezana sa stvaranjem teritorijalne države, jer je legitimirala otpor teritorijalnih vladara ili aristokratskog plemstva tamo gdje teritorijalni vladari nisu bili suvereni protiv centralne vlasti. Utemeljene su konfesionalne narodne i državne crkve temeljene na određenoj konfesiji vjere crkve: Luteranska crkva, Reformirane ili Calvinističke Crkve, Tridentska Rimokatolička Crkva, te Engleska nacionalna crkva, koja će se nakon razdoblja Britanskih građanskih ratova (1639-1660) razviti u Anglikansku crkvu. Stvaranje konfesionalnih partikularističkih narodnih i državnih crkava dovelo je do raspada ujedinjenog kršćanstva, jer je monopolizam, koji je predstavljao koncept kršćanstva kao vjersko-politički koncept, zamijenio pluralizam konfesionalnih crkava od kojih je svaka tvrdila da ona predstavlja pravo kršćanstvo. Schilling je u pravu da je konfesionalizacija omogućila teritorijalnim vladarima da uspostave veću kontrolu nad svojim podanicima, ali je također legitimirala i pobunu tih istih podanika protiv vladara. Francuska je uništena vjerskim ratovima, a Nizozemska Republika uspostavila se putem vjerske pobune protiv Španjolske. Nakon teoretske razrade metodom komparacije obrađujem slučaj konfesionalizacije u Svetom Rimskom Carstvu. U prvom periodu od 1555.-1590. godine dominira protestantizam, ali onda je kao posljedica Tridentskog koncila (1545-1563) uslijedila katolička obnova kojom je katolička konfesija ojačala u razdoblju od 1590.-1618, pa je pokušala uništiti protestantizam. Konfesionalizacija je zajedno s procesom nastanka teritorijalne države dovela do opće političko-diplomatske i društveno-vjerske krize koja je dovela do konfrontacija na europskom kontinentu i Britanskom otočju.

U četvrtom poglavlju obrađujem konfrontacijsku krizu koja se očitovala putem Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.) na europskom kontinentu i Britanskih građanskih ratova (1639.-1660.). Tridesetogodišnji rat je uzrokovan teritorijalno-konfesionalnim napetostima između protestantske konfesionalne stranke u SRC-u i katoličke stranke u SRC-u. Rat je počeo konfesionalnom teritorijalnom pobunom Češke. Preveliki uspjeh habsburškog ratnog pothvata uzrokovao je švedsku i francusku intervenciju radi sprječavanja uspostave habsburške

hegemonije nad Europom. Zbog geopolitičkih prilika katolička Francuska je u posljednjoj fazi rata bila prisiljena uključiti u rat na strani protestantskog bloka, što predstavlja zanemarivanje konfesionalne podjele u korist političkih ciljeva. Budući da ni vojni pristup nije dao rezultata obje strane su uvjerenе u nužnost mira radi opstanka europskih država i društava, jer je rat doveo i do same krize teritorijalne države i legitimnosti društvene hijerarhije. Partikularističke pobune svjedoče o ugrozi društvenog poretka. Stoga su sve ratujuće strane bile uvjerenе u nužnost uspostave mira i prevazilaženja političko-diplomatske i društveno-vjerske krize. Konfesionalizacija, a time i politički dio reformacije bio je završen.

Peto poglavlje se bavi rješenjem političko-diplomatske i teritorijalne krize putem Westfalskog mira i uspostave teritorijalne države, što je dovelo do uspostave Westfalskog sustava suverenih država.

Šesto poglavlje bavi se društvenim i kulturnim promjenama koje su nastupile kao posljedica reformacije: procesom sekularizacije i dekonfesionalizacije, koji uključuju i politički razvoj načela demokracije i apsolutizma, procesom razvoja tolerancije te intelektualnim razvojem, koji je na kraju doveo do prosvjetiteljstva.

2. Formalizacijska faza reformacije

U srednjem vijeku zapadna Europa je bila ujedinjena konceptom kršćanstva koje je predstavljalo uniju sekularne i duhovne vlasti. Počelo se organizirati nakon crkvenog raskola katoličke (Rimske) s pravoslavnom Crkvom 1054. godine, kada je zapadno kršćanstvo razvilo ideološki koncept univerzalne monarhije, čiju je duhovnu stranu predstavljalo papinstvo, a svjetovnu stranu Sveto Rimsko Carstvo. Njihov autoritet stvorili su teolozi, odvjetnici, politički teoretičari i intelektualci u atmosferi samouvjerenog univerzalizma: ideala kojeg su podupirale ekonomske i političke transformacije 12. i 13. stoljeća. Učeni suvremenici su putem koncepta kršćanstva razumijevali svijet latinskih kršćana Zapadne Europe. Centralni stup vjerske zajednice bila je Rimskokatolička Crkva, čije su intelektualne elite bile formirane oko latinskog jezika i zajedničkog kurikuluma. Papinski izaslanici i kneževski savjetnici djelili su teokratske i birokratske koncepcije derivacije, primjene i legitimacije moći. Krštenje je bilo univerzalni ritual inicijacije u vjersku zajednicu latinskog kršćanstva, koja je bila izražena u nasljeđenim i prakticiranim zajedničkim vjerovanjima koja su bila spojena sa zajedničkom koncepcijom svetog krajolika (primjerice hodočasnički putevi i sveta mjesta). Reformiranje, opstanak i naposljetku propast kršćanstva kao duhovno-političke cjeline bio je centralni problem razdoblja reformacije (1521.-1648.).

U Formativnoj fazi dolazi do stvaranja i definiranja reformacijskih doktrina te oblikovanja različitih reformiranih struja na što su presudno utjecali politički događaji, poput Seljačkog rata (od jeseni 1524. do proljeća 1526. godine) i opsade Münstera (1534–1535). Reformatori su željeli reformirati univerzalnu kršćansku crkvu kao vjersku i političku zajednicu svih kršćana koju nisu željeli razbijati. Kada je Katolička crkva odbila prihvatiti reformaciju, reformatori se okreću svjetovnim vlastima da bi dobili potporu za svoj vjerski program. U svojoj borbi za reformaciju crkve reformatori se okreću laičkim masama koje dobivaju ravnopravne publike u teološkim pitanjima. Reformacija se nije uspjela proširiti na cijelu Europu i morala je raditi kompromise sa svjetovnim pokroviteljima i ograditi se od radikalnih reformatora koji odbacuju univerzalnost kršćanske crkve i suradnju sa svjetovnim vlastima. U ovom poglavlju bit će izložen razvoj i problematika reformacije od njezinih uzroka, razvoja doktrina i teorija do njezinog uspjeha ili neuspjeha u urbanim i ruralnim sredinama, te naposljetku teritorijalizacija reformacije i njezina transformacija u konfesionalizaciju.

2.1. Uzroci reformacije

Koncept univerzalne zajednice bio je ugrožen lokalnim lojalnostima i partikularizmima koji su jačali tijekom srednjeg vijeka. Mark Greengrass smatra da je s napretkom diferencijacije centra i periferije u kršćanstvu raslo i nezadovoljstvo lokalnih populacija time što su morale davati crkvene poreze, radi održanja univerzalne Crkve. To nezadovoljstvo je na svjetovnoj strani rezultiralo nemirima i pobunama, a na vjerskoj herezama. Crna smrt (kuga) i Veliki raskol (1378.-1417.) potkopali su povjerenje u kršćanstvo kao univerzalnu zajednicu. Kuga je uništila europsku ekonomiju i tako izazvala svjetovnu krizu. Crkveni raskol doveo je do postojanja dviju papinskih linija u Avignonu i Rimu i naštetio je autoritetu crkve i tako ugrozio papinsku monarhiju. Raskol je riješio Koncil u Konstanci (1415.-1418.), što je dovelo do pojave konciliarnog pokreta, koji je doveo papinski autoritet u pitanje. Reformacija je uništila univerzalnu papinsku monarhiju i pronašla novi način deriviranja doktrinarnog autoriteta. Tako se koncept kršćanstva kao izvora autoriteta počeo urušavati i pitanje njegove zamjene je s vremenom postalo kritično.² Reformacija je pokušala steći kontrolu nad kršćanstvom i reformirati crkvu, ali je samo prouzročila njegov raspad putem konfesionalizacije- stvaranja novih teritorijalnih crkava u kojima sama zajednica laika ima presudnu ulogu. Uloga kršćanskog kneza ili magistrata zahtijevala je obranu prave vjere, osiguravanje pravde i promociju mira. Protestantska reformacija je uništila ovu koncepciju jer je jedinu pravu vjeru

² Mark Greengrass, *Christendom Destroyed Europe 1517.-1648.* (Velika Britanija. Penguin Books, 2015.), str.

zamijenila mnoštvom konfesija. Nepoštovanje prave vjere dovelo je u pitanje i sekularnu stranu vlasti³. Tako je počeo raspad kršćanstva koje je postupno zamijenjeno manjim isključivim konfesionalnim zajednicama.

Uzroci reformacije nalaze se u društveno političkoj i vjerskoj krizi kasnog srednjovjekovlja koja joj je prethodila . Crna Smrt, rast gradova i početak kapitalističke ekonomije te pokušaji unutarnje crkvene reforme obilježili su ovo razdoblje. Sekularne vlasti jačaju i nastoje preuzeti kontrolu nad crkvom. Pojavili su se i pisci koji su zagovarali veću ulogu sekularnih vlasti poput Erasma Rotterdamskog i Machijavelija.

Carter Linberg naglašava ulogu koju je Crna Smrt imala u srednjovjekovnoj krizi, koja je uzrokovala reformaciju. Prema Linbergu kuga je oslabila društvenu i vjersku koheziju i dovela do promjena u vjeri od kojih je najvažnija bila razvitak doktrine čistilišta. Tradicionalni vjerski rituali i pogrebni običaji (pogrebna povorka i pogrebni obrok), koji su označavali separaciju živih od mrtvih, a istovremeno su bili simbolička rekonstitucija obitelji, raspali su se zbog kuge, pa mrtvima nakon smrti nije bio zajamčen kontinuitet s precima. Ovo otkriće smrti izazvalo je promjenu pogrebne prakse pa većina donacija više nije bila upotrebljavana za milosrđe za siromašne, već je bila namijenjena za mise. Došlo je do razvitka mise za pokojnike, što je omogućilo razvoj doktrine čistilišta i prodaje indulgencija⁴. Došlo je do pomaka s tradicionalnih djela milosrđa na mise za pokojnike, koji je bio indikacija sposobnosti Crkve da se prilagodi na nove društvene okolnosti, ali i indikacija rastućeg tržišnog mentaliteta prema vjeri. Čistilište je bilo mjesto za one koji se nisu uspjeli pripremiti za smrt. Smanjivalo je strah od prokletstva pakla i omogućilo je živima da pridonose spasenju mrtvih. Kuga je bila uzrokovala i agrarnu krizu: Zbog smanjenja kmetovske populacije smanjili su se i poljoprivredni doprinosi protiv čega su se viši slojevi društva (plemički i crkveni feudarci) nastojali boriti putem intenziviranja kmetstva i zamjenom običajnog prava Rimskim pravom koje je bilo bazirano na naglašavanju privatnog vlasništva. Ovi faktori su utjecali na recepciju reformacije kod kmetova, koji su percipirali društveni i politički značaj kritika rimskog prava koje su bile dio poruke rane reformacije. Gradovi su bili glavni izvori potpore za magisterijalnu reformaciju. Rast populacije u urbanim područjima je stimulirala nova novčana privreda i nove ideje. Gradovi su postali mjesta kreativne promjene i razvoja, ali i društvenih sukoba. Staru feudalnu ekonomiju postupno je zamjenjivao rani oblik kapitalizma, što je potkopalo

³ Greengrass, Christendom Destroyed, Europe 1517.-1648., str. 17. i 18.

⁴ Prodaja oprosta od grijeha

tradicionalnu ideju društva kao sakralne korporacije- corpus Christianorum u malome u kojemu je svaki član društva bio odgovoran za sve ostale.⁵

Za Linberga je srednjovjekovna kriza bila kriza vrijednosti: simboli sigurnosti bili su uzdrmani, pa je feudalni predak bio ugrožen, a kriza je zahvatila i jamca srednjovjekovnog društvenog poretka-Crkvu. Veliki raskol je oslabio autoritet papinstva. Kako bi ga povratili pape su se morale boriti protiv konciliarnog pokreta, što je dovelo do zanemarivanja prijeko potrebne crkvene reforme. Neuspjeh crkvene reforme i sekularni karakter renesansnih papa izazvali su jačanje antiklerikalizma.⁶

Prema Euanu Cameronu reformacija je izvorno predstavljala povratak na neiskvareno izvorno stanje crkve. Svi su se slagali da je reformacija potrebna, ali ne i na koji način je treba provesti. Pokušaji unutarnje reforme su propali zbog sukoba interesa i nepovjerenja među pojedinim dijelovima crkvene organizacije. Samostansko svećenstvo je bilo moguće reformirati, ali ne i ostatak svećenstva koji nije bio podvrgnut čvrstoj samostanskoj disciplini. Biskupi su često držali više biskupija istovremeno, pa su bili odsutni. Sustav vizitacija trebao je omogućiti biskupima da nadgledaju svoje biskupije, ali je u praksi bio neuspješan. Administrativna regulacija nije uspjela zbog nekoliko razloga: kao prvo, sama crkvena organizacija se protivila reformi, primjerice rimska kurija je tražila povećane beneficije za svoje članove. Kao drugo, ekonomski problemi oko beneficija koje su bile povećane otežali su restrukturiranje. Napokon čitav sistem crkvenog vlasništva bio je prožet i financijskim interesima bogatih laika, što je onemogućilo značajne promjene. Reforma za sekularno svećenstvo je stoga ostala tek propagandni program kojega će kasnije prihvatiti reformatori. Zbog političkih promjena u crkvi kritika pape i sustava općenito nije bila dopuštena nakon Velike shizme. Zbog toga se reformatori okreću sekularnim vlastima. Neuspjeh unutarnje crkvene reforme potaknuo je političke borbe između sekularnih vlasti i crkve. Zapadno kršćanstvo je teoretski bilo duhovno ujedinjeno, obuhvaćalo je sve narode preko nacionalnih granica i bilo je pod vlašću pape. Ova teorija univerzalnog kršćanstva nije bila stvarnost. Kao što je društvena struktura crkve bila slična strukturi sekularnog društva, tako je i njezina geografija počela odgovarati političkoj karti Europe, pa su se ubrzo počele stvarati nacionalne crkve. Vladari su podržavali ovaj proces jer im je trebao lojalan svećenički stalež. Postojanje nacionalnih crkva presudno je utjecalo na tijek reformacije. Posljednja tema kojom se Cameron bavi u uvodnom djelu je antiklerikalizam. Neslužbeni antiklerikalizam je imao nekoliko formi: laici su mogli uskratiti svoje donacije, mogli su pisati satiričnu literaturu protiv svećeničkih

⁵ Carter Linberg, *The European Reformations*, Second edition, (Singapur, Wiley Blackwell,2010.), str. 29.-33.

⁶ Linberg, *The European Reformations*, Second edition, str. 40.- 51.

poroka. Za razliku od neslužbenog, službeni antiklerikalizam su provodile lokalne sekularne vlasti nastojeći ograničiti porezne privilegije svećenstva. Ove antiklerikalne mjere bile su defenzivnog karaktera i primarna svrha im je bila zaštita sekularne strane društva, a ne napad na svećenstvo. Laici su smatrali lokalni ogranak crkve svojom crkvom pa su željeli kontrolirati njezino osoblje i ponašanje. Antiklerikalizam obično nije imao ništa s vjerskim doktrinama, nego je pretežno kritizirao ponašanje svećenstva. Laici su željeli da se svećenici ponašaju kao svećenici, a ne kao birokrati. Različitim prijetnjama staroj crkvi nedostajala je kohezija. Konciliarizam je samo želio smanjiti papinski primat, moralna reforma je samo željela regulirati ponašanje crkvenog osoblja, a želja za nacionalizacijom ili točnije rečeno komunalizacijom crkve je samo željela učiniti lokalni ogranak crkve dijelom lokalne zajednice. Reformacija je postigla ujedinjenje svih prijetnji monopolu stare srednjovjekovne crkve na vjeru.⁷

Reformaciju su uzrokovale unutarnje suprotnosti u kršćanstvu. Crkva je postala previše utjecajna i počela je zadirati u sekularnu stranu društva, što je utjecalo na pojavu laičkog otpora u obliku antiklerikalizma. Rastuća kompleksnost crkve je onemogućila unutarnju reformu, a crna smrt je pomaknula fokus teologije s "dobrih djela" na zagrobne mise. Stvoreni su uvjeti za radikalni izazov crkvene hijerarhije i privilegija.

2.2. Magisterijalna i radikalna reformacija

Do Edikta u Wormsu 1521. reformacija ostaje protestni pokret unutar same Crkve, ali nakon što je Luther proglašen heretikom i izopćen iz Crkve reformacija je prisiljena napasti Crkvu i tražiti zaštitu svjetovnih vlasti u svojoj borbi za reformaciju Crkve i kršćanstva u cjelini. U početku reformacijski pokret nije bio diferenciran ali to se uskoro promijenilo zbog pitanja vjerskih doktrina i pitanja suradnje reformatora sa svjetovnim vlastima zbog čega je došlo do podjele na Magisterijalne crkve (Luteransku i Reformiranu/Kalvinističku⁸) koje surađuju s vlastima i koje se zalažu za Univerzalnu crkvu, te Radikalnu koja se zalaže za ekskluzivnu crkvu odabranih i odbija suradnju sa svjetovnim vlastima.

Dvije glavne Doktrine bile su doktrina same vjere (sola fide) koja se bavila oprostom i doktrina Sv. Pisma (Sola Scriptura), koja se bavila Biblijom i pravom na njezino tumačenje.

⁷ Euan Cameron, The European Reformation, Second edition (Oxford, Oxford university Press, 2013.), str. 45. - 66.

⁸ Luteranska struja imala je jednog vođu Lutera, dok je vođa redormirane struje bilo mnogo, zato koristim Zwingli, Calvin, Bucer... Stoga koristim terminologiju luteranske struje i reformirane struje

Prema Cameronu reformatori napadaju ciklus pokore jer smatraju da je sama vjera dovoljna za spasenje pa je stoga direktno posredništvo crkve nepotrebno, jedino Krist je dovoljan za oprostenje grijeha. Oprost koji vjernik dobiva je potpun pa katolički koncept milosti nije potreban jer se oprost ne može dijeliti. Stoga je reformacija ukinula ciklus pokore i zamijenila ga propovijedima, molitvom i činovima moralne pobožnosti prema susjedima. Kult svetaca je također ukinut jer njihovo posredništvo između vjernika i Boga nije bilo potrebno, što je otvorilo pitanje bi li svetačke ikone i njihova svetišta i relikvije trebali biti uklonjeni ili ne? Luther i Zwingli po pitanju ikonoklazma imali su suprotna stajališta: Luther je smatrao da vanjske promjene u bogoslužju nisu bitne i da prvo treba educirati vjernike o reformiranim doktrinama pa tek onda raditi promjene u bogoslužju. Za razliku od njega Zwingli je smatrao da je promjene u bogoslužju koje utjelovljuju reformacijske vjerske doktrine potrebno odmah napraviti.⁹ Stoga luterani ne provode ikonoklazam i purifikaciju crkava, dok je za magisterijalnu reformiranu struju i radikalnu struju reformacije ikonoklazam jedno od glavnih obilježja. Doktrina oprosta direktno je utjecala na mišljenje reformatora o sakramentima. Sakramenti su predstavljali božansko obećanje i znak vjere. Prema tome kriteriju sakramenti su svedeni samo na dva krštenje i euharistiju. Krštenje je jedan od dva razlikovna elementa između Magisterijalnih i Radikalnih reformatora- anabaptista. Magisterijalni reformatori su željeli zadržati univerzalnu crkvu kojoj bi pripadala cijela zajednica, što je tražilo opravdanje krštenja dojenčadi koja nije mogla ispovijedati vjeru. Krštenje dojenčadi je opravdano magisterijalnom doktrinom grijeha koja za razliku od anabaptističke smatra da vjernici i dalje neizbježno griješe kroz život, pa je nerazumno tražiti od vjernika da nakon krštenja žive bez grijeha, čime je pobijen anabaptistički argument protiv krštenja dojenčadi.¹⁰

Po pitanju euharistije magisterijalni reformatori su se slagali da ne žele katoličku misu, ali je došlo do podjele po pitanju Kristove prisutnosti u hostiji. Prema Lutheru hostija i vino su imali dvije stvarnosti: fizičku koja je postojala dok obredne riječi nisu bile izgovorene i duhovnu nakon obrednih riječi kada se kruh i vino pretvaraju u tijelo i krv Kristovu. Nasuprot tome Zwingli je smatrao da je Krist samo duhovno prisutan u hostiji i vinu koji samo simboliziraju njegovo tijelo i krv. Euharistička kontroverza izazvala je podjelu reformacije na luteransku i reformiranu struju, a prijetila je i samom opstanku Magisterijalne reformacije u cjelini. Do ujedinjenja nije došlo zato jer su njemačka i švicarska reformacija imali različite političke potrebe. Južnonjemački gradovi koji su pripadali reformiranoj struji nisu si mogli dozvoliti političko otuđenje od luteranskih crkava pa su zwingliški gradovi Strasbourg, Konstanca,

⁹ Cameron 159.-162.

¹⁰ Cameron 184.-188.

Lindau i Memingen donijeli *Tetrapolitansku konfesiju* koja je prihvatila luteranski pogled na euharistiju. Rješnje spora je privremeno odgođeno Wittenberškim dogovorom u svibnju 1536. godine između Bucera i Luthera, Melanchtona i Bugenhagena, koji je omogućio privremeno doktrinalno i političko jedinstvo između sjevera i juga Svetog Rimskog Carstva.¹¹

Magisterijalni reformatori su definirali crkvu kao zajednicu vjernika i zajednicu nepoznatih odabranih koji su predodređeni za spasenje iz čega je proizlazilo da crkva ima dvije prirode fizičku i duhovnu, što je u prošlosti korišteno da bi se opravdala nesavršenost fizičke crkve. Luther odbija autoritet Katoličke crkve zbog njezine korumpirane hijerarhije i umjesto toga naglašava zajednicu kršćana u kojoj je prisutno krštenje i u kojoj se propovijeda pravo evanđelje, što je znak da su prisutni barem neki odabrani vjernici koji će biti spašeni. Za Kalvina i reformirane crkve znakovi prave crkve su ispravno propovijedanje evanđelja i ispravno provođenje sakramenata čemu je kasnije dodano i prakticiranje ispravnog oblika crkvene discipline. Protestantska doktrina crkve borila se protiv katoličke hijerarhije i sektarijanizma, te separatizma anabaptista koji su tražili odvajanje vjernika od svijeta. Prema magisterijalnim reformatorima protestantska crkva bi trebala biti agregat lokalnih crkava koje su povezane a lokalnom političkom jedinicom što čini internacionalnu crkvenu hijerarhiju i papinstvo nepotrebnima. Reformacija briše ritualnu odvojenost svećeničkog staleža od zajednice, čime svećenik postaje duhovno jednak laičkim članovima zajednice. Svećenički autoritet potječe od zajednice sa čijim pristankom je biran pod nadzorom drugih svećenika.¹²

U kasnom srednjem vijeku crkva je čuvala Sveto Pismo, a ono je potvrđivalo crkveni autoritet. Doktrina Sola Scriptura odbacuje crkvene dogme i suprosvavlja autoritet Sv. Pisma autoritetu crkve. Iz ove doktrine brzo je proizašao problem interpretacije Sv. Pisma i potreba za čuvanjem interpretacija magisterijalne reformacije posebno nakon izazova koji je predstavila radikalna reformacija. Stoga Sv. Pismo su mogli točno interpretirati samo protestantski svećenici, a u kasnijem razdoblju studenti su poučavani formalnim katekizmima svojih konfesija.¹³ Doktrina Sola Scriptura opravdavala je ostatak vjerskih i političkih doktrina i omogućila obranu magisterijalnog pravovjerja od radikalne reformacije .

Reformacija je bila izazov samom opstanku crkve jer mane srednjovjekovne crkve više nisu morale biti tolerirane zbog njezine službe zato jer je njezina uloga spašavanja duša putem distribucije milosti nepotrebna.

¹¹ Cameron 188.-183.

¹² Cameron 172-180.

¹³ Cameron 163.-171

Suradnja reformacije sa svjetovnim vlastima bila je kritična za uspjeh ili neuspjeh reformacije, što je znatno utjecalo na formiranje protestantske političke doktrine:

Prema Alecu Ryrieu protestantska politička teorija uspostavila je novi odnos između crkve i države (sekularne vlasti), koji je davao primat sekularnoj vlasti. Ryrie izlaže Teoriju dva kraljevstva, koja je činila osnovu luteranske političke teorije. Postoji zemaljsko kraljevstvo koje predstavlja svjetovnu vlast. Zemaljsko kraljevstvo je mjesto zakona, pravde i kazne. Njegova svrha je obuzdavanje ljudskog zla i osiguravanje mira i reda na zemlji. Bog je uredio ovo kraljevstvo i kršćani su mu mogli služiti svojim ulogama u društvu. Pored zemaljskog kraljevstva postoji nebesko kraljevstvo čiji vladar je Krist. U njemu nema zakona jer svi kršćani svojevrijem služe jedni drugima i slijede Božju volju. Praktična primjena ove teorije formalizirala je već prije ustaljenu podjelu na sekularnu i duhovnu sferu. Budući da su se reformatori morali osloniti na svjetovne vlasti u borbi s Katoličkom crkvom svjetovne vlasti su stekle primat nad duhovnim, koje su ubrzo podređene državi. Ovaj proces bio je kritičan za razvoj reformacije i kasnije konfesionalizacije. Postavilo se pitanje gdje leži granica između dvije sfere i koliko svjetovni vladari smiju intervenirati u duhovnim stvarima? Kneževi su smjeli intervenirati u praktičnim pitanjima crkvenog života poput financija i uprave, ali ne i u duhovnim pitanjima poput doktrine. Narod ima pravo na otpor protiv kneza, ako knez objavi nepravedni rat, ali taj otpor mora biti pasivan. Savez s kneževima trebao je biti privremen i trebao je trajati samo do uspostave nove ujedinjene reformirane crkve, ali s vremenom je savez postao trajan zbog neuspjeha prve faze reformacije. Luther je opravdavao progon anabaptista potrebom obrane društvenog poretka i kažnjavanjem svetogrđa.¹⁴

Cameron izlaže reformacijsku doktrinu o odnosu crkve i države. Separacija Crkve i države je samo separacija funkcija, a ne čvrsta separacija duhovnog i materijalnog svijeta kao što je to smatrano, jer je Crkva služila duhovnim potrebama zajednice, a svjetovna država je služila zemaljskim potrebama. Uskoro je Luther bio prisiljen dodijeliti svjetovnim vladarima funkciju "izvanrednog biskupa" kako bi se nadzor crkava mogao provoditi u odsutnosti crkvenih vlasti koje je reformacija ukinula. Luteranske crkve su na kraju postale dijelom državnog aparata. Zwingli, Bucer i Kalvin su se zalagali za autonomiju crkve koja bi imala vlastita upravna tijela. Tako bi se ponovno uspostavio paralelizam crkvene i svjetovne vlasti, ali uskoro dolazi do sukoba oko nadležnosti između reformiranih crkvenih struktura i države u svim državama gdje su reformirane crkvene strukture postojale.¹⁵

¹⁴ Alec Ryrie. *Protestants, the Radicals Who Made the Modern World*, str.48.-50.

¹⁵ Cameron Str.179.-182.

Thomas Brady smatra da je Luther namjerno apelirao na njemački patriotizam u svojem traktatu Kršćanskom plemstvu njemačke nacije. Napao je subordinaciju svjetovne vlasti crkvenoj vlasti, ekskluzivni papinski autoritet tumačenja Biblije i papinski autoritet da sazove Koncil. Njegova negacija spiritualnog autoriteta, učinila je svjetovni autoritet jedinim pravednim autoritetom. Luther je opravdao ovaj radikalni stav nužnošću crkvene reforme. Budući da crkveni službenici nisu htjeli djelovati, svjetovne vlasti su morale riješiti krizu. Božja volja je bila da njemački kneževi vladaju Carstvom, što je predstavljalo slom cazaropapizma i prijetilo samom opstanku Carstva. Predložio je nekoliko reformi od kojih su najvažnije bile ukinuće svećeničkog celibata, misa zadušnica za mrtve i osnivanje prosjačkih radova. Njegova doktrina spasenja otvorila je put relativizaciji svih formi autoriteta i tako je uklonila sve prepreke reformi, što je omogućilo svjetovnim vlastima da preuzmu kontrolu nad svojim lokalnim crkvama. Luther je na saboru u Wormsu osuđen kao heretik, ali ga je ipak sigurno napustio i nije spaljen poput Jana Husa. Tisak je raširio Lutherove ideje po čitavom Carstvu, što je otežalo gušenje reformacije. Prema Bradyu nedostatak carskog autoriteta na sjeveru i istoku Svetog Rimskog Carstva pridonio je uspjehu reformacije na tim područjima.¹⁶

Prema Cameronu za uspostavu magisterijalne reformacije je potrebna politička zajednica koja je imala samoupravu: grad, kanton ili kraljevstvo/teritorijalna država.

Stoga se magisterijalna reformacija prema teritorijalizaciji dijeli na urbanu koja se odvijala u gradovima i u švicarskim kantonima koji su ovisili o gradovima i na teritorijalnu koja je ovisila o feudalnim gospodarima i koja je pomogla novonastaloj teritorijalnoj državi u razvoju. Doktrinalno se dijeli na luteransku struju, koja se uspostavila u sjevernim njemačkim zemljama i reformiranu struju koja se uspostavila u južnim njemačkim zemljama i Švicarskoj.

Prema Cameronu urbana reformacija je bila uspješna jer su ideje reformatora o moralnoj, vjerskoj i društvenoj reformi najbolje prilagođene kulturnim ,društvenim i vjerskim potrebama gradova, stoga je savez između reformacije i gradova bio je najpotpuniji i najuspješniji. Temelj urbane reformacije bili su slobodni gradovi koji su imali samoupravu i stoga su mogli odlučiti o prihvaćanju ili odbijanju reformacije.

Laici prihvaćaju reformaciju zato što ona poštuje i poziva sudjelovanje i prosudbu laika o vjerskim pitanjima, što je u 16. st. bila novina. Reformatori su imali vrline koje su privlačne laicima: živjeli su i propovijedali ono što su zagovarali, riskirali su zbog svoje vjere i očekivali su manji, jeftiniji i profesionalniji crkveni aparat, što je zadovoljilo moralni kriterij laika i apelirali su na kršćansku zajednicu da im pomogne u reformiranju crkve. Za razliku od

¹⁶ Thomas A. Brady jr. *German Histories in age of Reformations 1400. - 1750.*, (New York: Cambridge University press, 2009.), str. 150.-156.

reformatora branitelji stare crkve morali su se pozvati na papinski autoritet nad crkvom koji je bio vrlo nepopularan čak i među samim klericima, a kamoli među laicima. Zbog prakse isključenja laika iz vjerskih pitanja i obrane institucije u kojoj su razne zlouporabe novca, vjernika i zakona postale ukorijenjene, crkveni establishment nije mogao konkurirati nastojanjima reformatora da pridobiju laičku publiku.¹⁷ Potpora širokih narodnih masa je bila ključna za preživljavanje i uspostavu reformacije u određenoj urbanoj sredini.

Cameron i Brady se slažu da je tisak bio kritičan za širenje ideja reformacije i komunikaciju reformatora s vjernicima, jer je omogućavao prezentaciju reformiranih ideja širokim narodnim masama. Pamfleti su pojednostavili poruku reformacije na njezine osnovne anti-klerikalne postavke, što je u kombinaciji s propovijedima učilo građanstvo o novim vjerskim i društvenim doktrinama.

Prema Cameronu politički proces uspostave urbane reformacije se odvija u nekoliko faza. U prvoj fazi grupa ljudi pokazuje interes za reformaciju zbog nekoliko mogućih faktora nacionalno motiviranog antagonizma prema talijanskom papinstvu, ekonomske ili političke zamjerke prema lokalnim crkvenim tijelima ili sukoba unutar samih crkvenih tijela pri kojima se proreformacijska struja bori protiv antireformacijske struje. Zatim se reformirane ideje šire pomoću tiska i propovijedanja. Propovijednici su mogli biti pozvani od strane dijela zajednice koji je prihvatio reformaciju primjerice Luther u saksonskim gradovima i Bucer u Strasbourgu. Ponekad je čitava zajednica prihvatila reformaciju i zatim pozvala propovjednike. U slučaju da je zajednica isprva odbila reformaciju tada je zaštita svjetovnih vlasti bila ključna za uspjeh reformacije primjerice zaštita koju je bernška vlada pružila Guilumeu Farelu početkom njegovog rada u Ženevi. U sljedećoj fazi gradska vijeća su postala ključna za uspjeh reformacije. Gradska vijeća morala su održati red, ali i osigurati pristanak narodnih masa na njihovu vlast bez kojeg nisu mogla vladati u gradu ranog novog vijeka. Reformacija je izazvala podjelu unutar crkvenih vlasti, što je omogućilo svjetovnim vlastima da interveniraju u vjerskim pitanjima. Mogućnost intervencije u crkvenim pitanjima često je pozdravljena iz političkih i ideoloških razloga jer su mnogi gradovi bili pod vlašću stranih biskupa poput Erfurta koji je bio pod nadbiskupom od Mainza, Züricha koji je bio po pod vlašću Konstancie i Nürnberga koji je bio pod vlašću Bamberga. Nasuprot tome gradovi u kojima su biskupi bili ustoličeni poput Strasbourga, Ženeve i Augsburga zaštitili su reformirano svećenstvo od progona crkvenih vlasti. Gradska vijeća koja su pristala ili bila prisiljena na vjersku reformaciju od svojeg građanstva morala su iskoristiti aspekte reformacije kao anti-klerikalnog puča, ili odbiti njezine

¹⁷ Cameron strr. 315.-317.

anti-autoritarnе tendencije koje su prijetile samoj svjetovnoj vlasti. Prva značajna intervencija bilo je donošenje propovjedničkih mandata gdje je široka interpretacija omogućavala konformnost prema Bibliji, nadređenim svjetovnim vlastima i reformatorima, što je davalo gradskim vijećima prostor za odluku. Na kraju ove faze odvija se reformirana disputacija koja se odvija pred laičkim sucem i laičkom pastvom na govornom jeziku i najčešće služi za konsidaciju potpore pokretu koji je već u većini primjerice u Nürnbergu (3.3.1525.) i Zürichu (26-28-10.1525.). Sljedeća faza je rušenje starog crkvenog poretka koje se moglo dogoditi na nekoliko načina državnim udarom, društvenim konsenzusom ili prisilom vladajuće elite. U sjevernom dijelu Svetog Rimskog Carstva i baltičkim gradovima (Lübeck, Rostock, Wismar i Stralsund) formiraju se građanska vijeća koja pod patronatom cehova državnim udarom svrgavaju stare oligarhije i vjerska reformacija je uvedna usporedno s ustavnim promjenama. Nakon nekoliko godina stare oligarhije su se vratile na vlast, ali je reformacija ostala zato jer je smirila društvene nemire. U gradovima Švabije došlo je do podjele stanovništva između onih koji su agitirali za reformaciju i patricijata koji nije želio ugroziti veze s carem. Reformacija je naposljetku prihvaćena kako bi se ponovno uspostavilo jedinstvo zajednice i jedinstvo vladajuće elite. Eslingen i Ulm su na referendumu glasovali za reformaciju. U Augsburgu je gradsko vijeće popustilo pod pritiskom nemira, a u Strasbourgu katolici u vijeću su dali ostavke i bili zamijenjeni protestantima. Posljednja politička mogućnost je agitacija za reformacije od strane gradske elite, što nije isključivalo potporu nepriviligiranih klasa, ali je značilo da su mase imale ograničenu ulogu u uspostavi reformacije. U Nürnbergu su Lutherove pristaše bile dio gradske elite: Lazarus Spengler i Christopher Schaur. Nakon ustanaka kmetova u obližnjem Forcheimu gradsko vijeće je pristalo na strogi luterizam zbog protivljenja katoličkim reacionarima, ali i pristašama radikalne reformacije. U Zwickau je patricijat bio u sukobu s masama koje su prihvatile radikalnu reformaciju i stoga je pristao na luteransku reformaciju zbog društvene discipline i reda koji je magisterijalna reformacija omogućila. U Zürichu je većina elite pristala uz reformaciju, ali je još bilo potrebno neko vrijeme do konačne pobjede reformirane struje.¹⁸

Nakon pristajanja uz reformaciju uslijedilo je rušenje starog crkvenog i društvenog poretka koje se sastojalo od nekoliko koraka. Sastojalo se od ukinuća crkvene hijerarhije i njezinog statusa i privilegija, što se očitovalo u podređenju crkvene vlasti svjetovnoj i ukinuću svećeničkog staleža kao zasebne klase što su simbolizirali praksa ukinuća samostana i svećeničkog braka. Došlo je do prestanka tradicionalne vjerske službe koji se očitovao u

¹⁸ Cameron str. 229.-. 249.

ukinuću mise i ikonoklazmu. Obje struje magisterijalne reformacije postupno su ukinule misu. Luteranska i reformirana struja razlikovale su se po pitanju ikonoklazma. Luther je smatrao da ikone ne podliježu starozavjetnim pravilima o idolatriji pa je njihovo uklanjanje i uništenje bilo nepotrebno, stoga je ikonoklazam u luteranskim zajednicama zaustavljen, a luteranske crkvene zgrade su ostale nepromijenjene. Za razliku od luteranske struje jedno od glavnih obilježja reformirane struje bio je ikonoklazam. Sljedeći korak u rušenju starog bilo je ukinuće samostana koje je većina urbanih reformacija ukinula istovremeno s katoličkom misom. Samostanske zajednice koje su uspjele opstati do Augsburškog mira 1555. godine koji je uveo bikonfesionalnost mogle su trajno preživjeti, ali njihov utjecaj u protestantskim područjima na crkvu je bio zanemariv. Reformacija je ukinula sistem crkvenog zakona s čime je eliminirana klerikalna klasa kao zasebni dio društva.¹⁹

Nakon rušenja starog bilo je potrebno uspostaviti novi crkveni poredak koji je trebao riješiti probleme srednjovjekovne crkve. Prema Cameronu proces se odvijao na sljedeći način:

1. Usvajanje protestantske konfesije - zajedničke izjave vjerovanja
2. Uvođenje i upotreba reformiranog standarda bogoslužja za obred pričesti i ostale crkvene obrede
3. Uvođenje nove crkvene strukture za reformirano svećenstvo i zamjena tijela odgovornih za moralnu disciplinu

U srednjem vijeku vjerske promjene su donosili koncili koji su rješavali pojedinačne vjerske nedoumice, a u uporabi su bili univerzalni Nicejski i Atanazijski Kredo. Politički pristrane izjave vjere koje su donijele pojedinačne zajednice bile su novost koja je nastala u reformaciji. Protestantske konfesije su prvotno imale ulogu pokazivanja solidarnosti zajednice kada je ona bila pod prijetnjom ili dokazati nadređenim katoličkim vlastima da su protestanti dobri i miroljubivi kršćani. Melanhtonova *Augsburška konfesija* (1530) donesena na Carskom saboru u Augsburgu bila je najuspješniji primjer ove vrste. *Augsburška konfesija* predstavila je luteransku poruku i nastojala je potvrditi protestantsko pravovjerje putem osude antitrinitarizma i anabaptističke hereze koja je odbacivala krštenje dojenčadi i autoritet svjetovnih vlasti. Luterani su tvrdili da samo reformiraju nekoliko zlouporaba katoličke crkve: dopuštanje svećeničkog braka, ukidanje samostana i redovničkih zavjeta, smanjenje prelatske moći, reformiranje regulacija za prehranu i davanje vina laicima za vrijeme pričesti. Melanhtonova apologija u kojoj je iznio obranu luteranskih teoloških stajališta bila je potpora

¹⁹ Cameron 249.-255.

konfesiji. *Tetrapolitanska konfesija* (Strasbourg, Konstanca, Lindau i Memmingen) i zwinglianska *Fidei Ratio* također su donesene na augsburškom saboru. Prijetnja održavanja crkvenog koncila 1537. godine nadahnula je Prvu helvetsku konfesiju u Baselu 1536. godine. Nakon što su konfesije postale dostupne, novopreobraćeni protestanti u Svetom Rimskom Carstvu su ih prihvatili. Reformirane crkvene ordinacije i katekizmi često su sadržavale i doktrinalne izjave pa su ordinacije i katekizmi služili za poučavanje reformiranih učenja u uvođenju nove vjerske službe. Najbitnije je bilo pitanje pričesti i uvođenje bogoslužja na govornom jeziku. Crkvene ordinacije morale su nadoknaditi stare ukinute institucije i regulirale su obrazovni sustav i svećenika i laika, što je povećalo broj učenika u pojedinim školama. U praksi je došlo do postupnog povećanja kontrole svjetovnih vlasti nad društvenim i obrazovanim politikama od čega je najvažnija bila skrb za siromašne, što je povećalo društvenu kontrolu i disciplinu. Ipak ostaje nejasno je li reforma socijalne skrbi povezana s reformacijom, jer su slične mjere uvedene i u katoličkim zemljama. Posljednja komponenta uspostave novog crkvenog i društvenog reda bilo je uvođenje crkvene i društvene discipline što je dovelo do sukoba oko nadležnosti između svjetovnih i crkvenih vlasti. Zürich je bio izniman po tome što je gradsko vijeće imalo ulogu u discipliniranju svećenika, a konzistorij je zauzvrat mogao disciplinirati laike. Čak i u Ženevi koja je bila uspostavljena kao crkvena država bilo je sukoba između konzistorija i protivnika u gradskom vijeću do nakon 1555. godine. Konzistoriji se pojavljuju i u luteranskoj sjevernoj Njemačkoj ali mnogo sporije, nego u južnim građanskim reformacijama.²⁰ Pojačane ovlasti crkvenih tijela moralne discipline bit će odlike kasnijeg konfesionalnog razdoblja reformacije.

Prema Cameronu u slučajevima neuspješne urbane reformacije u Svetom Rimskom Carstvu proreformacijske snage nisu uspjele osvojiti vlast, što se dogodilo u episkopalnim gradovima poput Kologne, Wurzeburga, Padeborna i Bamberga. Gradske vlasti su se bojale gubitka privilegija od svojeg episkopalnog statusa pa su bile protiv reformacije. Zbog toga su odlučno reagirale represivnim mjerama protiv reformiranog propovijedanja i ideja. Gradske oligarhije uspijevaju zadržati vlast i gušenjem narodnih pobuna i agitacije spriječiti i koaliciju između cehovskih zamjerki i reformiranih ideja. U Svetom Rimskom Carstvu je bitan faktor neuspjeha urbane reformacije bila intervencija vanjske vlasti poput kneza ili nadbiskupa. U švicarskim kantonima Lucernu, Zugu i Fribourgu skromni humanistički krugovi pristali su uz reformaciju, ali nisu uspjeli pridobiti gradske oligarhije ni druge značajne interesne grupe, pa se reformacija ugasila. Naposljetku reformacija u suparničkim gradovima primjerice

²⁰ Cameron str. 253.-265.

Nürnbergu koji je bio suparnik od Bamberga, Zürichu koji je bio suparnik od Zuga i Bazelu koji je bio suparnik od Soloturna, odbila je protivnika od reformacije. Protestanti iz nereformiranih zemalja bili su privučeni pa i prinuđeni na emigraciju u zemlje gdje je reformacija uspjela. Tako je uspjeh reformacije na jednom mjestu uvjetovao njezin neuspjeh drugdje.²¹

Pema Bradyu za protestantsku reformaciju u ranoj fazi važan je Urbani pokret, zbog političke i društvene važnosti gradova. Motivacija za prihvaćanje reformacije bilo je spajanje kolektivnih zamjerki i nada u bolje sutra s pojedinačnim zamjerkama i nadom u osobno spasenje. Brady se slaže s Cameronom o važnosti saveza između reformatora i cehova, te ostalim utjecajnim građanskim skupinama. Tamo gdje nije uspostavljena suradnja između reformatorskog pokreta i utjecajnih građanskih skupina²² reformacija je doživjela neuspjeh. Ako je povezanost između crkvenih interesa, cehova i trgovačkog patricijata bila jaka, to je onemogućilo uspostavu reformacije jer je gradska vlast odlučno djelovala protiv reformatora. U Hamburgu je prosvjed župljana onemogućio gradskom vijeću da otjeraju Johanna Zegenhagena i time prisilio gradsko vijeće da prihvati pravo župljana da biraju vlastitog svećenika. Kao primjer uspješnog saveza populističke stranke Brady navodi Bazel, gdje je reformacija uvedena pritiskom građanstva, a održala se zbog neovisnosti i samodostatnosti Bazela. Kao primjer neuspjeha saveza populističke stranke i reformacije Brady navodi Lübeck u kojem zbog nepromišljene intervencije u Danskom građanskom ratu populistička stranka propada i stari patricijat se vraća na vlast, što ide u prilog Cameronovoj tezi o povratku starog patricijata na vlast i opstanku reformacije. Brady za razliku od Camerona naglašava uloge ukinuća samostana, svećeničkog braka i ikonoklazma. Luther je napao praksu celibata kao nepotrebnu i štetnu, pa je tražio njezino ukidanje za razliku od srednjovjekovnih kritičara koji su tražili njenu reformu. Za gradski patricijat ukinuće samostana predstavlja rješenje tenzije između ideala asketskog života i ideala svetosti i nužnosti braka. Reformacija je nametnula građanski stav prema braku i novcu, što je nametnulo patrijarhalnu kontrolu nad ženama, ali i osiguralo integritet građanskog kućanstva. Brady naglašava element komunalizacije urbanog svećenstva putem građanske zakletve i klerikalnog braka: svećenik je dokazivao volju da postane dio građanske zajednice i da dijeli komunalne dužnosti i privilegije, a svećenički brak je bio izazov crkvenom autoritetu i znak da je svećenik pristao uz reformaciju. Doktrina klerikalnog braka bila je nadahnuta prijašnjim srednjovjekovnim pokretima koji su zagovarali

²¹ Cameron str.265.-267.

²² Brady koristi termin Burgher koji označava uglavnom srednje i niže građanstvo. Stoga ga prevodim terminom građani/građanstvo, a za gradske elite koristim termin patricijat.

oženjeno župno svećenstvo koje bi plaćale lokalne svjetovne vlasti. Dok su ukinuće samostana i doktrina klerikalnog braka predstavljali borbu za integritet građanskog kućanstva, ikonoklazam je bio dio borbe za integritet građanske zajednice. Reformatori su proširili definiciju idolatrije na sve objekte, ikone, prakse i osobe pa čak i novac koji se natječu s Božjom riječi za pozornost kršćana. Evanđelički građani pokrenuli su ikonoklazam radi napada na idole i idolatriju. Iako su u početku oklijevali, gradski magistrati su bili prisiljeni dopustiti, a kasnije i kontrolirati ikonoklazam. Mete urbane reformacije su bili simboli a ne osobe, što je svjedočilo o građanskoj sposobnosti razlikovanja duhovnih stvarnosti od njihovih materijalnih predstavnika. Za razliku od građana seljani se bore protiv svojih svjetovnih i crkvenih gospodara.²³

Urbana reformacija je bila prva prilika za primjenu vjerskih i društvenih doktrina reformacije. Dogodila se zbog potrebe konsolidiranja urbane zajednice i uspona građanske klase kao novog relevantnog faktora u društvu i politici. Urbana reformacija bila je ključna za uspostavu reformiranih crkava u praksi, a gradovi su bili izvor potpore u ranom periodu reformacije kada njezino preživljavanje nije bilo sigurno. Protestantski gradovi su također predstavljali sigurno utočište i izvor prihoda za reformirano svećenstvo.

Cameron obrađuje radikalnu reformaciju kroz prizmu dvije teme: neuspjeh asocijacije s reformacijom i dobrovoljne skupine koje odbijaju koaliciju sa svjetovnim vlastima. Njemačko sitno plemstvo i ruralni proletarijat nisu uspjeli povezati svoje političke ciljeve s reformacijom. Centralizacija teritorijalne države i rast moći višeg plemstva i bogaćenje građanske klase učinili su njemačke vitezove nepotrebnima. Važnija klasa bio je ruralni proletarijat (seljaštvo i kmetstvo). Komunalni pokreti u ruralnoj Njemačkoj protivili su se zemljoposjednicima koji su željeli nametnuti svoju vlast i oživiti feudalna davanja koja su bila zamrla. Nezdovoljstvo ruralnih i urbanih masa povećavalo se dok nisu izbile masovne pobune u periodu od jeseni 1524. do proljeća 1526. godine koje se kolektivno nazivaju Seljačkim ratom. Pobune su se odvijale u Stuhlingenu i Breisgau, Švabiji, Farankoniji, Turingiji i austrijskim zemljama. U Švabiji 6. i 7. ožujka 1525. godine pobunjeničke vojske su donijele Dvanaest članaka u kojima izlažu ideju da bi zajednica trebala birati vlastitog pastora i u kojima traže od plemstva da dokaže posjedovanje zajedničkih dobara, šuma i rijeka. Ruralna reformacija zapravo pokušava integritati vjersku reformaciju u političku viziju ruralnog proletarijata. Ruralna i urbana reformacija su dijelile mnoge ciljeve. Željele su reformirati zajednice putem propovijedanja evanđelja, prenamjene crkvenih dobara za dobrobit zajednice i zamjene manjkavih ljudskih

²³ Brady str. 161-183.

zakona Božjim zakonima. Luther se protivio uporabi vojne sile i ustanka za uspostavu reformacije i pozvao je seljake da poštuju feudalne vlasti. Luther je isprva zagovarao pomirbu između pobunjenika i plemstva, ali je naposljetku podupro plemstvo i zakonitu uspostavu reformacije. Cameron smatra da je ruralna reformacija neuspjeh jer nikada nije mogla napredovati bez državne zaštite.²⁴

Prema Cameronu radikalna reformacija odbija suradnju sa svjetovnim vlastima na samom početku. Radikali su željeli brzu i ekskluzivnu reformaciju koja bi bila samo za zajednicu odabranih, protivili su se mišljenju magisterijalnih reformatora da ni Božja milost ne može iskupiti grijешnika i odbacuju osnovna vjerovanja rane kršćanske crkve poput krštenja dojenčadi i Svetog trojstva oko kojih su se slagali protestanti i katolici. Thomas Muntzer i Švicarska Braća bila su dva glavna izvora radikalne struje koja se razivla u anabaptizam. Müntzer se preobratio od luteranizma na radikalnu reformaciju dok je boravio u Zwickau. Posebnost Müntzerova učenja je bila ideja da se odabrani nalaze u nižim klasama i da vjeru treba reformirati njima u korist kao pripremu za drugi dolazak. Zagovarao je vjersku i društvenu reformaciju nasilnom borbom. Cameron smatra da je njegovo okretanje nižim slojevima društva i nasilnoj borbi bilo uzrokovano neuspjesima u pridobivanju sljedbenika. Preko njegovih sljedbenika Hansa Romera, Hansa Hutta i Melchiora Rincka, Müntzer je utjecao na formaciju anabaptizma. Švicarska braća (Simon Stumpf, Wilhelm Roublin, Felix Mantz, Ludwig Hatzer i Konrad Grebel, Georg Cajakob i Johanes Brotli) formirala se u Zürichu, gdje su postali nezadovoljni sporošću reformacije i počeli su propitivati krštenje dojenčadi koje je uskoro postalo glavna točka sukoba s gradskom vlašću i magisterijalnim reformatorima. Nakon disputa 17. siječnja 1525. potvrđena je ispravnost krštenja i Švicarska braća su prognana, a tijekom 1526. godine anabaptizam je postao kažnjiv smrću. Preživjela Švicarska braća bježe u Strasbourg koji postaje jedno od središta anabaptizma u kojem nastaju nove sekte. Michael Sattler i Roubli preuzimaju vodstvo pokreta i u veljači 1527. godine donesena je Schleitheimska konfesija koja je trebala razlikovati Švicarsku braću od ostalih anabaptističkih skupina: pacifizam, odbacivanje zakletvi i odbacivanje javne službe. Nakon seljačkog rata intenziviraju se progoni anabaptista pa dio bježi u Moravsku gdje pod vodstvom Huterra postaju Moravska braća. U Strasbourgu se na anabaptizam preobratio Melchior Hofmman koji je bio osnivač nizozemskog anabaptizma. Između 1530. i 1531. godine preobratili su Jana Mathisa i Obeea Philipisa koji su kasnije postali vođe dvije različite struje nizozemskog anabaptizma. Mathisova grupa je odgovorila na represiju sve većim nasiljem, a Philipsova grupa je

²⁴ Cameron str. 201-211.

odgovorila sve većim skrivanjem i pasivnošću nakon neuspjelog noaružanog marša u Amsterdamu u ožujku 1534. godine. Mnogi od Melchioritskih anabaptista odlaze u Westfaliju u Münster. Reformacija u Münsteru isprva u prvoj fazi od kolovoza 1532. do ožujka 1533. godine bila je uobičajena urbana reformacija magisterijalnog tipa, ali onda Bernhard Rothman se zbog propitivanja doktrine krštenja dojenčadi okrenuo anabaptizmu. Zahvaljujući širokoj potpori uspio je preživjeti političke sukobe. Državnim udarom Rothman i njegove pristaše dolaze na vlast 1534. godine i nedugo zatim veliki broj anabaptista dolazi u grad. U veljači 1534. godine Rothmanovi pristaše dolaze na vlast i uskoro su svi protivnici anabaptizma prognani iz grada. Knez biskup od Münstera uskoro je opsjeo grad koji pada 25 lipnja 1535. godine. Münster je bio ključan za razdvajanje magisterijalnog protestantizma od radikalne reformacije. Padom Münstera postalo je očito da se apokaliptične vizije neće ostvariti pa se radikalne sekte asimiliraju u protestantsko društvo, odlaze u progonstvo u daleke tolerantne zemlje ili nastavljaju prakticirati vjeru u tajnosti. Bitni primjeri kasnijih anabaptističkih pokreta su menonitski pokret nizozemskih anabaptista, Moravska i Češka braća i unijatski pokret u Poljskoj i Transilvaniji. Sve radikalne sekte otišle su izvan granica prihvaćene društvene kohezije i lojalnosti osnovnim prihvaćenim vjerskim doktrinama i običajima koje su protestanti prihvaćali. Za anabaptiste krštenje je duhovna inicijacija u zajednicu odabranih koja je činila duhovnu elitu. Anabaptistička doktrina je od samog početka nalagala odvojenost od svjetovne države. Prema Greberu crkva i država su djelovali na različitim međusobno isključivim razinama za razliku od Lutherove teorije dva kraljevstva koja ih je smatrala povezanim. Prema Cameronu radikalne sekte odbijaju ključne procese reformacije jer su smatrali da je trajno spasenje grijешnika moguće pa je zajednica Odabranih mogla biti poznata i činiti granice "Kršćanske zajednice". Za anabaptiste je reformirana koalicija između vjerske i svjetovne vlasti pogrešna. Kasnije kada državne crkve gube povlaštenu status i kada pripadnost pojedinoj kršćanskoj crkvi postaje stvar savjesti pojedinca²⁵ smanjuju se razlike između anabaptističkih i konfesionalnih crkava.

Brady se slaže sa Cameronom da je pokušaj feudalnih gospodara da nametnu drugo kmetstvo i osiguraju feudalna prava na rad i zemlju izazvao Seljački rat. Budući da ih običajno pravo nije moglo zaštititi od zahtjeva feudalaca, kmetovi su otkrili Božji zakon prema kojemu je Biblija jamčila slobodu svih ljudi i korištenje zajedničkog vlasništva, čime je kultura jednakosti harmonije i suradnje dobila Biblijsko opravdanje. Dvanaest članaka izlažu politički i društveni program ruralne reformacije: ukinuće kmetstva i veće sudjelovanje u teritorijalnoj

²⁵ Cameron str.324.- 345.

vlasti zajednička kontrola društvenih dobara. Pobunjenici su željeli sudjelovati u teritorijalnoj vlasti, stoga se njihova politička strategija razlikovala ovisno o političkim pravima koje je seljaštvo imalo na pojedinom teritoriju: tamo gdje su ruralni okruzi već sudjelovali u teritorijalnoj vlasti program prihvaća svjetovnu vlast uz određene reforme. Primjerice u Tirolu gdje su ruralni okruzi i gradovi zajedno već dominirali. Teritorijalnim saborom u lipnju 1526. donesen je novi ustav: staleži su ukinuli svjetovnu moć svećenstva i smanjili moć plemstva, ali nisu ukinuli i njegove ekonomske privilegije. Vlast je raspodijeljena između kneza i pučana. Reforma je također poboljšala prava kmetova na vlasništvo i smanjila feudalna davanja te ukinula ograničenja lova, te na uvoz i izvoz hrane. Mnoge od ovih mjera preživjele su i nakon ukinuća novog ustava u 1532. godini. Na drugom kraju spektra nalazili su se teritorij crkvenih biskupija Bamberg i Wurzburga, čiji ustavi nisu dozvoljavali narodno sudjelovanje u vlasti. Pobunjenici su tražili sekularizaciju samostana i ukinuće katedralne uloge u vlasti i ekspanziju komunalnih prava. Program reforme je tražio i ukidanje moći zemljoposjedničkog plemstva, što nije bilo realistično. Sve reforme su nestale nakon gušenja pobune. Tamo gdje nije bilo konstituiranih teritorijalnih država bilo je prijedloga za stvaranje komunalnog teritorija Kršćanske unije po uzoru na Švicarsku Konfederaciju. Plemstvo se najviše protivilo pobunjenicima u Seljačkom ratu jer se bojalo emancipacije pučana čime bi izgubili i zemlju i društveni položaj. Pobunjenici su prihvatili neke od ideja reformacije, ali su naglasili strane reformacije koje su napadale crkveni i svjetovni poredak, a odbili su Lutherove ideje o spasenju i o tome da je evanđelje oslobodilo čovječanstvo od zakona. Umjesto toga ideja Božjeg zakona spaja ideju božanskog i ljudskog zakona. Također za Luthera evanđelje nije bilo dozvola za pobunu protiv legitimnih vlasti i stoga je Luther protiv pobunjenika. Do ljeta 1525. godine pobuna je brutalno ugušena nakon čega je uslijedila represija. Urbani magistrati posredovali su između plemstva i pobunjenika. Sporazum iz Renchena u Ortenau između pobunjenika i markgrofa od Badena koji je potpisan 25. svibnja 1525. godine zapravo je uključivao mnoge stavke iz Dvanaest članaka. Dugoročno nagodbe nakon pobune promovirale su zamjenu oružane borbe legalnom borbom za prava seljaštva. Seljački rat šokirao je kneževe, plemiće i magistrate u njemačkim zemljama i pomaknuo njihov fokus s vjerske i društvene slobode na društveni red, što je dugoročno utjecalo na pojavu strožih varijanti reformacije. Seljački rat otkrio je do tada skrivenu nekompatibilnost između Luterove ideje spasenja i zemaljske pravde.²⁶

²⁶ Brady str. 185.-201.

Prema Bradyu anabaptisti su bili prisutni na mnogim bojištima seljačkog rata (Turingija, Gornja Švabija i Tirol). Nakon Seljačkog rata dolazi do spajanja Centralno-njemačke spiritističke struje i Švicarske biblicističke struje. Protestanti i katolici progonili su anabaptiste mnogo odlučnije i teže nego jedni druge. Katolički vladari su preferirali smrtnu kaznu za anabaptiste, a evangelički su preferirali progonstvo. U Strasbourgu su prvotno tolerirali anabaptiste, ali razvojem magisterijalne reformacije koja je polako iz evanđeličkog pokreta 1520-ih prerastala u protestantizam 1540-ih, došlo je do sve veće potrebe za društvenim i vjerskim konformizmom. U Strasbourgu je pokrenuta debata između pravovjerja i tolerancije, koja je bila uzrokovana tenzijom između protestantskog načela slobodnog propovijedanja evanđelja i potrebe za društvenom kohezijom i javnom moralnošću. U međuvremenu učenja Melchiora Hoffmana jednog od prognanika iz Strasburga postaju dominantan oblik radikalne reformacije u Sjevernoj Njemačkoj i Nizozemskim zemljama. U međuvremenu se događa uspjeh radikalne reformacije u Münsteru, čija je opsada bila znak nadolazeće apokalipse za mnoge anabaptiste pa dolaze u Münster kako bi se pridružili odabranima. Prema Bradyu Münster nije značajno drugačiji od ostalih pokušaja komunalističke vlasti opravdane Božjim zakonom. Kao odgovor na Münster katolički i protestantski vladari poduzimaju reforme i uspostavljaju veći društveni nadzor. Münster je imao značajnu ulogu u širenju i oblikovanju nizozemskog anabaptizma koji se pod vodstvom Menna Simonsa odrekao nasilja u korist unutarnje duhovnosti. Brady smatra radikalnu reformaciju različitom od protestantizma jer su anabaptisti bili nasljednici srednjovjekovne komunalne tradicije kršćana, koja je bila prije Luthera. Komunalni kršćanski život i asketizam bili su njihovo spasenje, a ne sama vjera kao kod Luthera. Osim Münstera anabaptisti nisu imali veći utjecaj na tijek protestantske reformacije jer ih je težina represije prognala iz gradova u ruralni provincijalizam.²⁷

Ryrie smatra radikalnu reformaciju jednom od tri reformirane struje koja je ujedinjena samo nestrpljenjem i odlučnošću da Lutherov napad na crkvene i društvene institucije odvede do kraja. Prema Ryriu Seljački rat je bio katastrofa za pokret reformacije jer su protivnici reformacije okrivili njezina vjerska učenja za pobunu. Prema Ryriu Seljački rat predstavlja kraj mogućnosti da bi jedna od struja reformacije mogla preuzeti cijelu staru crkvu. Kao odgovor na poraz radikali se povlače iz društva i formiraju zajednice svetaca u iščekivanju Posljednjeg Suda. Simbol tog povlačenja iz društva bilo je krštenje odraslih. Radikali su predstavljali opasnost koja je mogla diskreditirati Luthera i umjerene reformatore, stoga je bilo potrebno stvoriti razliku između radikalne i magisterijalne reformacije. Primjerice neki magisterijalni

²⁷ Brady Str. 201.-206.

reformatori su sumnjali u doktrinu krštenja dojenčadi prije nego što je njezino propitivanje postalo previše kontroverzno. Prema anabaptistima za tumačenje Biblije je potrebna inspiracija Svetog Duha. Sloboda koju je Luther obećao kršćanima anabaptiste je odvela u krivom smjeru. Prema Ryriu radikalna reformacija je protestantska jer je inspirirana istim doktrinarnim izvorima kao i magisterijalna.²⁸

Smatram da radikalna reformacija ipak pripada protestantizmu jer asocijacija s političkim skupinama postoji kao i u slučaju magisterijalne reformacije, ali za razliku od nje pristaše radikalne reformacije nisu građani, magistrati i plemići nego seljaci i ostale marginalne skupine u društvu. Ruralni pobunjenički pokreti prisvojili su neke od ideja reformacija kako bi mogli opravdati svoje društvene i političke zahtjeve. Pritom su stupili u savez s radikalnim odmetnicima od glavnih pravaca reformacija stvarajući tako svoju vlastitu verziju reformacije. Nakon neuspjeha revolucionarnih prevrata Seljačkog rata i apokaliptičnog eksperimenta u Münsteru radikali se okreću pacifizmu i odvajaju se od društva kako bi održali čistoću vjere i zajednice. Anabaptisti i ostali radikalni pokreti pronalaze utočište na istoku Europe, gdje je nastala paralelna radikalna reformacija i gdje je uvedena vjerska tolerancija koju je dokinula Katolička obnova krajem 16. stoljeća. Događanja na istoku Europe imala su marginalan utjecaj na tijek europske reformacije,

Magisterijalna i radikalna reformacija ključno utječu na oblikovanje protestantizma u obije njegove vrste: magisterijalni protestanti nastojali su se razlikovati od radikala što je oblikovalo službeni protestantizam. Primarna razlika između magisterijalne i radikalne reformacije su bili slojevi koji su ih podržavali: magisterijalna reformacija se oslanja na građanstvo i plemstvo kako bi se održala, pa poštuje svjetovne vlasti i bori se samo protiv njihovih najviših razina cara, a tamo gdje svjetovna vlast nije za reformaciju i kralja, građantvo i plemstvo su dovoljno visoko na društvenom položaju da mogu profitirati od održanja postojećeg sustava. Za razliku od nje radikalna reformacija se oslanjala na niže obespravljenе slojeve društva koji nemaju što dobiti suradnjom sa svjetovnim vlastima, stoga se zalaže za rušenje društvenog i vjerskog poretka i ponovnu raspodjelu društvenih dobara .

²⁸ Ryrie str. 35.-39.

2.3. Teritorijalna reformacija

Teritorijalizacija reformacije bila je ključna za njezin opstanak jer ju je povezala s feudalnim gospodarima i teritorijalnim državama u nastajanju unutar samog SRC- a i s kraljevstvima i provincijama izvan njega koje su bile spremne prihvatiti reformaciju. Budući da reformacija nije uspjela preobratiti njemačkog cara i francuskog kralja reformaciju u njemačkim i francuskim zemljama provodili su plemići i gradovi u opoziciji kralju. U Francuskoj i Škotskoj reformacija se počinje uspostavljati tek nakon smrti njihovih kraljeva i slabljenja monarhijske vlasti. Primjer kraljevskih reformacija su skandinavske i engleske reformacije u kojima kralj i monarhija kontroliraju tijek reformacije. U Nizozemskim zemljama događa se provincijalna reformacija u kojoj se borba za političku neovisnost spojila s borbom za vjersku toleranciju i reformaciju. U Teritorijalnoj fazi reformacije teritorijalni vladari koji su pristali uz reformaciju nastoje reformirati vjeru i crkvu bez trajnog raskola s Katoličkom crkvom, koji je došao tek kasnije u Konfesionalnoj fazi reformacije.

Osnovna potreba teritorijalne reformacije bila je uspostava odnosa između crkve i države. Luteranska i Reformirane crkve imaju teoriju dva kraljevstva ali je koriste na drugačiji način zbog ideoloških razlika između Luthera i Melanchtona koji su uspostavili luteransku političku teoriju, te Zwinglia i Kalvina koji su uspostavili političku teoriju Reformiranih crkava.

Prema Ryriu Luther nije volio zakon i odvjetnike i djelovao je u kontekstu feudalnih država, stoga se oslanjao na teritorijalnog vladara-najčešće kneza kao zaštitnika reformacije. Luther je isprva zagovaro pasivni otpor, ali je s vremenom bio prisiljen prihvatiti da jedino teritorijalni vladari mogu osloboditi crkvu iz papinske tamnice. Melanchton je za razliku od Luthera odobravao uvođenje reformacije putem zakonskog dekreta pa su kneževi imali pravo nametnuti luteransko bogoslužje pomoću zakonskih dekreta. Također teritorijalni vladari su imali pravo braniti reformaciju vojnom silom. Premda je status teritorijalnih vladara kao zaštitnika crkve trebao biti privremen on je postao trajan zbog političkih okolnosti pa su 1555. godine njemački kneževi dobili pravo da određuju vjeru svojih podanika. Za razliku od Luthera, Zwingli i Kalvin djelovali su u Švicarskoj koja je bila konfederacija gradova država u kojoj su široki slojevi sudjelovali u politici. Kalvin je bio odvjetnik po struci i znao je važnost zakona i institucija, a favorizirao je i crkvu u kojoj bi svi sudjelovali. Stoga je uspostavio strukturu crkve koja je razlikovala pastore- zaređene svećenike koji su propovijedali i davali sakramente, od starješina- laika koji su imali zadaću provođenja moralne discipline. Inovacija ove strukture bio je egalitarizam- starješine i pastori sami su bili podređeni sustavu discipline koji je mogao suditi magistratima i plemićima jednako kao i običnom čovjeku. Crkva je Calvinovom

pobjedom u Ženevi dobila pravo ekskomunikacije vjernika iz zajednice. Crkvena struktura Reformiranih crkava omogućila je preživljavanje kalvinističkih zajednica pod neprijateljskom svjetovnom vlašću. Radi nužnosti održanja protestantizma stvorena je doktrina teorije otpora. Prvo opravdanje je bilo zakonsko, ako je vladar nepravedan i ne poštuje prava svojih podanika oni ga imaju pravo svrgnuti. Kneževi u SRC-u koriste ovu doktrinu protiv cara. Francuski i škotski kalvinisti također smatraju da cijela nacija bira kralja pa ga narod ima pravo i svrgnuti. Drugi argument za opravdanje otpora je doktrina da vladari vladaju po Božjoj volji. Stoga ako ne slijede pravu vjeru tiranina imaju pravo svrgnuti niže vlasti- magistrature i plemiće. Opravdanje otpora je bilo potrebno da bi dalo legitimnost obrani protestantizma i reformacije, ali je u praksi značilo da su svi članovi zajednice dobili političku moć.²⁹

Prema Cameronu povijest protestantske političke teorije 16. stoljeća je povijest erozije principa da se evanđelje ne smije širiti i braniti nasiljem. Teritorijalni vladari koji su prihvatili reformaciju morali su se braniti od protivnika reformacije, pa je državna sigurnost zahtijevala promjenu političke doktrine. Luteranske teorije bile su oblikovane političkim okolnostima u SRC-u., a kalvinističke teorije činjenicom da u Francuskoj, Nizozemskim zemljama, te Britanskom otočju nije bilo suverenih teritorijalnih vladara pa je vladar mogao progoniti protestante. Calvinistička je teorija otpora bila oblikovana potrebom opravdanja kalvinističke pobune protiv vladara za razliku od luteranske koja je samo trebala opravdati međusobno ratovanje između suverenih teritorijalnih vladara. Politička teorija otpora u skladu s Božjom voljom ovisila je o političkim okolnostima. Primjerice Engleska je nakon 1560. godine imala protestantsku vladaricu pa je njezina politička teorija bila monarhistička, a raniji protumonarhistički spisi protiv ženskih vladarica su odbačeni. Kada je na francusko prijestolje došao protestantski kralj, katoličke političke doktrine postale su republikanske, a protestanti su postali rojalisti. Svrha protumonarhijske propagande je bilo opravdanje promjene misije reformacije od obnove religije u zajednici do preuzimanja vlasti u samoj državi i društvu.³⁰

Teritorijalna faza reformacije u SRC-u traje od 1521. godine do Augsburškog mira 1555. godine kada počinje Konfesionalna faza reformacije u SRC-u. U Teritorijalnoj fazi kneževi prihvaćaju reformaciju, a na njezinom kraju uspostavlja se bikonfesionalnost čime su stvorene konfesionalne političke stranke koje će vladati političkim životom carstva u Konfesionalnom (1555.-1618) i Konfrontacijskom razdoblju (1618.1648.) reformacije u SRC-u.

²⁹ Ryrie str. 50.-59

³⁰ Cameron str. 358.-365.

Prema Cameronu reformacija u SRC-u se uspjela održati zato jer su svjetovne i crkvene vlasti bile zaokupljene drugim problemima. Karlo V je bio u ratu s francuskim kraljem Franjom I., a smrt Pape Lea X. je zaokupila je Crkvu, koja nije posvetila puno pažnje gušenju reformacije. Na carskom saboru u Nürnbergu 1522.-3. i 1524. godine crkva je ponudila disciplinsku reformu crkve, ali je tražila progon Luthera i njegovih pristaša, što su carski staleži odbili pod izlikom da bi represija protiv reformacije i provedba Edikta iz Wormsa značila obranu crkvenih mana i da bi dovela do narodnog ustanka. Reces donesen na kraju Sabora stavio je vjeru pod juridistickiju staleža, koji su jamčili propovijedanje u skladu s evanđeljem, što je zapravo bilo prešutno popuštanje pred reformacijom. Dana 18.travnja 1524. godine u Speyeru staleži odbijaju provesti Editkt u Wormsu i predlažu Nacionalni koncil njemačke nacije, koji bi donio odluku o vjerskim promjenama. Katolici i protestanti u međuvremenu su formirali prve obrambene saveze. Za vrijeme sabora u Speyeru 1526. godine Karlo V. ratuje protiv Franje i Pape koji su u savezu a Ferdinand je zaokupljen osmanlijskom opasnošću, pa se ništa nije promijenilo. Na Carskom saboru u Speyeru 21.veljače 1529. godine Ferdinand je zajedno s protureformacijskom većinom osudio vjerske promjene i tražio ukidanje Recesa iz 1526. godine. Pristaše reformacije koji su bili u manjini iznose Protest protiv te odluke, a kasnije (25.4.) i Apel u kojemu su izjavili da će se odlučno pridržavati odluke iz 1526. godine. Sklopljen je tajni obrambeni savez između Izborne kneževine Saske, Izborne kneževine Hessena, te gradova Ulma, Strasbourga i Nürnberga. Nakon što je Karlo V. sklopio mir s papom u Barceloni (29.6.1529.) i s Franjom u Cambraiu (3.8.1529.) situacija postaje nepovoljna za protestante. Na Augsburškom saboru 1530. godine, luterani pokušavaju opravdati svoju vjeru putem *Augsburške konfesije* (25.6.), a Strasbourg, Konstanca, Lindau i Memmingen pokušavali su remostiti razlike između luteranizma i Reformiranih crkava putem *Tetrapolitanske Konfesije* (11.7.). Zbog straha od općeg rata u Njemačkoj protestanti i katolici nastojali su doći do kompromisa, ali pregovori nisu uspjeli. Zadnji dekret Augsburškog sabora 1530. godine bila je provedba Edikta u Wormsu legalnom i oružanom silom nakon 15 .travnja 1531. godine. Protestanti su odgovorili na ovu prijetnju formiranjem Schmalkaldenske lige trajnog saveza protestanata u SRC-u 27.travnja 1531., a katolici su osnovali Katoličku ligu (1533.) nakon čega je sukob između protestanata i katolika postao neizbježan. Situacija je postala povoljnija za protestante kada je sredinom 1532. godine Sulejman ponovno napao Habsburge. Wittenberškim dogovorm u svibnju 1536. godine postignut je kompromis po pitanju Euharistije između luterana i južnonjemačkih gradova. Nakon toga su poništene doktrinalne divizije između dvije protestantske stranke u njemačkim zemljama. Tijekom 1530-ih protestanti su bili ujedinjeni, katolici nisu htjeli realistično pregovarati, a papinstvo nije bilo

sposobno sazvati generalni crkveni Koncil. Također vanjska prijetnja Osmanlija i Francuza sprječavala je rješenje vjerskog pitanja reformacije u Njemačkoj. U 1540-ima politička situacija se mijenja: katolici su postali pomirljivi i generalni Koncil je sazvan, a protestanti su se međusobno politički podijelili. Umjereni katolici i umjereni luterani su pokušali napraviti kompromis i sastaviti reformni program koji bi bio prihvatljiv i katolicima i protestantima, ali pokušaj kompromisa je propao zbog neuspjeha dogovora oko Euharistije, pokore, odriješenja grijeha te papinog autoriteta i autoriteta rimske kurije. Filip od Hessena se uskoro oženio s drugom ženom dok je bio u braku s prvom uz potporu Luthera, Bucera i Melanchtona, čime je postao kriv za zločin bigamije. Zločin je nosio potencijalnu smrtnu kaznu, što je omogućilo Karlu V. da ucijeni Filipa da blokira novo proširenje Schmalkaldenske lige. To je omogućilo Karlu V. da natjera Wilhelma od Julich Clevesa da preda gradove Zuthpen i Guelders, uđe u bračni savez s Habsburzima i odrekne se reformacije. Filip od Hessena i Johan od Saske napadaju Henrika od Braunschweiga kod Wolfenbuttela 1541. godine. Sukob između ove dvije stranke bio je stariji od reformacije i nije ga bilo moguće opravdati obranom protestantizma, što je bilo nepopularno među mnogim kneževima. Najgore posljedice je ipak imao sukob između Ernestinske i Albertinske Saske oko izbora biskupa Nürnberga, gdje je Julius Pflug umjereni katolik zamijenjen protestantom luteranskim teologom Nikolausom von Amsdorfom. Skupa s disputom oko crkvenog posjeda Wurzen otuđuju Albertinskog vojvodu Moritza koji se nedavno preobratio na luteranizam, od Ernestinske Saske-Hessenske osovine protestantske moći. Tridentiski koncil je sazvan 13. prosinca 1545. godine, što sasvim mijenja situaciju jer protestanti gube ispriku za otpor caru i njegovim protureformacijskim nastojanjima. Nakon Carskog Sabora a u Wormsu (srpanj i kolovoz 1545.) Karlo odlučuje primijeniti vojnu silu kako bi ugušio reformaciju i okončao vjerski raskol u carstvu. Karlo je uspio razbiti protestantski savez jer je uspio privući protestantske Hohenzolerna od Brandenburga i vojvodu Albertinske Saske Moritza u savez zajedno sa Habsburzima i Bavarskom. Time je onemogućena pooptpuna restauracija rimskog katolicizma jer papinstvo nije moglo prihvatiti Karlova obećanja njegovim luteranskim saveznicima. Glavni cilj prvog Schmalkaldenskog rata bilo je uništenje političke i vojne moći grofa od Hessena i izbornog kneza od Saske. U Prvom Schmalkaldenskom ratu (srpanj 1546.-lipanj 1547.) prvotno je vladala ravnoteža snaga, ali onda je došlo do poraza protestanata. U studenome je Johan Fridrik od Saske bio prisiljen braniti svoje zemlje od Moritza, čime su južnonjemački gradovi bili napušteni, što je primoralo Schwabish Hall, Ulm i Strasbourg na predaju u prosincu 1546. godine. Nakon odlučne bitke kod Muhleberga (24.4.1547.) protestanti su poraženi, a Johan Fridrik je zarobljen. Predajom Filipa od Hessena 19. lipnja 1547. godine rat je završio

habsburškom pobjedom. Vojvoda Moritz je dobio obećani izbornički naslov, pa je Karlo uspio razbiti Protenstantsku ligu, ali samo putem iskorištavanja postojećih razmirica da bi ponizio samo najopasnije protivnike i odustajanjem od potpune restauracije katolicizma. Budući da je papa premjestio koncil u Bolognju i zanemario Karlove diplomatske potrebe, Karlo na Augsburškom saboru 1547. godine, odlučuje nametnuti Interim- umjerenu katoličku reformaciju koja je bazirana na prijedlozima Pfugga i Groppera kao privremenu mjeru dok Tridentski koncil ne donese odluku o reformaciji. Protestanti su odbili prvu verziju Interima, a drugu su odbili katolici. Interim je objavljen 15. svibnja 1548. godine kao zakon i kredo samo za protestante, a katolici su dobili odvojeni Edikt o obnovi. Provedba je uspjela u južnonjemačkim gradovima koji su primili zakletve od svog svećenstva da će ga poslušati, a neposlušno svećenstvo je izbačeno. U listopadu 1548. godine Austrija pripaja i prisilno rekatolizira Konstancu, a u Wurtenbergu je samo sila garantirala poslušnost. U Albertinskoj Saskoj Moritz i Wittenberžani odbijaju Karlov interim i u suradnji s Melanchtonom donose vlastiti Leipziški interim u prosincu 1548. godine. U Ernestinskoj Saskoj i sjevernoj Njemačkoj otpor je bio potpun. Stoga je jedina Karlova pobjeda bilo podređenje Švabijanskih gradova Augsburga i Ulma. Karlov savez se uskoro raspao i u Drugom Schmalkaldenskom ratu (1552.) znanom i kao kneževski rat, Karlo je poražen od strane Moritza i njegovih saveznika bez sudjelovanja jednog dijela njemačkih protestanata. Rat je završio Mirom u Passau 15. kolovoza 1552. godine bio je preteča kasnijeg Augsburškog mira.³¹

Prema Bradyju na Saboru u Speyeru 1524. godine kneževi su štitili evangeličke propovjednike od crkvenih vlasti, ali i katoličku misu od evangelika. Urbani magistrati nisu mogli poslušati Edikt u Wormsu zbog agitacije građanstva, ali su bili i preslabi da bi štitili urbane interese i reformaciju. Ferdinand i Carsko vijeće nisu mogli kazniti prekršitelje. Postalo je očito da je doba gradova kao jake političke snage u carstvu prošlo i da će reformacija ovisiti o teritorijalnim vladarima. Prema Bradyju kritično pitanje na Saboru u Speyeru 1526. godine bio je Seljački rat i veza reformacije s njime: katolici su napadali reformaciju kao uzrok pobune, a evangelici su smatrali da je reformacija moguće rješenje za pobunu. Odbor za rješavanje pitanja pobune okrivio je Rim i papinstvo za pobunu, te predložio Nacionalni koncil koji bi riješio vjersko pitanje. Ovakvim mjerama se nastojao prikriti pravi razlog pobune u ugnjetavanju kmetstva od strane svjetovnih i crkvenih gospodara, na kraju je donesen reces koji proglašava staleže nadležnima za vjeru. Seljački rat je doveo do stvaranja prvih protestantskih i katoličkih saveza. Na saboru 1529. godine, opasnost je nagnala Ferdinanda i Karla na toleranciju reformacije, jer

³¹ Cameron str.346.-357.

su trebali poreze radi obrane od Osmanlija. Nakon povlačenja Recesa manjina je donijela Protestaciju, što je predstavljalo pravi početak protestantskog pokreta. Brady naglašava podjelu protestantskog pokreta u SRC-u u dvije skupine Luteransku i Zwinglijevsku. Luterani su optužili zwingliance za radikalizam i herezu. Filip od Hessena organizira Marburški razgovor 1529. godine, ali on nije bio uspješan. Augsburški sabor 1530. godine donosi promjene: nakon neuspjelog pokušaja opravdavanja svoje vjere i odluke katoličke većine da se Edikt iz Wormsa mora provesti protestanti shvaćaju svoju slabost i podijeljenost, pa više ne žele Nacionalni koncil. Katolička prijetnja prisilila je luteransku i reformiranu struju protestanata na suradnju, što je rezultiralo osnivanjem Schmalkaldenske lige. Schmalkaldenska liga razlikovala se od prijašnjih saveza u SRC-u koji su bili regionalni time, što je bila univerzalni savez svih protestanata i skoro se poklapala s teritorijem carstva, što je predstavljalo novinu u integraciji sjevera i juga Njemačke. Sjeverni okrug Schmalkaldenske lige bio je pod izbornikom od Saske, a južni pod Hessenskim grofom. Liga je bila ujedinjena Augsburškom konfesijom. Zbog slabljenja zwinglianskog pokreta izvan Švicarske južnonjemački gradovi postupno prelaze na Augsburšku konfesiju, kojoj se pridružuje i sam Augsburg nakon Wittenberškog konkorda (1536.), čime je postignuto ujedinjenje protestanata u SRC-u. Tijekom 1530-ih godina Schmalkaldenska liga jača: gradovi Bremen, Hamburg, Magdenburg i Lübeck su se pridružili ligi, a uskoro su to učinili i kneževi od Pomeranije. Filip od Hessena izbacuje habsburški režim iz Stuttgarta 1534. godine i vraća vojvodu Ulricha na vlast. Nakon toga je evangelička reformacija uvedena u Wurtemberg. Svaki novi član povećavao je vojnu i političku moć lige. Tijekom perioda od 1532. do 1542. godine Carski sabor se nije sastajao, što je omogućilo Schmalkaldenskoj ligi da se nametne kao protestantska alternativa Carskom saboru. Schmalkaldenska liga je preko svojih agenata pregovarala direktno s carem. U Karlovoj odsutnosti protestantski kneževi uspostavljaju pravo reformacije (*Ius reformandi*), koje zakonski nisu posjedovali i ukidaju katoličke institucije i bogoslužje, te konfisciraju imovinu Katoličke crkve. Konfiskacija je ojačala protestantsku stranku, a oslabila katoličku. Do kasnih 1530-ih protestanti su kontrolirali sjever Njemačke osim Brunswick Wolfenbutella i Kneževskih biskupija Kolognje, Julich Clevesa i westfalijkih biskupija. Do Karlova povratka 1541. godine Schmalkaldenska liga stvara ustav, vojno vijeće, financijski sustav, te počinje imati diplomatske odnose sa stranim vladarima. U prosincu 1535. godine francuski i engleski kralj tražili su članstvo u ligi koje je odbijeno zbog francuskog katolicizma i kriptokatolicizma izraženog u Šest članaka. Budući da su kontrolirali dva izborna glasa Sasku i Branderburg, a i glas Palatinata je bio izgledan. Kada bi Kolognja pala pod protestantsku vlast, protestanti bi imali većinu u SRC-u. Johann Frederik Saski izbornik je zagovarao preventivno širenje

Schmalkaldenske lige ratom, ali bračni skandal Filipa od Hessena oslabio je ligu i privezao Filipa uz cara. Nakon povratka Karlo je i dalje ratovao s Francuzima i Osmanlijama, što ga je učinilo ovisnim o carskim staležima, pa je morao raditi kompromise s protestanima. Kao dio pomirbe Karlo je protestantima obećao Interim-kompromis o vjerskim doktrinama i suspenziju djelovanja Carskog suda, koji se protivio protestantskoj konfiskaciji crkvenih posjeda. Nakon što su protestanti odbili sudjelovanje na Tridentskom koncilu katolici su se odlučili za oružanu represiju protestantskih kneževa i reformacije. Unatoč pobjedi u prvom Schmalkaldenskom ratu Karlo nije mogao podrediti potestantske kneževe niti ugušiti reformaciju U SRC-u, zato jer je protestantska stranka postala presnažna da bi bila ugušena, što je dovelo do uspostave Augsburškog mira 1555. godine.³²

Prema Cameronu teritorijalni kneževi- Wettini u Ernestinskoj i Albertinskoj Saskoj, Hohenzollerni u Brandenburškim zemljama, Wittelsbachi u Bavarskoj, te Gornjem i Donjem Palatinatu, te Habsburzi u Austriji predstavljali su budućnost SRC- a i njihove države su najbolje prošle u stoljeću lokalnog i nacionalnog ratovanja do kojeg je reformacija dovela. Za razliku od gradskih patricijata kneževi su bili pod manjim političkim pritiskom nižih društvenih slojeva a više su se bojali cara pa je njihovo preobraćenje na reformaciju bilo sporije. Kneževima je uspostava reformiranih crkava djelomično nametnuta potrebom stabiliziranja društva i odgovorom na seljački ustanak i anabaptističku prijetnju. Teritorijalne reformacije najčešće su se odvijale po kneževom dekretu- primjerice. Johan Konstantni od Saske je zapovijedio da se misa služi na njemačkom. Reformaciju je također pratila i uspostava obrambenih saveza između kneževa. Dinastička rivalstva u SRC-u u doba reformacije su se izražavala vjerskim razlikama: sve tri izborne dinastije (Wettin, Hohenzollern i Wittelsbach) u jednom trenutku su imale katoličkog vojvodu koji se protivio protestantskom izbornom knezu ili obrnuto. Većina teritorijalnih kneževina u Carstvu se preobratile na protestantizam: od šest izbornih kneževa koji su sudjelovali u Carskom saboru- *Reichstagu* tri laička člana su postali protestanti, a od tri crkvena člana samo Köln nije pao u ruke protestanata tijekom 1540-ih i 1580-ih. Bavarska i austrijske zemlje tako su u drugoj polovici 16. stoljeća ostale jedine katoličke kneževine u carstvu pa je i sama katolička sigurnost izjednačena s habsburškom moći.³³

Urbani patricijat nije bio dovoljno snažan da bi igrao znatnu ulgu u uspostavi reformacije u cijelom SRC-u i ulogu obrane reformacije su stoga morali preuzeti teritorijalni kneževi. Reformacija u SRC-u uspjela se održati samo zbog povoljnih okolnosti: Habsburzi su

³² Brady str. 213.-228.

³³ Cameron str.271-274.

bili zauzeti ratovima protiv Francuza i Osmanlija, a papinstvo se nastojalo oduprijeti širenju habsburške vlasti na Italiju. Sukob između Habsburgovaca i teritorijalnih kneževa koji su postali protestanti također je imao i političku dimenziju. Habsburzi su bili centralna vlast i borili su se za povećanje carskog autoriteta i interese svoje dinastije, a teritorijalni kneževi su željeli osigurati svoju autonomiju i interese svojih knževina. Teritorijalni i politički interesi pojedinih kneževa bit će glavni pokretač vjerskih i političkih sukoba u konfesionalnom razdoblju (1555.-1618.) reformacije u SRC-u.

Teritorijalna reformacija u Francuskoj i Škotskoj je neuspješno pokušala pridobiti dvor i kralja, ali kada ta strategija nije uspjela reformacija se nije uspostavila sve dok kraljevi nisu umrli, pa je došlo do slabljenja dvorske vlasti, što je omogućilo uspostavu reformacije u njezinom konfesionalnom obiliku. U Francuskoj Formacijska faza traje od 1521 . do 1559. godine i obilježavaju je represija i pokušaj pridobivanja Francuskog dvora, koji je bio neuspješan.

Prema Cameronu denuncijacija Luthera (15.4.1521.) dala je njegovim idejama veći publicitet među intelektualnim krugovima u čijim redovima se nalaze prve pristaše reformacije, pa su u skladu s time žrtve progona reformacije bili intelektualni krugovi poput grupe za proučavanje Biblije u Meaux-u. Francuski kralj Franjo I. nije želio ugušiti reformaciju pod cijenu gušenja intelektualnog života, pa su progoni krenuli tek nakon njegovog zarobljavanja 26.veljače 1523. godine. Franji su trebali dobri diplomatski odnosi s papinstvom, što je dovelo do progona manjine radikalnih ikonoklastičkih heretika u drugoj polovici 1520-ih. Isprva se Franjo I. nadao vraćanju umjerenih evangelika na pravovjerje, ali afera Plakata u listopadu 1534. godine protiv katoličkog svećenstva i mise otuđila je umjerene evangelike i učvrstila kraljevu opoziciju reformaciji. Tijekom idućih nekoliko mjeseci uslijedili su progoni i spaljivanja protestanata. U proljeće 1535. godine Franjo je želio sklopiti savez s njemačkim protestantima i radi unutarnje stabilnosti prije pohoda na Italiju donosi Edikt U Coucyu (16.7.1535.) koji zaustavlja progone da bi se hereticima dalo vremena za pokajanje. Nakon rata u Italiji progoni protestanata su se nastavili u 1540-ima. Protestante su zajednički progonili svjetovni sudovi i biskupi. Nakon smrti Franje I. progoni su intenzivirani pod Henrikom II. i osnovani je posebni sud protiv heretika. Henrik je bio zauzet ratovima protiv Habsburga. Henrik II. je umro tijekom proslave Mira u Catau-Kambrai (3.4.1559.). Regentstvo koje ga je naslijedilo se nije moglo boriti protiv novog konfesionalnog oblika protestantizma. Kalvin podupire organizaciju protestantske zajednice tijekom 1540-ih i 1550-ih. Zbog Kalvinovog protivljenja nikodemizmu kalvinističke crkve su uspostavljene prije nego što je postojao svjetovni politički režim koji bi ih mogao zaštititi od progona.

Autori Cameron, Maccouloch i Ryrrie se slažu da je reformacija u Škotskoj uspješno potisnuta za vrijeme Jakova V. koji je nastojao iskoristiti reformaciju za jačanje vladarskog položaja: progonio je pristaše reformacije, ali je i zaplijenio poreze sa crkvenih imanja i dodijelio ih svjetovnim zemljoposjednicima, što je obično bila sekularizacijska mjera koja je prethodila kraljevskom tipu reformacije. Nakon smrti Jakova V. u prosincu 1542. godine formiraju se konfesionalno-političke stranke koje se bore za kontrolu nad državom i društvom, što je obilježje Konfesionalne faze reformacije. Stoga u Škotskoj nema faze Teritorijalne reformacije.

Reformacija u Skandinavskim kraljevstvima i prva Henrijevska faza (1533.-1547.) engleske reformacije primjer su kraljevskog tipa reformacije. Kraljevi su se borili za prestiž i moć monarhije protiv crkvenih vlasti koje su često bile u političkoj opoziciji vladaru. Kraljevskoj reformaciji najčešće prethodi sekulariziranje crkvenih posjeda i nametanje kraljevog autoriteta u crkvenim pitanjima. Vladar dijeli crkvene posjede i ostalu imovina sa svjetovnim plemstvom, što ih veže uz cilj reformacije.

Prema Cameronu u Skandinaviji biskupi su imali ključnu ulogu u građanskim ratovima i kontrola nad Crkvom je bila politički ključna za stabilnost monarhije. Stoga su ideje reformatora koje bi je omogućile i legitimirale državnoj kontroli crkve bile privlačne. U Danskoj je reformacija započela donošenjem Byreteena (zakona koji je ograničio vlast Rima nad svećenstvom). Unatoč tome što je Kristian II. svrgnut zbog despotskog odnosa prema svećenstvu, njegov nasljednik Frederik I. nastavio je s protucrkvnom politikom, pa je monarhija uskoro stekla kontrolu nad postavljanjem biskupa. U prosincu 1526. godine Frederik je dao plemstvu moć nad prelatima u zamjenu za njihov pristanak na njegovu protucrkvenu politiku. Biskupi se nisu mogli protiviti sekularizaciji crkvenih posjeda i prava za razliku od hereze. Budući da su izgubili sav autoritet biskupi nisu mogli zaustaviti širenje reformaciju u Danskoj. Hans Tausen bio je primarni reformator u Danskoj. Stavljen je pod kraljevsku zaštitu da ga biskup ne bi mogao progoniti i od tada kreće postupno širenje reformiranih ideja u Danskoj. U 1529. godini Frederik je odobrio rušenje 12 crkava u Viborgu, a Tausen i Jorgen Sadolin postali su pastori i uveli vjersku službu na danskom jeziku, a iste godine je tiskana i danska misna knjiga. Na saboru u Kopenhagenu 2.srpnja 1530. godine predstavljena je *Hafnijska konfesija*. Sabor donosi mandat o propovijedanju evanđelja, ali disputa između katolika nije razriješena. Nakon Friderikove smrti 10.travnja 1533. godine Danska se podijelila između luteranske stranke njegovog sina vojvode Kristijana od Schleswig-Holsteina i katoličke stranke biskupa i tradicionalnističkog plemstva. Uskoro je došlo do građanskog rata u kojemu je pobjedila luteranska strana. Posljedično Kristian je ukinuo

katoličku crkvenu službu, što je sabor potvrdio u listopadu 1536. godine nakon čega je ukinuto i reorganizirano crkveno vlasništvo. Johannes Bugenhagen okrunio je kralja i kraljicu u srpnju 1537. godine i donio luteransku crkvenu ordinaciju u rujnu 1537.godine. Kristian se pridružio Schmalkaldenskoj lizi i prihvatio Augsburšku konfesiju 1538. godine. U sljedećim godinama detalji rituala i službe su dogovoreni čime je reformacija u Danskoj bila dovršena. Nakon rata za neovisnost s Danskom Gustav Vasa je došao u disput s papinstvom oko imenovanja biskupa Švedskoj. Švedski sabor potvrdio je Ordinacije iz Vastarasa 24. lipnja 1527. prema kojima su crkveno vlasništvo i crkvena jurisdikcija nad laicima smanjeni i stavljeni pod carski nadzor. Luterizam je kao i u Danskoj ovisio o kraljevskom patronatu i zaštiti. Olav i Lars Pederson bili su glavni reformatori. Od 1527. godine Gustav je pokrenuo sporu reformaciju švedske crkve: nakon vijeća u Orebru 7.veljače 1529. godine ukinuta je katolička pokora. Do 1530. godine zabranjena je katolička misa a postupno su popunjene i biskupske stolice. Crkveni koncil u Uppsali donio je u listopadu 1536. godine odredbe da se misa mora služiti na švedskom jeziku, za ženidbu svećenika i upotrebu Pedersonovog priručnika pri krštenju i ženidbi. Gustav je smatrao da Pederseni žele previše autonomnu crkvu, pa je došao u sukob s njima i smjenio ih u korist njemačkih migranata koje je mogao lakše kontrolirati. Georg Norman donosi novi Reformirani crkveni red u 1540. godini i potvrđuje kontrolu Gustava nad Švedskom crkvom. Gustav se zatim proglašava vrhovnim zaštitnikom crkve. Olav Pedersson je rehabilitiran 1543. godine, što je dovelo do postupne luteranizacije Švedske crkve. Sabor u Vasatrasu potvrdio je činove reformacije 1544. godine. Nijedna konfesija vjere nije službeno usvojena i nije bilo crkvenih ordinacija na temu discipline ili obrazovanja, pa je reformacija ostavljena lokalnim inicijativama kao i postupno ukidanje samostana. Augsburška konfesija je prihvaćena tek 1593. godine. Teritoriji ovisni o Danskoj i Švedskoj: Norveška, Island i Finska isprva su se odupirali reformaciji jer je ona sa sobom donijela i povećanje kraljevske kontrole, ali s vremenom se ipak stvaraju lokalne reformacijske tradicije.³⁴

Prema Cameronu engleska reformacija je povezana sa Škotskom. Dvije reformacije su međusobno utjecale jedna na drugu i često su dijelile osoblje u kritičnim trenucima. Engleska je imala jake veze sa kontinentom i s borbom između Habsburga i Francuske za prevlast, koja je utjecala na početak engleske reformacije. Putem uvoza knjiga na sveučilištima se počela širiti reformacija. Robert Barnes je vodio rasprave o reformiranim idejama na Cambridgeu, William Tyndale vodio je grupu budućih protestanata koja je uključivala buduće vođe engleske reformacije poput Hugh Latimera, Thomasa Cranmera i Nicolasa Shaxtona. Do sredine 1520-

³⁴ Cameron str.274.-279.

ih pokret se proširio do Oxforda i privukao pozornost crkvenih vlasti. Nakon toga većina pristaša luteranizma je bila prisiljena otići u progonstvo ili se odreći njegovih ideja. U Kölnu i Wormsu 1525-6 Tyndale tiska novi zavjet preveden na engleski jezik, koji je kasnije uvezen u Englesku. Isprva se Henrik VIII. prikazivao kao zaštitnik papinstva i progonio reformatore, pa su u 1520-ima Thomas Moore i Kardinal Thomas Wolsley učinkovito progonili evangeličke pristaše. Promjene u Engleskoj politici 1529. godine dovele su do promjena u vjerskoj politici. Henrijev savez sa Karlom V i Habsburzima postao je nepotreban, pa se Henrik odlučuje na rastavu od Katarine Aragonske. Budući da je Rim bio okupiran od habsburških trupa, papa Klement VII. nije mogao udovoljiti Henrijevom zahtjevu za rastavom. Kardinal Wolsley nakon toga pada u nemilost i umire u zatvoru. Stoga je Henrik VIII. krenuo sa programom podčinjenja engleskog svećenstva, koji je bio sličan onomu Gustava Vase u Švedskoj: 1529. godine donio je mjere za reguliranje pluralističkog i odsutnog svećenstva.³⁵ U proljeće 1531. godine biskupi i više svećenstvo bili su prisiljeni platiti kaznu kako bi se spasili od progona po statutu Praemunire koji je branio intervenciju svećenstva u zakonodavstvu. U svibnju 1532. godine dvije stranke na dvoru pokušavale su pridobiti Henrija: konzervativna stranka predvođena Thomasom Moreom nastojala je odgovoriti kralja od braka s Anom Boleyn i na nastavak borbe protiv reformacije, a evangelička stranka predvođena Thomasom Cromwellom i Thomasom Cranmerom poticala je kralja na raskol s katoličkom crkvom i na iskorištavanje ideja reformacije za rješenje bračnog pitanja. Thomas More uskoro je dao ostavku na mjesto kancelara, a Henrik se odlučio za raskol s Katoličkom crkvom. Kraljevski zakoni i institucije postupno su zamijenili papinske. Određeno je da se apeli na oporuke, brakove i crkvene darovnice smiju rješavati samo u Engleskoj. Ove zakonske mjere prikazane su kao povratak tradicije, a ne kao uvođenje reformacija kako bi se spriječilo optužbe za herezu i oslonilo na lojalnost naroda prema kruni. U svibnju sud poništava Henrijev brak, a u rujnu se Henri oženio sa Annom Boleyn. Godine 1534. donesen je Akt supremacije čime je Henrik VIII. proglašen poglavarom Engleske crkve, što je također u skladu sa skandinavskim kraljevskim reformacijama.

U razdoblju od 1535. do 1540. godine nove mjere su potvrđene i zakletvom lojalnosti, a svatko tko je nije htio položiti je kažnjeno gonjen, što je dovelo do progona katoličkih pristaša među kojima su bili Thomas More i Biskup John Fisher od Rocherstera. Samostani su postupno ukinuti i crkveni posjedi su zaplijenjeni. Thomas Cromwell postavljen je za podregenta, a reformacija je imala luteranske karakteristike. Cromwell je sponzorirao stvaranje Biskupove

³⁵ Svećenstvo koje je držalo više od jedne stolice i svećenstvo koje je bilo odsutno iz svoje župe ili biskupije.

Knjige koja je trebala poslužiti reformi bogoslužja. Cameron naglašava da je reformacija bila posve ovisna o dvorskoj politici i naklonosti Henrika VIII. Nakon katoličke pobune Hodočašća milosti (1536.-1537.) dolazi do uspona konzervativne stranke pod biskupom od Winchestera i vojvodom od Norfolka, koja je uplašila Henrika te dolazi do nazadovanja reformacije. U lipnju 1540. Cromwell je smaknut pod optužbom za izdaju čime evangelička stranka gubi vlast. U Vrijeme Henrikove smrti (28.1.1547.) Engleska crkva nije imala izjave o doktrini i strukturi, stoga je ostala srednjovjekovna po bogoslužju i strukturi.³⁶

Maccouloch naglašava da je sukob Henrija s tradicionalnom religijom primarno bio sukob Henrija i pape. Sukob koji je počeo nakon rastave potaknuo je Henrija na proglašavanje crkvene samostalnosti. Aktom supremacije 1534. godine Henrik VIII. je prekinuo s papinstvom postavši tako prvi europski kralj koji je to učinio. Na političkom planu reformaciju je predvodio Thomas Cromwell, a na vjerskom nadbiskup Canterburya Thomas Cranmer. Cranmer je potvrdio Henrijev brak s Annom Boleyn. Sljedeći korak u političkoj i vjerskoj reformaciji bilo je ukidanje samostana od 1534. do 1540. godine, što je uništilo monastički život u Engleskoj, Walesu i polovici Irske, ali i izazvalo pobunu u sjevernoj Engleskoj zvanu Hodočašće milosti. Pobuna je ugušena a program ukinuća se nastavio. Prema Maccoulochu Cromwell je imao ključnu ulogu u ovoj fazi reformacije. Uspio je sačuvati evangeličku političku struju nakon što je Anna Boleyn smaknuta. Nastavljen je napad na svetišta i na fratre, što je uništilo tradicionalnu religiju. Uvedena je Biblija na engleskom jeziku prema prijevodu Williama Tyndala. Od 1539. župe su bile obvezane imati englesku Bibliju. Čitanje Biblije bilo je 1543. godine ograničeno na više slojeve društva. Thomas Cromwell pada u nemilost jer brak koji je ugovorio s Anom od Clevesa nije uspio. Posljedično protivnici su uspjeli nagovoriti Henrija da smakne Cromwella u srpnju 1540. godine. Nakon toga Henrik razvija vjerski put sredine pa progoni i papinske lojaliste i evangelike. U tijeku progona spaljen je i Robert Barnes, jedan od rijetkih magisterijalnih protestanata koji su spaljeni tijekom čitavog razdoblja reformacije. Cromwellow pad ostavio je Cranmerera bez saveznika koji bi predstavljao evangeličku stranku u visokoj politici. Henrijeva katolička reakcija trajala je do kraja njegove vladavine. U Irskoj je pokušaj uvođenja Engleske crkve i reformacije doveo do pobune Thomasa Fitzgeralda protiv krune 1534. godine. Budući da je Fizgerald pozvao na zakletvu lojalnosti papi i Karlu V. pobuna je pokazala kako reformacija i oni koji joj se protive mogu destabilizirati vladajuću dinastiju.³⁷

Ryrie naglašava političke procese koji su rezultirali uvođenjem reformacije: za vrijeme Henrijeve vladavine u Engleskoj se dogodila politička i legalna reformacija, vjerska

³⁶ Cameron str.283.-288.

³⁷ Maccouloch 198.-203.

reformacija je uslijedila kasnije. Engleska reformacija je počela kao politički sukob kralja s crkvom koji je eskalirao do shizme kada se Henrik proglasio poglavarom Engleske crkve. Tim činom je Henrik žalio povećati kraljevsku moć. Političko pristajanje uz reformaciju bilo je nužno radi saveza s protestantima koji je Henriku dao saveznike i ideologiju što je omogućilo održanje engleskog kraljevstva, jer su Francuska i Habsburzi postali Henrikovi neprijatelji nakon što ga je papa ekskomunicirao. Engleska reformacija bila je doktrinarno konzervativna jer su zadržane katoličke doktrine, a u praktičkim aspektima je bila evangelička: Engleska Biblija je legalizirana (1536.) i župe su je morale imati pod prijetnjom kazni. Donesene su prve doktrinarne izjave Deset članaka (1536) i Biskupska knjiga (1537.) koje su sadržavale neke evangeličke doktrine, ali nisu se definitivno izrazile o crkvenoj doktrini. Pogled na pitanje ikona je bio sličan starozavjetnom, zbog starozavjetnog modela kraljevanja, u kojemu je mjera dobrog kralja bila zabrana idolatrije. Stoga se Henrik zalagao za doktrinu purifikacije crkve koja je bila slična doktrini reformirane protestantske struje. Od 1538. do 1541. godine tekao je proces raspuštanja samostana i purifikacije crkava, što je uništilo katoličku bazu potpore u narodu i potaknulo širenje reformacije. Plemić i pučani su imali koristi od zaplijene crkvenih posjeda, što ih je vezalo uz reformaciju i Henrikovu politiku. Tijekom 1530-ih reformacija napreduje, a u 1540-ima nazaduje jer dolazi do katoličke reakcije kod Henrika koji je bio vođa engleske reformacije. Henrik je od tada slijedio politiku srednjeg puta, što je učinilo umjerenu reformaciju koja je bila politički protestantska, a doktrinalno katolička službenom. Glavni konfesionalni dokumenti u ovoj fazi bili su *Šest članaka* (1539.) i *Kraljeva Knjiga* (1543.) koji su izlagali katoličke doktrine mise i bogoslužja. Thomas Cromwell je smaknut 1540. godine nakon čega dolazi do pada utjecaja evangeličke stranke. Od 1543. godine čitanje Biblije je bilo zabranjeno za niže društvene slojeve, što je evangelička stranka doživjela kao izdaju reformacije. Šest članaka zabranilo je klerikalni brak, a evangeličari koji ih nisu prihvatili su progonjeni. Počela se stvarati evangelička dijaspora koja je bila bliska reformiranim gledištima, što je odredilo daljnji razvoj engleske reformacije. Katolička opozicija je nakon gušenja sjeverne pobune bila ograničena na katoličke prognanike i konzervativnu stranku na dvoru koja je prihvatila Kraljevsku supremaciju, ali je odbila ostatak reformacijskog programa, koji su predvodili Stephen Gardiner i Cuthbert Tunstall. Evangelička stranka je bila malobrojna, ali je imala pristaše na ključnim pozicijama poput Dvora, sveučilišta i gradova poput Londona, pa je imala veliki utjecaj i do 1547. godine se pretvorila u jaki pokret. Evangelička i katolička stranka bile su manjine u društvu. Većina društva je bila pasivna i konformna prema vjerskim i političkim promjenama. Država je bila dovoljno jaka da nametne zakletvu lojalnosti svim podanicima, što je otvorilo mogućnost participacije širih slojeva u politici. Široki društveni

slojevi pristali su na kraljevu vjersku politiku, jer je zbog njezine konfuznosti svatko mogao donositi vlastite zaključke o njezinom smjeru. Opozicija se polako povukla iz društvenog života, a reformacija se ustalila u narodu.

Posebnost Henrijevske faze engleske reformacije bila je u čvrstoj odlučujućoj kontroli dvora i kralja nad procesom reformacije i u njezinom nazodovanju u kasnijim godinama Henrijeve vladavine. Nasuprot tome nakon početne zaštite Danska i Švedska monarhija su uglavnom pustile reformaciju da se sama razvija, a i sukobi vladara s reformatorima obično nisu rezultirali nazadovanjem reformacije i katoličkom reakcijom. Druga posebnost engleske reformacije bila je Via Media- Srednji put između katolicizma i protestantizma koji je na kraju proizveo Anglikansku Crkvu i konfesiju.

Teritorijalna faza Reformacije u nizozemskim zemljama³⁸ traje od 1520-ih kada se protestantizam počeo širiti do 1561. godine kada je došlo do podjele na dvoru između protestantske stranke lokalnih magnata, koju je predvodio Willim od Oranja i katoličke stranke koju je predvodio Antoine Perrenot de Granvelle kojeg su podupirale crkva i sudski sustav, tako je došlo do stvaranja konfesionalnih političkih stranaka koje ubrzo dolaze u sukob.

Jonathan Israel smatra da je ključan faktor u razvoju reformacije bila kulminacija procesa teritorijalne konsolidacije nizozemskih provincija u jednu političku cjelinu pod političkom i ekonomskom mrežom provincija Flandrije i Brabanta na jugu i Holandije na sjeveru. Vrhunac ovog procesa dogodio se u periodu od 1517. do 1559. godine, poklapao se s razdobljem u kojem se reformacija proširila u Nizozemskim zemljama. Ratovi s Gelderlandom traju od 1516. a završili su 1549. godine kada je sklopljen sporazum u Venlu u rujnu 1543. godine koji je prisilio vojvodu Johana II. da se odrekne Gelderlanda. Naposljetku 1548. godine donesena je Pragmatička sankcija kojom su Nizozemski Generalni staleži i Carski sabor SRC-a pravno odvojili 17 provincija od SRC-a i priznali njihovo ujedinjenje pod habsburškom upravom. Holandija je financirala većinu habsburških ratova na sjeveru i posljedično je tražila dominaciju nad Utrechtom, Oversijsselom i ostalim sjevernim provincijama. Karlo V. je pokušao centralizirati nizozemske zemlje oko Dvora u Briselu, što je izazvalo nezadovoljstvo u Briselu i njegov glavni interes je bila borba protiv francuske opasnosti, što se poklapalo s interesima južnih centralnih provincija Flandrije i Brabanta, ali je otuđilo Holandiju čiji su interesi bili ujedinjenje sjevera i obrana baltičke trgovačke flote. Karlova centralizacijska vlast bila je samo djelomično uspješna jer je u mnogim sjevernim provincijama centralna vlast bila

³⁸ Nizozemska se sastojala od 17 provincija:

Artois, Flandrija, Mechelen, Namur, Hainaut, Zeeland, Holandija, Brabant, Antwerp, Luxembourg, Utrecht, Frizija, Limburg, Groningen, Overijssel, Guelders i Zutphen.

slaba i ovisila je o lokalnim magistratima. Ipak centralizacija vlasti je omogućila uspješan progon i represiju reformacije. Prema Israelu razlike između sjevera i juga bile su kritične za daljni razvoj nizozemskih provincija. Zbog geografskih podjela i zbog trgovačkih pravaca južne provincije nisu mogle dominirati sjevernim provincijama, što je utjecalo na politički i vjerski razvoj Nizozemskih provincija. Stoga je raskol između sjevernih i južnih provincija 1572. godine samo preokrenuo proces ujedinjenja koji se dogodio u prethodnom razdoblju.³⁹

Prema Israelu rana nizozemska reformacija u periodu od 1519. do 1565. nije uspjela radi habsburške represije, koja je spriječila bilo kakav pokušaj uspostave otvorene protestantske crkve. Nizozemske provincije su bile posebne po perifernosti crkvene organizacije. U Nizozemskim zemljama bilo je samo pet biskupija Arras, Cambrai, Tournai, Liege i Utrecht. Sjeverne provincije su bile pod biskupijama Liegea i Utrechta, koje su bile pod nadbiskupijom Münstera, što je uzrokovalo dodatnu slabost crkvene organizacije. Većinu biskupa i ostalog visokog crkvenog osoblja činili su svjetovni plemići koji nisu držali crkvenu disciplinu i koji su živjeli svjetovnim životom, što je pridonijelo padu ugleda crkve. Humanizam je doveo do postupnog pada ugleda i moći crkve i prije 1520-e godine. Lutherova učenja i krtiziranje moralne dekadencije crkve i fokus na Evanđelje ubrzali su propast crkvenog utjecaja u nizozemskom društvu. Karlo je reagirao oštrom represijom koja je započela 1522. godine kada je uspostavljen inkvizicijski sud u Hagu. U srpnju 1523. godine spaljena su dva Augustinca iz samostana u Hertogenboshu, što su bile prve žrtve progona reformacije u nizozemskim zemljama. Represija se od 1525. godine širi u Holandiju, gdje novi biskup uvodi protureformacijske mjere. Represija se zatim postupno proširila na sve nizozemske provincije, pa je javna reformacija ugušena. Zbog uspješne represije nizozemska reformacija je doživjela fragmentaciju i u njoj nema čvrstih konfesionalnih podjela. Isprva su najistaknutiji predstavnici nizozemske reformacije anabaptisti zbog svojeg javnog protivljenja režimskoj represiji. Većina protestanata ipak je bila pasivna i tijekom perioda od 1530-ih do 1560-ih kriptoprotestantizam se raširio među elitom i javnim službenicima. Karlo osniva regionalne inkvizicijske sudove 1545. godine, a u travnju 1550. godine donosi Vječni edikt što je učinilo vjersku represiju univerzalnom i onemogućilo građanskim magistratima sudjelovanje u suđenjima protiv hereze. Time magistrati nisu mogli štititi protestantske članove svoje zajednice kao do tada. Uskoro je donesen prijedlog za reorganizaciju biskupija, čiji su teret trebali podnijeti samostani i lokalno plemstvo. Calvinizam je u 1550-ima postao glavna reformirana struja zahvaljujući definiranoj strukturi crkve izloženoj u Calvinovim Institutima koji su dali strukturu fragmentiranoj

³⁹ Jonathan Israel, Dutch Republic it's Rise, Greatness and Fall 1477.-1806. Oxford(Oxford University Press; Paperback Edition with corrections 1 Jan. 1998) str. 55.-73.

nizozemskoj reformaciji i omogućili apsorpciju mnogih nedefiniranih struja nizozemske reformacije. Nakon 1559. godine europski kalvinizam jača zbog napredovanja kalvinizma u Francuskoj, njemačkim zemljama i Britaniji, što je ojačalo i kalvinizam u Nizozemskim zemljama. U 1561. godini na sinodi u Antwerpenu sastavljena je Belgijskijska Konfesija (*Confessio Belgica*) koja je postala prihvaćeni kredo nizozemskih reformiranih crkava. Tijekom 1560-ih godina Kalvinističke kongregacije su uspostavljene u Flandriji i Brabantu, a polagano i u Holandiji. Budući da su mnogi nizozemski propovjednici bili trenirani na nizozemskom jeziku, kalvinizam je uskoro postao dominantan oblik protestantizma i u sjevernim provincijama gdje je bio slabiji. Iako je većina nizozemskih struja bila apsorbirana u kalvinizam, liberalne tendencije i tolerancija koji su se protivili čvrstoj crkvenoj disciplini nisu nestali.⁴⁰

Prema Israelu provincijsko plemstvo je bilo nezadovoljno stvaranjem carske birokracije koja ih je zamijenila, a Holandija, Zeeland i Brabant su također bili nezadovoljni postavljanjem plemića iz drugih provincija na utjecajne položaje. Do 1540-ih društvene i vjerske napetosti bile su riješive, ali onda je novi rat s Francuskom promijenio situaciju. Nizozemska je postala strateška baza i izvor prihoda za Habsburgovce, što je zahtijevalo povećanje poreza. Isprva je sustav funkcionirao putem *rentena*-ratnih obveznica. Novoosvojene provincije Frizija, Overijse i Gelderland odbile su platiti dodatne poreze, što je dovelo do sukoba između provincijskih staleža i sudova. Nezadovoljstvo u Holandiji koja nije marila za ratove s Francuskom također je bilo sve veće, što je dovelo do jačanja staleža. U rujnu 1555. godine Filip je proglašen kraljem Nizozemskih provincija. Filip je tražio od Generalnih staleža da plate izvanredni porez na što su oni pristali jedino pod uvjetom proširenja njihovih ovlasti. Nakon 1559. godine dolazi do krize zbog nemira među plemstvom, neuspjeha prikupljanja poreza i širenja protestantizma, koji su bili velika prijetnja habsburškoj moći i utjecaju Katoličke crkve s kojom je kraljevski autoritet bio povezan.

Filip je pobijedio u ratu s Francuskom i nakon Mira u Cambreiu (1559.) vratio se u Španjolsku. Margareta Parmaska postavljena je za regenticu i vlada zajedno s Državnim vijećem. Filip se za razliku od Karla oslanjao na birokraciju koja nije bila plemićka, što je izazvalo nezadovoljstvo nizozemskih magnata. Wiliam od Oranja ženi Anu od Saske, čime se stvara raskol između protestantske i katoličke konfesionalne stranke na dvoru, što Israel smatra ključnim trenutkom u nizozemskoj reformaciji.⁴¹

⁴⁰ Israel Str.74.-105.

⁴¹ Israel str.129.-162.

Prema Cameronu nizozemska reformacija je u potpunosti konfesionalna, što po mom mišljenju zanemaruje period do 1560-ih godina kada nijedna konfesionalna struja nije prevladavala u nizozemskoj reformaciji. Cameron se slaže s Israelom da su Habsburzi uspješno potisnuli reformaciju između 1523.-1555. godine. Cameron naglašava da je posljedica nizozemske reformacije bila fragmentacija nizozemskih zemalja, ali zanemaruje da je Nizozemska bila politički fragmentirana cjelina čiji se proces ujedinjenja odvijao istovremeno sa širenjem reformacije.⁴²

Nizozemska reformacija je jedinstvena zbog okolnosti u kojima se odvijala. Uspješna habsburška represija natjerala je većinu nizozemskih protestanata na kompromisna gledišta zato jer se osvajanje vlasti od protestantskih snaga nije činilo mogućim u prvoj polovici 16. stoljeća. Posljedično ideje spiritualizma koji je odbijao organiziranu vjeru i vjerske tolerancije koje su se u ostatku Europe pojavile tek u drugoj polovici 17. stoljeća nakon Westfalskog mira u Nizozemskoj se pojavljuju mnogo ranije, što je utjecalo i na daljnji razvoj nizozemske reformacije.

⁴² Cameron str.386.-388

2.4. Zaključak

Prva Formacijska faza reformacije je univerzalistička i nastojala je reformirati Kršćansku Crkvu i društvo u cjelini. Reformatori su stvorili protestantske crkve, putem reformacije lokalnih crkava, što je uništilo monopol Katoličke crkve na kršćansku vjeru, ali nije uspjelo reformirati kršćanstvo u cjelini zbog tri faktora:

1. ovisnosti reformatora o svjetovnim vlastima koje nisu dovoljno snažne da bi nametnule reformaciju u ostatku Latinskog kršćanstva;
2. podjele reformacije u dvije međusobno suprotstavljene struje luteransku i reformiranu kalvinističku koje su nakon Augburškog mira 1555. godine imale različiti legalni status u SRC-u što dovodi do trajnog raskola između dvije struje na Europskom planu;
3. Katolička crkva i pape ne žele prihvatiti reformaciju i pokreću Tridentski koncil (1545.-1563.) koji nije uključivao reformatore, s ciljem obnove Katoličke crkve i političkog i duhovnog poraza reformatora.

Reformatori nisu bili dovoljno snažni da bi nametnuli reformaciju ostatku Katoličke crkve, ali ni Katolička crkva nije bila dovoljno snažna da bi uništila reformaciju. Zbog toga se stvaraju Konfesionalne crkve, što je uništilo kršćanstvo i razdvojilo ga na dvije suprotstavljene vjersko-političke cjeline- protestantsku i katoličku. Proces preobrazbe univerzalističke početne reformacije koja nastoji reformirati cijelo kršćanstvo u konfesionalnu partikularnu reformaciju koja nastoji nametnuti određenu crkvenu strukturu počinje u 1550-ima, a dovršenje je u 1560-ima. Tako je započela Konfesionalna faza Europske Reformacije.(1550-e do 1618.)

3. Konfesionalna faza reformacije

Kritično pitanje nakon Augburškog mira je bilo pitanje zamjene srednjovjekovnog koncepta kršćanstva, koji se raspao zbog reformacije. Reformacija je uništila jedinstvo crkve, jer se nije uspjela proširiti na čitavu crkvu. Zbog jakog otpora katoličke crkve i papinstva reformatorske ideje se nisu uspjele ukorijeniti na čitavom kontinentu. Na sjeverozapadu i sjeveroistoku Europe protestantizam je bio jak, a na jugu Europe je i dalje vladalo katoličanstvo. Središnja Europa je bila poprište natjecanja i sukoba između protestantskih struja i katolicizma.

U razdoblju konfesionalizacije univerzalne aspiracije reformacijskog perioda zamijenjene su posebnošću narodnih konfesionalnih crkava⁴³, koje su bile isključive prirode.

Koncept konfesionalizacije razvili su krajem 70-ih i početkom 80-tih godina neovisno jedan od drugoga Heinz Schilling i Wolfgang Reinhard. Oni smatraju da su ortodoksno luteranstvo, Druga reformacija te katolička reformacija i protureformacija procesi konfesionalizacije koji su se odvijali paralelno, a usko su povezani s modernizacijom u ranom novom vijeku. Zato oni govore o katoličkoj, luteranskoj i reformiranoj ili kalvinističkoj reformaciji. Oba povjesničara polaze od činjenice da su u srednjem i novom vijeku crkva i država - vjera i politika bile međusobno strukturno povezane te da su spajale državu i društvo. Povjesničar protestantskog porijekla Heinz Schilling, koji je istraživao širenje kalvinizma i luteranstvo na sjeverozapadu Njemačke stavlja naglasak na povezanost konfesionalizacije i države u ranom novom vijeku. Zahvaljujući svojoj kontroli nad crkvom, država je mogla osnovati državne ili od strane države kontrolirane ustanove, preuzeti kompetenciju za rješavanje obiteljskih problema, brigu za odgoj i obrazovanje, te socijalnu skrb.

Heinz Schilling predložio je sljedeću periodizaciju za proces konfesionalizacije u Svetom Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti:

1. Faza: Počeci konfesionalizacije između kasnih 40-tih i 60-tih godina 16. stoljeća;
2. Faza: Razdoblje konfesionalne konfrontacije 70-tih godina 16. stoljeća čemu je pridonijelo širenje Druge reformacije;
3. Faza: Vrhunac konfesionalizacije između 80-tih godina 16. stoljeća i 20-tih godina 17. stoljeća
4. Faza: Završetak konfesionalizacije u ratnim uvjetima i na temelju Westfalskog mira: ovo razdoblje karakterizira pomirljiv odnos među vjerama te slabljenje konfesionalizma.

Schilling je jasno odvojio proces konfesionalizacije u Carstvu od razdoblja reformacije. Uz to je reformaciju kao događaj ocijenio kao manje važnu u odnosu na konfesionalno razdoblje. Za Wolfganga Reinharda konfesionalizacija ipak započinje ranije u 20-tim godinama 16. stoljeća.

⁴³ Konfesionalne crkve su imale komunalnu narodnu komponentu: vladari su kontrolirali vjeru i nastojali su je nametnuti svojim podanicima, ali lokalne zajednice su i dalje imale utjecaj i mogle su odbiti novu konfesiju, što je vidljivo iz primjera Druge Reformacije u njemačkim zemljama.

Povjesničar katoličkog porijekla Wolfgang Reinhard, koji je istraživao katolicizam u ranom novom vijeku u Francuskoj i Rimu smatra da pojam protureformacija zvuči negativno i suprotno promjenama koje donosi razdoblje novoga vijeka, on je predložio pojam katolička konfesionalizacija.

Reinhard naglašava doprinos konfesionalizacije razvoju države u ranom novom vijeku i objašnjava metode kojima su se konfesijske zajednice služile kako bi učvrstile svoju unutarnju organizaciju:

1. Uspostavljanje jasnih teoretskih predodžbi- jasna ispovijest vjere ("confesio") imala je ključnu ulogu u procesu konfesionalizacije;
2. Širenje novih normi- ispovijest vjere mora se proširiti unutar konfesijske crkve i tako postati pravilo u životu određene zajednice, čega se moraju posebice pridržavati teolozi, liječnici ,župnici, učitelji, primalje i svjetovni činovnici;
3. Propaganda i sprječavanje protupropagande-cenzura: Jačanje tiskarske djelatnosti predstavljalo je temelj za uspješnu propagandu određene konfesije, čemu su posebice pridonosili katekizmi, molitvenici i procesije;
4. Internalizacija novog poretka putem obrazovanja: konfesijskim crkvama je školski sustav služio za provedbu svojih normi u procesu socializacije;
5. Discipliniranje pripadnika kako bi nastala velika i zatvorena konfesijska grupa, čemu su služili progoni manjina i ograničavanje "vanjskih kontakata";
6. Često izvođenje rituala, posebice onih po kojima se konfesije međusobno razlikuju, pri čemu su se zbog kontrole vodile knjige krštenih, vjenčanih i umrlih;
7. Utjecaj jezika:W. Reinhard ovdje navodi različito davanje imena s obzirom na konfesijsku pripadnost.⁴⁴

Schilling smatra Konfesionalizaciju fenomenom zapadnog (latinskog) kršćanstva koje je karakterizirano podvojenošću između svjetovne i sekularne strane života s ranije prisutnom tendencijom ka sekularizaciji. Kao što je rečeno u prethodnom poglavlju crkvene i svjetovne vlasti su bile povezane jer je vjera davala legitimnost svjetovnim vladarima.

⁴⁴ Maja Ćutić gorup Protestantizam u Pazinskoj knežiji odjeci ili pokret?, doktorski rad, Zagreb, 2012., str. 13. i 15.

Konfesije se baziraju na Konfesionalnim dokumentima:

1. Augsburška Konfesija (1530.) i Knjiga Konkorda (1577.) za Luteransku Crkvu,
2. Halvetske Konfesije (1536. i 1566.) i razne nacionalne konfesije poput Galske i Belgijske za Reformirane ili Kalvinističke Crkve,
3. 39 članaka (1549 i 1563.) Anglikanske crkve,
4. Tridentska Konfesija vjere za katoličku crkvu

Dogmatska formulacija vjere je bila praćena profesionalizacijom koja je bazirana na obrazovanju osoblja svake konfesionalne crkve, što je rezultiralo usponom modernih institucija i mehanizama kontrole i discipline: vizitacija u katoličkim i luteranskim Crkvama, prezbiterijanska crkvena disciplina kalvinista i katoličke inkvizicije. Proces konfesionalizacije doveo je do diferencijacije Europe oko 1600. godine u različite religiozne i kulturne sisteme. Konfesionalizacija je bila ključna za razvoj rane moderne države jer formacija konfesionalnog kulturno-političkog identiteta još utječe na oblikovanje kulturnog i političkog identiteta pojedinačnih europskih nacija. Schilling razlikuje četiri područja formacije kulturnog i političkog identiteta: tridentski katolički u južnoj i jugozapadnoj Europi ; luteranski u njemačkim zemljama i Skandinaviji; reformirani kalvinistički u dijelovima Švicarske i Engleske; pomiješano multikulturalno područje naročito u centralnim regijama. Kao primjer zatvorenog konfesionalnog identiteta Schilling navodi Španjolsku na katoličkoj strani i Švedsku na protestantskoj strani. Španjolski katolički identitet se temeljio na srednjovjekovnoj tradiciji vojnog i intelektualnog otpora protiv muslimanskih Arapa i potrebama održanja rasprostranjenog Španjolskog carstva (od Iberskog poluotoka, preko Italije i Nizozemske do Amerike i Azije). Često kontradiktorni interesi i lokalne posebnosti mogli su biti prevladani samo pomoću zajedničkog vjerovanja u konfesionalni sistem Tridentskog katolicizma. Nova konfesionalna ideologija spojila se sa starijim konceptom etničke čistoće krvi. Tako su etnička čistoća i konfesionalna homogenost postali osnova španjolske nacije, koju je tek trebalo konstruirati. U europskom kontekstu ideologija konfesionaliziranog nacionalnog katoličanstva postala je osnova za Španjolsko pravo hegemonije u nastajućem međunarodnom sistemu država.

Mnogobrojni kritičari teorije konfesionalizacije smatraju da se procesi konfesionalizacije nisu odvijali paralelno te da bi se morale jače istaknuti posebnosti pojedinih konfesija. Walter Ziegler smatra da Katolička crkva kao institucija u konfesionalnom razdoblju zauzima posebno mjesto zbog svoje tradicije- povezanosti s ranijom kasnoantičkom i

srednjovjekovnom crkvom. Kritizirana je i povezanost države i crkve u ranom novom vijeku koju zastupaju Wolfgang Reinhard i Heinz Schilling. Oni tvrde da država može kontrolirati svoje podanike- provesti socijalizaciju i homogenizaciju te uvesti društvenu disciplinu putem konfesionalizacije. Novija istraživanja su pokazala da je u teoriji konfesionalizacije previše naglašena važnost država, jer se na određenim područjima (na primjer u biskupiji Speyer i u vojvodstvu Berg na području današnje Njemačke, u općinama kantona Bern u Švicarskoj), konfesionalizacija odvijala na nivou općine među podanicima, s čime su se složila oba tvorca teorije. Luise Schorn Schutte je naglasila da bi se veća pažnja trebala posvetiti otporu "naroda": plemstva, građana, župnika i državnih činovnika mjerama konfesionalizacije.⁴⁵

Euan Cameron konfesionalizaciju smatra dijelom reformacije i naziva je konfesionalnom reformacijom. Suprotno Schillingovom mišljenju Cameron smatra da je konfesionalizacija izazvala premještanje lojalnosti pojedinih crkava sa države i lokalne zajednice na konfesiju koja predstavlja određeni specifični način protestantske reformacije. Nakon uspostave teritorijalne Reformirane crkve postalo je jasno da ona neće biti oruđe samo teritorijalne države, jer su vjerski fanatici imali vlastite entuzijazme i prioritete koje je svjetovna vlast teško mogla obuzdati ili kontrolirati. Konfesionalna crkva iskoristila je potporu dijelova društva da postane manjina u nekoliko država.⁴⁶

Smatram da se proces konfesionalizacije treba razmatrati u kontekstu političke i vjerske krize koju je izazvala reformacija. Pravovjerje je bilo ključno sa održanje državne legitimnosti i stoga je raspad kršćanstva kao ujedinjene društveno-političke i vjerske cjeline izazvao krizu u političkoj i duhovnoj sferi života. Slažem se s tezom povjesničarke Ute-Lotz Heuman i smatram da je uloga državnih agenata previše naglašena te da uz državne subjekte treba promatrati i ostale agente konfesionalizacije u pojedinom društvu. Po mom mišljenju konfesionalizacija je proces u kojem su se razne društveno-političke skupine borile za kontrolu društva i države. Politika i vjera bile su povezane, stoga su se političke struje izražavale pomoću vjere, što je dovelo do stvaranja konfesionalnih stranaka. Nakon što je određena konfesionalna stranka stekla relativnu kontrolu nastojala je disciplinirati društvo i stvoriti centraliziranu državu. Na tragu tih promatranja došao bih do zaključka da je konfesionalizacija imala dvije uloge:

1. zamjena srednjovjekovne univerzalne crkve novom konfesionalnom crkvom, što je riješilo vjerski aspekt krize;

⁴⁵ Maja Čutić Gorup, str.16.

⁴⁶ Cameron, The European Reformation str. 400-401

2. konsolidacija političke moći u rukama određene konfesionalne skupine, marginalizacija ostalih skupina, što je omogućilo centralizaciju i nastanak Rane moderne države.

Prema tome konfesionalizacija se prema njezinim ulogama dijeli na dva procesa: politički koji traje od 1550-ih godina i završava Westfalskim mirom i društveno-vjerski koji traje i nakon Westfalskog mira. Dodatan problem za Schilingovu inačicu teorije konfesionalizacije je i podjela unutar konfesija na umjerenu i radikalnu struju, koje su često bile u sukobu. Protivno očekivanju redovito je pobjeđivala umjerena struja (Francuska, Nizozemska i Velika Britanija) Procesi konfesionalizacije bili su različiti u svakoj regiji Europe: jug je ostao katolički, sjever je postao protentantski, a centar je bio podijeljen između katoličanstva i protestantizma. Istočna Europa je poseban slučaj gdje isprva nije bilo konfesionalizacije jer nije bilo niti centralizirane države, vladao je politički i vjerski pluralizam, u kojemu nijedna konfesionalizacijska skupina nije mogla ostvariti prevlast. Na europskom kontinentu protestantizam ima prednost od Augsburškog mira (1555.) do 1580.-ih kada počinje katolička obnova, koja dovodi do ponovnog vjerskog i političkog jačanja katoličanstva. Katolička obnova je pojačala konfesionalne tenzije, što je naposljetku dovelo do Tridesetogodišnjeg rata.

U ovom poglavlju usredotočit ću se na slučaj konfesionalizacije u SRC-u koja je rezultirala nastankom i učvršćivanjem teritorijalnih kneževskih država.

3.1. Sveto Rimsko Carstvo

Mir u Augsburgu 1555. godine podijelio je SRC na luterane, katolike i nepriznatu kalvinističku vjeru. Prilagodio bih Schilingovu konfesionalizaciju u SRC-u na tri perioda: period stvaranja i jačanja protestantskih konfesija (1555.-1580.), period katoličke obnove i kraj carske konvivencije⁴⁷ (1590.-1618.) i period vrhunca konfesionalizacije u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.) čije posljedice će ukratko biti obrađene u sljedećem poglavlju.

Brady ima posebno poglavlje o Augsburškom miru i smatra ga prekretnicom u njemačkoj povijesti. Augsburški mir je prema Bradyu bio najvažniji carski statut između 1555. i 1648. godine i garantirao je toleranciju onih protestanata koji su pripadali Augsburškoj konfesiji. Prihvaćeno je načelo "cuius regio ius religio" (Čija je zemlja njegova je i vjera) sa

⁴⁷ Termin je preuzet od Bradya koji ga koristi za nagodbu između cara i carskih staleža

sabora u Speyeru 1526. , Regensburgu 1532. i Frankfurtu 1539. godine, da teritorijalne vlasti (kneževi, plemići i gradska vijeća) imaju pravo na izbor vjere. Podanici nisu imali to pravo i morali su se preobratiti na vladarevu vjeru ili emigrirati. Kralj Ferdinand dodao je dvije dodatne provizije. Deklaracija kralja Ferdinanda osigurala je ograničenu toleranciju za luteranske podanike katoličkih prelata i Eklezijastičku rezervaciju, koja je nalažala da katolički biskupi i svećenstvo koje se obratilo na protestantizam mora predati svoju imovinu i naslove, što je trebalo spriječiti daljnju sekularizaciju i otuđenje crkvenih kneževina. Posljedično protestanti je nikada nisu priznali. Mir je značio kraj ideje o istovremenoj reformi carstva i crkve i potvrdio je karakter carstva kao aristokratske korporacije, gdje car može biti samo prvi među jednakima. Svaki organ carske vlasti morao je poštivati pravilo jednake zastupljenosti između katoličke većine i protestantske manjine. Vjerski mir je otpočetak bio čin carske politike koji nije namjeravao uvesti toleranciju. Car i staleži su se složili oko privremenog poretka koji je jamčio toleranciju vladarima, a prisilu ili progonstvo za podanike. Donesen je kako bi se zaobišla ilegalnost reformacije i omogućio nastavak funkcioniranja carstva. Princip vjerske jednakosti stvorio je politiku vjerske neutralnosti i omogućio koexistenciju dvaju međusobno neprijateljskih političkih tijela, koja su bila vezana u zajednički politički poredak. Mir je garantirao sigurnost od vanjskih prijetnji, slobodu regulacije vlastitih crkava i mogućnost donošenja novih normi za razdvajanje crkvenih i političkih sfera utjecaja, te za organizaciju carskih institucija. Vjerski mir je trajao cjelu generaciju, ali pojavom druge reformacije (širenje kalvinizma) u 1560-ima i početak Katoličke obnove u 1580-ima uništili su konvivenciju. Brady smatra da je u carskim gradovima sredine 16. stoljeća, tolerancija bila nepoželjna, jer bi uništila konfesionalno jedinstvo između magistrata i građana. Lokalno formirane konvivencije su bile nemoguće dok se nisu stabilizirali odnosi među vjerama, što se nije dogodilo do 1648. godine. Kao primjer odnosa među vjerama Brady navodi Strasbourg u kojemu je katolička vjera u roku od jedne generacije postala tuđinska opasna vjera i njezina represija je zadovoljila sve slojeve društva. Vjerske manjine mogle su očekivati represiju i diskriminaciju, a u krajnjem slučaju i progonstvo. Upotreba sile bila je asimetrična između dvije konfesije, jer protestantski vladari obično nisu progonili kršćanske manjine neprekidno i neumoljivo kao što su to činili katolički vladari. Mir se ipak održao unatoč tenzijama između konfesija.⁴⁸

Prema Bradyu Augsburški mir transformirao je herezu iz duhovnog zločina u pitanje svjetovne poslušnosti, a kažnjavanje hereze ovisilo je o volji teritorijalnog vladara. Ovaj zakon

⁴⁸ Brady 231. -236.

je spriječio opći građanski rat u Carstvu prihvaćanjem manjeg zla političke tolerancije vjerskih razlika. Carstvo je ostalo katolička država, koja je tolerirala carske podanike koji su prihvaćali luteransku konfesiju u Augsburgu. Stoga su se kalvinisti morali prikazivati kao luterani s određenim razlikama. Teritorijalni kneževi nisu morali tolerirati podanike koji nisu dijelili njihovu vjeru. Podanici su imali izbor prihvaćanja vladareve vjere ili odlaska u progonstvo.⁴⁹

Wilson također iznosi tezu prema kojoj je Augsburški mir bio potreban radi prevladavanja novonastale vjerske podjele kako bi se omogućilo daljnje funkcioniranje carstva. Carstvo je pokušalo uspostaviti bikonfesionalni poredak kako bi očuvalo mir. Pravo na reformaciju bilo je ograničeno. Carski vitezovi ga nisu posjedovali, jer nisu bili dio carskih staleža. Carski gradovi su bili primorani zadržati postojeće stanje, uključujući i osmero koji su morali ostati bikonfesionalni. Vladari crkvenih teritorija koji su se preobratali na protestantizam bili su primorani predati svoje položaje i posjede Eklezijastičkom rezervacijom, koja je jamčila katolički karakter carske vjere. Suspendirana je jurisdikcija katoličkih biskupa nad reformiranim teritorijima i suspendirani su zakoni o herezi. Katolici i protestanti morali su pravne sukobe rješavati putem Carskog suda, čime je vjerska nagodba uklopljena u sekularni javni mir. Pravo emigracije (*ius emigrandi*) bilo je usmjereno ograničenju prava na reformaciju protestantskih knezova. Podanici koji nisu prihvatili vjeru svoga gospodara imali su pravo otići bez kazne ili zaplijene svojih dobara. Bio je to početak inovacije prema kojoj su individualne slobode bile bitnije od kolektivnih korporativnih prava. Protestanti su se zalagali za ovo pravilo jer su željeli zaštititi preostale protestante u katoličkim teritorijima, a katolici su bili protiv njega. Prema Wilsonu Augsburški mir je bio uspješan i osigurao je opstanak SRC-a u kojem su sukobi bili lokalne prirode čak i kad su u Francuskoj i Nizozemskoj započeli vjerski ratovi. Osmanska prijetnja je također pomogla održati Carstvo na okupu. Mir je bio dugotrajan zbog toga što je relativno uspješno riješio vjerske i političke probleme. Stoga je postao temeljem carske unutarnje nagodbe na Westfalskom miru, koja ga je zamijenila. Prema Wilsonu različita interpretacija triju uvjeta je srušila mir: prva točka sukoba bila je inkorporacija crkvenih posjeda koji izvorno nisu bili pod jurisdikcijom protestantskih plemića i širenja protestantizma na same crkvene redove. Uskoro se pojavio problem biskupa koji su prešli na protestantizam. Car je zaobišao problem tako što je proglasio protestantske biskupe sekularnim administratorima, što je očuvalo katolički karakter tih teritorija i omogućilo da se teritorij vrati crkvi nakon izbora sljedećeg biskupa. Protestanti nisu htjeli potpuno anektirati te teritorije, zato jer bi onda ti teritoriji izgubili svoje položaje u Reichstagu, kao što se i dogodilo sa tri

⁴⁹ Brady 319.

brandenburške biskupije inkorporirane u šesnaestom stoljeću. Nakon 1582. broj crkvenih teritorija pod protestantskom upravom prijetio je katoličkoj većini u Reichstagu. Druga točka sukoba bili su crkveni posjedi u samoj jurisdikciji luteranskih vladara, koji još uvijek nisu bili inkorporirani u njihove posjede. Treća točka bile su vjerske slobode podanika-katolički vladari su tvrdili da *ius emigrandi* dozvoljava progon protestanata, a protestanti su tvrdili da jamči vjerske slobode i dobrovoljnu emigraciju. Nakon 1570-ih ovo pitanje je dobilo na važnosti jer su katolički vladari nastojali suzbiti širenje luteranizma inzistiranjem na vjerskom konformizmu kao znaku političke lojalnosti. Carevi su nastojali ojačati umjerenu poziciju što je funkcioniralo za vrijeme Ferdinanda I. i Maximiliana II., ali Rudolf II. je dopustio eroziju umjerene pozicije a time i vjersko-političkog kompromisa nakon 1576. godine. Katolici su smatrali da je Augsburški mir privremena taktička koncesija kako bi se izbjegao vjerski rat u vrijeme osmanlijske opasnosti. Luterane je trebalo tolerirati radi općeg dobra, ali oni nisu trebali imati ista prava kao i katolici. Umjereni katolici su smatrali da je mir ograničio legalno širenje luterana i omogućio povratak na pravu vjeru onima koji to žele. Radikalni katolici su slijedili jezuitsku interpretaciju prema kojoj je Augsburški mir 1555. godine samo suspendirao papinsku osudu Luthera iz 1521. godine i da mir nije legalan, jer je trebao trajati dok teolozi ne riješe svoje teološke razlike, što je Tridenski koncil napravio 1564. godine. Za razliku od katolika za protestante je Augsburški mir predstavljao početak, a ne kraj projekta reformiranja kršćanstva. Njemački protestanti razvijaju teoriju prava otpora tiraniji. Iako su teolozi naglašavali poslušnost svjetovnim vladarima, plemići i magistrati mogli su se pobuniti protiv vladara, radi zaštite prave vjere. Unatoč tome što su luterani imali pravnu jednakost, katolici su držali političku većinu u carstvu, što je uvjetovalo političku nestabilnost. Wilson se slaže s Bradyem da su širenje kalvinizma, a zatim i katolička obnova destabilizirali, a potom i srušili Augsburški mir.⁵⁰

Poraz Protestantizma u Prvom Schmalkaldenskom ratu i Karlovo nametanje Interima 1547. godine izazvali su vjersku krizu oko interpretacije Lutherovog vjerskog nauka i njegovog naslijeđa. Luterani su se podijelili na filipiste i na gnesioluterane zbog pitanja doktrinarnog i političkog kompromisa s katolicima i carom. Filipiste je predvodio Melanchton koji je pristajao na mogućnost kompromisa s katolicima i reformiranima, te gnesioluterane koji su se protivili bilo kakvim kompromisima. August koji je bio vladar Albertinske Saske isprva je podržavao Filipiste, ali nakon ujedinjenja sa Ernestinskom Saskom 1574. godine August je dao potporu gnesioluteranima u njihovom sukobu protiv filipista. Saski Dvor i sveučilišta očišćeni su od

⁵⁰ Peter H. Wilson, *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War*, Penguin Books, 2010., str.41-48.

filipista, a August je podupirao slične čistke i na ostalim luteranskim dvorovima. Ujedinjenjem dvaju saskih kneževina je nestao politički poticaj za doktrinarni sukob, a pojava Druge reformacije prouzročila je jačanje luteranskog jedinstva, radi obrane luteranizma od opasnosti Druge Reformacije i katolika. Formula Konkorda koja je sastavljena 1577. godine i objavljena 1580. godine postala je glavni konfesionalni dokument luteranskih crkava. Augustova politika omogućila je unutarnju konsolidaciju i centralizaciju na političkom planu u suradnji s luteranskim staležima.

Cameron se slaže s Bradyem da su teološke kontroverze izazvane borbom za luteransko nasljeđe koje su gnesioluterani nastojali prisvojiti i tako diskreditirati Melanchtona i njegove pristaše. Filipisti su smatrali Interim privremenium ustupkom, a gnesioluterani su se protivili Interimu. Filipisti su naglašavali univerzalni karakter protestantizma, pa su promjene i kompromisi u vjerskoj doktrini bile moguće, a za gnesioluterane luteranske doktrine su bile sveto otkrivenje koje se nije moglo mijenjati. U ranim 1570-ima došlo je do promjene generacija, što je omogućilo kompromis oko teoloških pitanja i uspostavu luteranske konfesije. Formulu Konkorda prihvatila su 3 protestantska sekularna izbornika i dvije trećine luteranskih teritorija u Carstvu.⁵¹

Prema Bradyu reformirana vjera je 1560-ih došla u njemačke zemlje, gdje se predstavila kao nastavak Lutherove reformacije ali su je luterani smatrali stranom vjerom i nisu željeli prepustiti prvenstvo Reformiranoj vjeri koju su pogrdno nazivali kalvinističkom. Sukob oko doktrine Euharistije je bio glavna točka prijepora. Luterani su vjerovali u stvarnu prisutnost Krista u hostiji koja je bila kritična za luteransku pobožnost. Širenje Reformirane vjere u Njemačkoj bilo je specifično po tome, što je ovisilo o teritorijalnim vladarima za razliku od Francuske, Škotske i Nizozemske, gdje se reformirana vjera upostavila neovisno od vlasti i onda je mobilizirala dio populacije.

Nakon smrti Augusta 1586. godine na vlast je došao Kristijan I., čiji kancelar Nikolaus Krell pokušao je nametnuti Reformiranu vjeru i program centralizacije vlasti pa je raspustio teritorijalni sabor, ali nakon smrti vladara Kristijana I. luteranski plemići su vratili luteranizam kao službenu konfesiju. Reformirana konfesija nije se uspjela proširiti u Saskoj jer nije uspjela osvojiti i zadržati dvor, a u Branderburgu je uspjela osvojiti dvor, ali se nije uspjela proširiti među narodom, jer se luteransko svećenstvo protivilo vjerskoj promjeni i organiziralo otpor. Centar reformirane vjere postao je Palatinat koji je unatoč čestim promjenama konfesije imao ulogu zaštitnika reformirane konfesije u njemačkim zemljama. Reformirani protestanti u

⁵¹ Cameron str. 374.-376.

Njemačkoj smatrali su se dijelom internacionalne borbe protiv katoličanstva i bili su povezani s nizozemskim i francuskim reformiranim crkvama, što je utjecalo na njihovu militantnost. Glavna faza sukoba između luteranske i reformirane konfesije trajala je od 1560. i dosegla je vrhunac 1590-ih kad se dogodila borba oko vjere u Saskoj i 1613. kada se dogodila borba oko Brandenburga⁵²

Uspjeh preobraćanja na reformiranu konfesiju ovisio je o dva čimbenika: vremenu proteklom od početka reformacije i snazi luteranskog svećenstva na pojedinom teritoriju. Konfesionalizacija je s vremenom dovela do ustaljivanja konfesija u njemačkim državama i učinila preobraćenje na drugu konfesiju nemogućim. Brady smatra da su luteranska i reformirana konfesionalizacija drugačije od katoličke obnove: za razliku od Katoličke crkve koja je univerzalna i koja je i dalje imala zasebni svećenički stalež protestantske crkve su teritorijalne prirode, a njihovi svećenici bili su dio poluprofesionalne laičke klase.⁵³

Prema Bradyu vjerski ratovi u Francuskoj i Nizozemskoj 1560-ih ugrozili su carski mir. Pogotovo nizozemska pobuna jer je William Oranjski bio i teritorijalni knez u SRC-u. Nakon što se izbornik Fridrik III. preobratio na reformiranu vjeru luterani su ga isprva osudili, ali su nakon toga odustali od optužbe što su opravdali tvrdnjom da bi osuda pojačala progone protestanta u Francuskoj, Nizozemskoj i Španjolskoj. To je omogućilo reformiranoj konfesiji u Carstvu da legalno bude smatrana luteranskom, ali je izazov reformirane vjere učvrstio potporu luteranske stranke za carski mir.⁵⁴

Proces konfesionalizacije osigurao je opstanak SRC-a, tako što je omogućio privremeno prevladavanje vjerskih razlika koje je stvorila protestantska reformacija, ali pod cijenu postupne podjele društva i politike jer je proces konfesionalizacije podijelio nekada jedinstveno kršćansko društvo u SRC-u. Reformirana vjera kao Druga reformacija je jedinstveni fenomen konfesionalizacije u SRC-u kao i ovisnost reformirane vjere o vladaru i dvoru: U većini Europe reformirana vjera je bila jedina reformacija, jer su rani luteranski utjecaji zamijenjeni reformiranim utjecajima, a reformirana konfesija se često postavila u opozicije vladajućim režimima kao u Francuskoj i Nizozemskoj. Druga reformacija uništila je jedinstvo protestantskog političkog bloka i izazvala podjelu na umjerenu luteransku konfesionalnu stranku koja je podržavala cara i Augsburški mir i radikalnu reformiranu frakciju koja se zalagala pridruživanju međunarodnoj borbi protestantizma protiv katoličanstva, što je narušilo političku stabilnost carstva.

⁵² Brady, 252.-254 i 271-273.

⁵³ Brady 288. i 289.

⁵⁴ Brady str. 238.-239.

Habsburzi su prvotno bili primorani popuštati protestantima radi očuvanja carstva pa su zagovarali konvivenciju. Proces konfesionalizacije je narušio konvivenciju, a pojavila se i opasnost protestantske većine u carstvu. Situacija se počela mijenjati 1580-ih kada u njemačkim zemljama počinje katolička obnova.

Prema Bradyu Katolička obnova počinje u Bavarskoj gdje vladajuća dinastija Wittelsbach prihvaća katoličku obnovu kao dio borbe protiv bavarskog plemstva koje je prihvatilo reformaciju. Bavarska protureformacija centralizira vjersku i državnu vlast u borbi s protestantskim teritorijalnim plemićima i uvodi društvenu disciplinu. Bavarska je isprva podupirala habsburšku politiku pomirbe s katolicima, ali mijenjaju politiku na Augsbuškome saboru 1566. godine, gdje Bavarska postaje vođa radikalne katoličke frakcije. Austrija je nakon smrti Maximiliana II. bila podijeljena na tri dijela Unutarnju, Gornju i Donju Austriju što je otežalo borbu protiv protestantizma. Politička snaga protestanata i nedostatak katoličkog crkvenog kadra spriječavali su obnovu. Situacija se mijenja krajem 16. st. kada su Habsburzi počeli favorizirati katolike na dvoru, što je uzrokovalo preobraćenje plemstva na katoličku vjeru kako bi osigurali obrazovanje i društveni položaj za svoje potomke. Uskoro su nove plemićke obitelji činile većinu u carskim službama. Politika promocije katolika tako je uspješno razbila solidarnost protestantskih provincijskih staleža. Za katoličku obnovu bilo je potrebno i odlučno crkveno vodstvo. Martin Brenner predvodio je obnovu u Unutarnjoj, a Melchior Kleisl u Gornjoj i Donjoj Austriji. Reforma svećenstva bila je nužna za uspjeh katoličke obnove. Katolička obnova nakratko je zaustavljena kulminacijom bratske borbe, jer je Matija trebao protestantsku potporu da bi bio izabran za cara na carskom izboru 1612. godine. Stoga se je nastavila politika pomirbe koja je trajala sve do izbijanja Češke pobune 1618. godine. U Austrijskim zemljama protestantska reformacija se širila među provincijskim plemstvom pa se uz pomoć njihovog utjecaja proširila po gradovima. S vremenom je postala dovoljno snažna da ishodi vjerske slobode od habsburških prinčeva. Kao odgovor na protestantsku reformaciju nadvojvode su uveli politiku katoličke reforme po uzoru na Bavarsku. Počeli su favorizirati katolike za carske službe i pozvali su isusovce i ostale katoličke propovjednike u svoje zemlje. Koristili su se carskim zakonom i vjerskim mirom koji je išao u prilog katoličkoj strani.

U ostatku Carstva katolička obnova je ovisila o episkopalnim gradovima južne i zapadne Njemačke (Salzburg, Wurzburg, Bamberg i Mainz) i izbornim biskupima. Visoko plemstvo (dinastije izbornih knezova) bilo je problematično zbog tendencije prelaska na protestantizam, što je dovelo do gubitka dijelova ili čak čitavih biskupija, stoga se je Rim počeo oslanjati na

niže plemstvo koje za razliku od izbornih kneževa nije formiralo teritorijalne države i za razliku od pučana imalo lokalni politički utjecaj potreban za provođenje katoličke obnove.⁵⁵

Wilson obrađuje katoličku obnovu u Austriji kao ključnu temu. Prema Wilsonu glavni nedostatak protestantizma u Austriji je bila njegova ovisnost o plemićkom staležu, jer se nijedan austrijski nadvojvoda nije preobratio na protestantizam. Jačanje protestantizma je prisililo habsburšku dinastiju na kompromise s protestantima, čiji je položaj samo ojačan tripartitnom podjelom austrijskih zemalja 1564. godine. U Minhenskom dogovoru 1579. godine donesena je strategija katoličke obnove; Habsburzi su zaključili da održanje njihove vlasti ovisi o održanju katoličke konfesije. Umjesto opoziva postojećih privilegija koje su morali dati Habsburzi su inzistirali na njihovoj strogo katoličkoj interpretaciji, što je značilo zabranu svih protestantskih aktivnosti koje nisu eksplicitno dopuštene privilegijama. Habsburzi su koristili strategiju izolacije i slabljenja protestanata u staležima, te nagrađivanja i promocije lojalnih katolika. Na kraju 16. stoljeća dolazi do slabljenja protestantizma u Austriji zbog pobune kmetova 1595. godine, koja je podijelila plemstvo, pučane i kmetove, te tako omogućila jačanje habsburške dinastije i uvođenje Katoličke obnove.⁵⁶

Od svih aristokratskih dinastija jedino su Habsburzi (Austrija) i Witelsbachi (Bavarska) ostali katolici, ali su katolici ipak držali većinu u carskim institucijama, jer su one organizirane putem principa pariteta, a ne principa većine. Nakon Formule Konkorda (1576.) luterani su imali veću koheziju, ali su i dalje bili politički slabi. Nesposobnost Rudolfa dovela je do slabljenja carskog političkog života i tako oslabila konvivenciju. Četiri krize stavile su konvivenciju na kušnju: Rat za Colognu, Strasburška afera, Ferdinandova deklaracija i Prva Julich-Cleves kriza. Krize su uspješno prebrođene, ali su sve završile u korist katolika, što je ukazivalo na trend slabljenja protestanata i jačanja katolika. Kao posljedica konfesionalne polarizacije došlo je do stvaranja konfesionalnih saveza: na inicijativu Kristiana od Anahalta u svibnju 1508. godine osnovana je Protestantska unija, a kao odgovor na njeno osnivanje u lipnju 1609. godine u Minhenu je osnovana Katolička liga. Osnivanje konfesionalnih saveza bila je priprema za kraj carske konvivencije. Protestantska unija bila je okupljena oko Palatinata, a Katolička liga oko Bavarske. Protestantsku uniju su podržavale Nizozemska i Francuska, a Katoličku ligu je podržavala Španjolska. Druga Julich Cleves kriza 1613./14. započela je konverzijom Sigismunda od Brandenburga na reformiranu, a Wolfganga Williama od Neuburga na katoličku vjeru čime se spor pretvorio iz luteranskog problema u opći europski. Protestantska unija i Nizozemska podržavale su Sigismunda, a Katolička liga i Španjolska

⁵⁵ Brady 294-307.

⁵⁶ Wilson 68-70.

podržavale su Wolfganga. Nakon careve smrti sukob je ipak riješen Sporazumom iz Xantena koji je podijelio nasljeđe. Prema Bradyu utjecaj vanjskih sila Nizozemske i Španjolske bio je problematičan za SRC i zajedno sa slabljenjem carskog političkog života za vrijeme Rudolfa uzrokuje kraj konvivencije. U borbi za vlast Rudolf II. je prije svoje smrti dodijelio Carsko Pismo koje je jamčilo toleranciju češkim protestantima. Praška defenestracija bila je preventivni državni udar kojim su češki staleži pokušali očuvati svoju neovisnost i privilegije. .Pobuna se proširila jer su češki staleži zatražili pomoć od habsburških neprijatelja, što je dovelo do aktivacije konfesionalnih saveza. Prema Bradyu Tridesetogodišnji rat je rezultat habsburške vladavine i kontradiktornih interesa zemalja, kojima su Habsburzi vladali.⁵⁷

Češka pobuna značila je kraj politike kompozicije jer se ubrzo proširila u opći konfesionalni sukob između protestanata i katolika. Prema Wilsonu pobuna je počela kao dio aristokratskog pokreta protiv dvora, koji je bio ujedinjen jedino protestantskom konfesijom, koja se ubrzo proširila na čitavu nezadovoljnu češku aristokraciju. Praška defenestracija, bila je pokušaj radikalizacije koji je trebao zaustaviti potpunu katoličku obnovu i rast moći Habsburga. Pobunjenici su organizirali zasebnu vladu pod Direktorijem i pobunili se protiv dvora, a Kleislova popustljiva politika učinila je habsburšku poziciju slabom, što je nagnalo Palatinat da se pridruži pobunjenicima, što je dovelo do izbijanja Tridesetogodišnjeg rata.⁵⁸

Početak 17. stoljeća interesi teritorijalnih kneževina i konfesionalnih skupina u SRC-u su se poklopili što je uzrokovalo kraj konvivencije i Augsburškog mira. Zbog podjele i slabljenja protestanata koji više nisu bili ujedinjeni nastaje umjerena protestantska stranka, a zbog katoličke obnove potpuna restauracija katolicizma u SRC-u činila se mogućom, što je učinilo umjerenu katoličku poziciju nepotrebnom. Stoga je naposljetku luteranska stranka bila prisiljena pristati uz reformiranu i boriti se za očuvanje svoje vjere i neovisnosti svojih teritorijalnih država protiv nametanja habsburške katoličke obnove i njihove političke hegemonije nad SRC-om.

⁵⁷ Brady 365.-373.

⁵⁸ Wilson 265- 275.

3.2. Zaključak

U Periodu od 1550. do 1618. reformirana konfesija poznatija pod nazivom kalvinizam zamjenjuje luteranizam kao glavni kredo reformacije, jer se protestantizam postupno odmaknuo od papinstva i mogućnosti kompromisa s katoličkom crkvom. U konfesionalnom razdoblju razlike u konfesijama su postale primarno obilježje vjere. Reformirana konfesija je za razliku od luteranske htjela podčiniti vladara i svjetovne vlasti, svojoj upravi, pa bi pobjeda radikalnih kalvinističkih konfesionalnih stranaka značila i uspostavu protestantske teokracije. Svjetovni vladari ipak se nisu mogli odreći kontrole nad društvom, a i određeni stupanj tolerancije bio je nužan da bi država i društvo mogli funkcionirati. Pridobivanje urbanih i aristokratskih slojeva bilo je nužno radi uspjeha konfesionalne forme reformacije, pa je ona uspjela u SRC-u, Engleskoj, Škotskoj i Nizozemskoj, a nije uspjela u Francuskoj. Konfesionalni oblik reformacije uspio je ustrojiti alternativne crkve i alternativno protestantsko kršćanstvo, što nije bilo prihvatljivo u srednjovjekovnom vjersko-političkom sustavu kršćanstva. Budući da se katolička konfesija oporavila i konsolidirala u periodu od 1590. do 1618. nastali su uvjeti za konfesionalni napad na protestantizam, čime je došlo do faze maksimalne konfesionalne konfrontacije. Schilling je točan u svojoj pretpostavci da je konfesionalizacija omogućila teritorijalnim vladarima i svjetovnim vlastima da uvedu čvršću društvenu kontrolu, ali je također omogućila i podanicima da se pomoću apela na niže plemstvo i magistrature pobune protiv svojih vladara.

4. Konfrontacijska faza reformacije

Protestantska i katolička konfesionalizacija stvorile su zasebne crkve i učinile diviziju između protestantskog i katoličkog djela kršćanstva trajnom. Budući da je načelo konfesionalizacije došlo do vrhunca katolici su željeli prisilno uništiti europski protestantizam, a protestanti posebno Reformirane/Kalvinističke konfesije nastojali su spasiti europski protestantizam od uništenja. Konfesionalni sukob poklopio se s teritorijalnim i političkim pokušajem španjolskog i austrijskog ogranka habsburške dinastije da uspostavi političku kontrolu nad Europom. Stoga je izbio opći europski Tridesetogodišnji rat koji je trajao od 1618. do 1648. godine. Konfrontacijski ratovi su predstavljali vrhunac i kraj konfesionalizacije i reformacije Stoga je konfrontacijska faza posljednja faza reformacije.

Prema Schillingu u periodu vrhunca konfesionalizacija je donijela neobuzdanu spremnost za konfesionalnu konfrontaciju, što je izazvalo psihološku i političku krizu

kršćanstva jer su vojni, politički i diplomatski sukobi bili tumačeni kao eshatološka borba Krista i Antikrista. Tri vodeća motiva rane moderne vanjske politike bili su moć i reputacija vladajuće dinastije, vjera i konfesionalni dogmatizam, državni interesi za ekspanziju i ekonomski razvoj države, te dugoročne povijesne odnose, koji su predstavljali tradicionalna prijateljstva i neprijateljstva između država poput englesko-francuskog tradicionalnog neprijateljstva. Tijekom krize ranog 17. stoljeća dolazi do bliskog odnosa konfesionalnih i političkih interesa, što je konfesionalno-dogmatski faktor učinilo vodećim u politici i diplomaciji. Katolički konfesionalno-politički blok Španjolske i austrijskih Habsburga zagovarao je habsburšku hegemoniju nad Europom na temelju rimskog katolicizma koji je ojačan Tridentskim koncilom i katoličkom obnovom. Konfesionalni katolicizam bio je velika i politička i moralna prijetnja protestantskim silama.

4.1. Posljedice Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.)

Vojske Tridesetogodišnjeg rata financirale su se pomoću dobrovoljnih i prisilnih kontribucija. Krađa i palež također su bili prihod. Civilno stanovništvo često je preziralo vojnike zbog njihova kršenja osnovnih kršćanskih zapovijedi, a nasilje je bilo nametanje vojničke moći, koje je bilo potrebno zbog kolektivnog neprijateljstva civila. Nasilje je često bilo i rezultat neuspješnih pregovora sa civilima, jer je vojska trebala civilnu suradnju. Ponekad su civili pružili otpor koji je bio borba za očuvanje života zajednice i njezinog vlasništva prije nego što su izgubili sve, a otpor je ponekad bio i dio pregovora s vojnicima. Pobune protiv vojski su bile očekivane od teritorijalnih vlasti. Prema Wilsonu kasnije u 17. stoljeću vojna moć je postala povezana s prestižem vladara, pa su vladari nastojali napraviti kontrast između divljih nediscipliniranih vojnika Tridesetogodišnjeg rata i kasnijih discipliniranih vojnika novog vojnog sistema. Vojske Tridesetogodišnjeg rata nisu bile konfesionalno i nacionalno jedinstvene jer su protestanti mogli služiti u katoličkim vojskama i obrnuto. Upotreba plaćenika je bila uobičajena: primjerice švedska i danska vojska bile su etnički primarno njemačke, a Škoti koji su ušli u švedsku, dansku i palatinatsku službu mogli su to pomiriti sa stuartskim dinastičim interesima.⁵⁹

Prema Paulu Kennedyju sve države u Tridesetogodišnjem ratu imale su financijskih i opskrbnih problema s vojskom, jer nijedna država nije mogla platiti cijenu ratovanja i

⁵⁹ Wilson str. 828.-839.

financirati vojsku, pa su sve ovisile o zajmovima. Antihabsburški savez uspio je postići marginalno bolju ravnotežu između materijalne baze i vojne moći. Habsburška hegemonija nije uspjela zbog prevelikih troškova vojske, stalnih uzastopnih ratova, koji nisu omogućavali oporavak i inferiorne španjolske ekonomske baze. Poslije 1450-godine vođenje rata je povezano sa centralizacijom vlasti i stvaranjem teritorijalne države⁶⁰ pod vladarom jer je ratovanje koje je bilo primarna svrha rane moderne države to zahtijevalo. Vojna moć je omogućila vladarima da svladaju magnate svoje zemlje i uspostave teritorijalnu državu.⁶¹

Finalni ishod konfesionalizacije u SRC-u bilo je kratkoročno zamrzavanje konfesionalne situacije, ali zbog nastavka katoličke obnove protestantizam postupno nestaje iz Istočne i Srednje Europe. Protestantizam se uspio održati u njemačkim zemljama, ali bio je pod stalnom katoličkom prijetnjom sve do završetka prve sekularizacije krajem 18. stoljeća. Prema Israelu u Nizozemskoj konfesionalne podjele polako slabe u korist protonacionalnog nizozemskog identiteta, što je proces koji se nastavio nakon kraja Tridesetogodišnjeg rata, pa je potvrđen konfesionalni pluralizam. Rat je imao presudni utjecaj na razvoj konfesionalne situacije na Britanskom otočju.

4.2. Zaključak

Nakon neuspjeha širenja konfesionalizacije propovijedanjem i propagandom uslijedila je općeratna konfrontacija u kojoj su protestantske i katolička konfesija pokušale ujediniti kršćanstvo silom. Konfrontacijski ratovi su na kraju ugrozili i teritorijalnu državu, koju su pomogli stvoriti. Društvena hijerarhija postala je ugrožena stalnim ratovanjem, koje se pokazalo besmislenim, pa su svi sudionici rata počeli zagovarati mir. Habsburzi nisu uspjeli pretvoriti SRC u centraliziranu državu pod svojom vlašću, a i suradnja između dva ogranka habsburške dinastije je oslabila, pa je pokušaj uspostave habsburške hegemonije nad Europom propao. Francuska je uspjela preživjeti i održati konfesionalno jedinstvo. Nizozemska nije mogla prevazići provincijalne partikularizme, pa je s vremenom počela slabjeti. Engleska je uspjela steći kontrolu nad Britanijom, ali pod cijenu trajnog slabljenja Britanske monarhije pa je engleski Parlament preuzeo glavnu ulogu u unutarnjoj pa i vanjskoj politici, čime je stvorena Parlamentarna Monarhija. Strahote Tridesetogodišnjeg rata uvjerile su Europu da odustane od konfesionalne konfrontacije i apokaliptičnih vizija. Konfesionalizacija je završila i počelo je

⁶⁰ Paul Kennedy koristi pojam nacija, ali ne može biti riječi o definiranoj naciji jer ne postoji jasno definirani teritorij niti nacionalizam, a iz jezika, koji autor koristi jasno je da zapravo misli na teritorijalnu državu.

⁶¹ Paul Kennedy, *The Rise and fall of the Great Powers*, (London, Harper Collins Publishers, paper back edition, 2017), str. 71-94.

postkonfesionalno razdoblje. Otvorilo se pitanje zamjene kršćanstva na političko-diplomatskom i vjersko-ideološkom planu. Westfalijski sustav suverenih teritorijalnih država zamijenio je političko-diplomatsku ulogu kršćanstva, a pokušaji sekularizacije i racionalizacije društva naposljetku su doveli do prosvjetiteljstva i svjetovnih nacionalističkih ideologija.

5. Westfalski mir i poredak- političke i diplomatske promjene

Nakon što je konfesionalna konfrontacija uništila stari poredak kršćanstva bilo je potrebno uspostaviti novi politički i diplomatski poredak. Westfalski mir bio je uspješan u nastojanju prevazilaženja teritorijalno- političkih i konfesionalnih aspekta krize.

Schiling je podijelio rane moderne državne odnose na četiri perioda:

1. Period habsburškog univerzalizma (1494.-1559)
2. Konfesionalni period (1559-1659/60)
3. Westfalijski sustav internacionalnih odnosa (1659.-1721.)
4. Period potpunog funkcioniranja ravnoteže snaga (1721-1792)

Westfalski Kongres trajao je od siječnja 1643. godine. U svibnju 1649. kad su se pristali diplomati i vojni dužnosnici preselili u Nürnberg kako bi osnovali Nimerški izvršni kongres za demobilizaciju. Najbitniji sudionici bili su staleži Svetog Rimskog Carstva.

Westfalski mir sastojao se od Mira u Osnabrucku (*Instrumentum Pacis Osnabrugensi*,- IPO) koji je bio potpisan između Carstva i Švedske te njihovih saveznika i Mira u Munsteru (*Instrumentum Pacis Monasteriensis* koji je bio potpisan između Carstva i Francuske te njihovih saveznika (IPM). Španjolsko-nizozemski mir također je sklopljen u sklopu sporazuma u Munsteru. Španjolska i Francuska su pregovarali u Munsteru, ali njihovi pregovori su bili neuspješni, pa se Španjolsko-francuski rat nastavio do Mira u Pirinejima (1659). Sporazum je riješio teritorijalnu i ustavnu krizu u Carstvu i vjersku krizu u Carstvu. Također je uspostavio temelje novog međunarodnog poretka temeljenog na zajednici suverenih teritorijalnih, a kasnije i nacionalnih država.

5.1. Analiza Westfalskog mira

Mir u Osnabrucku-IPO:

Mir je uz katolicizam i luteranizam proširio vjersku toleranciju na treću konfesiju, reformiranu vjeru (čl. 2). Nadogradio je načela Augsburškog mira iz 1555.godine: stvorio je konfesionalni paritet u carskim kolegijalnim institucijama i zamijenio većinsku vladavinu u saboru s dvije konfesionalne skupine staleža, priznao je posjedovanje konfesionalnih zemalja i prihoda prema normativnoj godini prvog siječnja 1624. (čl. 5) i poništio je pravo vladara da primoraju podanike između vjerske komfornosti i emigracije (čl. 5). Potvrdio je karakter Svetog Rimskog Carstva kao aristokratsko-korporativne države kojom su vladali car i carski staleži koji su imali nova i ograničena prava na odnose sa stranim silama (čl. 8). Također je potvrdio internacionalnu ekspanziju carskih staleža s primitkom Švedske (čl. 10), čiji monarh je dobio teritorijalne reparacije u obliku polovice Pomeranije i ostalih zemalja (čl. 10), a Brandenburg je dobio kneževsku nadbiskupiju Magdeburga i drugu polovicu Pomeranije (čl. 11 - 14), Bavarska je zadržala gornji Palatinat i elektoralni naslov od Palatinske linije Wittelsbacha (čl. 4). Sporazum u Munsteru regulirao je teritorijalne i diplomatske ustupke carstva Francuskoj i obrnuto.⁶²

5.1.1. Vjerska nagodba /Kršćanski mir

Vjerska Nagodba je riješila konfesionalno-političku krizu u Carstvu pod cijenu smanjenja prava regulacije vjerskih pitanja od strane teritorijalnih vladara, a obje konfesije su se odrekle primjene sile u rješavanju vjerskih i političkih sporova. Propitivanje i drugačije interpretacije vjerskog mira je zabranio članak 50. IPO-a. Po mom mišljenju zabrana interpretacija i propitivanja bila je nužna da osigura trajnost i stabilnost mira.

Prema Wilsonu vjerska tolerancija je proširena na reformiranu vjeru (Kalviniste), ali ostali disidenti zajedno s pravoslavnim kršćanima, Židovima i muslimanima nisu dobili slična

⁶² German history in Documents and Images. Volume 1From the Reformation to the Thirty Years War, 1500-1648 Link: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/87.%20PeaceWestphalia_en.pdf

ustavna prava. Omogućena je rasprava vjerskih pitanja u dva konfesionalna tijela umjesto tri uobičajena hijerarhijska koledža. Vladari su zadržali pravo cuius regio eius religio, ali samo za superviziju vlastitih teritorijalnih crkava. Nisu smjeli nametnuti svoju vjeru podanicima pa su preobraćenja morala ostati osobna, čime su dobili pravo osobne savjesti, ali su izgubili politički autoritet u pitanjima vjere. Samo su Habsburzi zadržali puno pravo reformacije jer ih je IPO obvezao samo na poštovanje protestantske vjere u Donjoj Austriji, gradu Breslau, te na području šleskih kneževa i njihovih stanara. U ostatku svojih zemalja smjeli su progoniti protestante. Članak 53. je potvrdio habsburšku zaplijenu pobunjeničkih posjeda u Češkoj i Austriji i izuzeo habsburške nasljedne zemlje od ograničenja koja su drugi teritorijalni vladari imali. Stoga su Habsburzi nastavili povećavati svoj autoritet širenjem katolicizma i stvaranjem lokalnog plemstva, koje je bilo odano njima kao gospodarima. Najviše katoličkih dobitaka u Europi u idućih 100 godina bilo je u Habsburškoj Monarhiji. Novi normativni datum je 1. siječnja 1624. godine za priznanje konfesija i eklezijastičku rezervaciju. U ostatku carstva ustavne promjene su jamčile političku jednakost između tri priznate konfesije i osobne slobode njihovih pripadnika. Vjerska diskriminacija bila je zabranjena u komercijalnim kompanijama, cehovima, bratovštinama, bolnicama, grobljima, školama, sveučilištima, te u zakonu za nasljeđivanje. Prema normativnom datumu pripadnici triju konfesija priznatih na pojedinom teritoriju imali su puno pravo javne vjeroispovijesti. Vjerske manjine priznate na pojedinom teritoriju do normativnog datuma dobile su pravo privatne vjeroispovijesti. Vjerske manjine koje nisu imale priznatih prava na pojedinom teritoriju teritorijalne vlasti su smjele izbaciti po pravilima Augsburškog mira. Tolerancija koju je uveo IPO, nije ovisila o individualnim pravima nego o članstvu u korporativnoj zajednici. Ipak zakonski sustav carstva nije ovisio o samovolji centralne države, pa su prava bila sigurnija, nego u drugim državama. Čak i tolerantna Nizozemska nije davala nikakvu legalnu zaštitu ne kalvinističkim manjinskim crkvama. Vjerski kompromis je bio uspješan jer su obje strane imale gubitke i dobitke. Protestanti su uspjeli dobiti povoljniju normativnu godinu i ojačati svoju političku moć putem većeg pariteta u carskim institucijama. Calvinisti su osigurali punu pravnu zaštitu pred carskim zakonom. Katolici su prisilili protestante da se odreknu daljnje sekularizacije carske zemlje, ali zauzvrat je potvrđena sekularizacija bivše crkvene zemlje čak i u slučaju da se vladar preobratio na katolicizam. Normativna godina bilo je osnovno pravilo za restituciju, ali su je prema IPO trebali provesti car i carski staleži zajedno. Premda neki slučajevi nisu riješeni do 1806. godine, većina ih je riješena do 1654. godine. Tridesetogodišnji rat i Westfalski mir diskreditirali su uporabu sile radi ostvarenja konfesionalnih i političkih ciljeva u Carstvu. Unatoč krizama Dusseldorfskog rata (1651.) i kasnijoj Palatinskoj kontroverzi (1685.) nije došlo do ponovnog

konfesionalnog radikalizma i ratova. Spor oko Julich Clevesa između Brandenburga i Pfalzneuburga riješen je pregovorima oko teritorijalnih pitanja (1669.) i crkvenih posjeda. Načelo *Itio in partes* je omogućilo Saskoj da od 1653. godine preuzme vodstvo corpus evangelikorum koji je bio namijenjen raspravi protestantskih pitanja, a ne kao protestantska alternativa Carskom saboru kao što je to bilo zamišljeno u konfesionalnom razdoblju. Krajem 17. stoljeća dolazi do potencijalne krize u palatinskoj kontroverzi jer je katolički Filip od Neuburga želio katolizirati Palatinat, što je došlo u kontekstu općeg slabljenja protestantizma u Europi, jer je Luj XIV. ukinuo Nanteški edikt, a 31 njemački knez preobratio se na katolicizam između 1648.-1789., čime su njemački protestanti polako izgubili svjetovne zaštitnike. Palatinski izbornik je ipak dao jednaka prava svim trima crkvama. Najveći problem bilo je preobraćenje izbornika Augusta od Saske na katolicizam kako bi dobio poljsku krunu. Frederik I. i Frederik William I. od Prusije poduprli su luteranski pokret Pietizma zbog promocije društvenih vrijedosti poslušnosti, štedljivosti i dužnosti, ali to je bio dio društvene politike, a ne konfesionalizacije. Nakon kraja konfesionalizacije teritorijalni vladari su uključujući i katolike sekularizirali svu crkvenu zemlju jer su priželjkivali crkvene teritorije pa su povukli potporu za autonomno postojanje carske crkve na društvenoj razini. Westfalski mir je donio povratak predratnog konfesionalnog pragmatizma. Suživot dvije vjere ponegdje je doveo do tolerancije, a ponegdje je doveo do jačanja konfesionalnih podjela kao u Augsburgu, koji je u potpunosti konfesionalno podijeljen čak i u javnim ustanovama, što je bilo u suprotnosti s IPO. Praktične potrebe poput ponovnog naseljavanja napuštene zemlje potaknule su lokalne vlasti na toleranciju ostalih vjerskih manjina.⁶³

Konfesionalizacija je prestala zbog ograničenja prava teritorijalnih vladara na reformaciju i uspješnog razdvajanja teritorijalnih od vjerskih interesa. Crkva je Westfalskim mirom počela gubiti politički utjecaj i privilegije, a svjetovni vladari su se polako osamostalili od papinskog utjecaja. Zbog raspada kršćanstva kao vjersko-društvene cjeline apokaliptična konfesionalizacija Tridesetogodišnjeg rata nije se više vratila. Stabilizacija teritorijalnog i ustavnog poretka carstva nakon 1648. godine također je pridonijela dekonfesionalizaciji.

⁶³ Wilson str.758.-769.

5.1.2. Teritorijalne, političke i ustavne promjene u SRC-u

Tridesetogodišnji rat je djelomice izazvan teritorijalnim napetostima između država koje su prouzročili procesi konfesionalizacije i nastanka teritorijalne centralizirane države. Tijekom rata nije došlo do smanjenja krize nego do njezinog povećanja, što je naposljetku pridonijelo potrebi za završetkom rata.

Prema Wilsonu IPO i IPM kombiniraju revizije carskog ustava s međunarodnim mirom. U čl. 6 Recesa Carskog sabora 1654. godine IPO i IPM proglašeni su fundamentalnim zakonima Carstva. IPO je kodificirao postojeća teritorijalna prava. Teritorijalna suverenost (Landeshoheit), nije činila teritorije neovisnima jer je bila povezana s autoritetom carskih staleža. IPO je povezao teritorijalni suverenitet s elektorima-izbornim kneževima i magistratima carskih gradova, čime je eliminirao sva posrednička tijela između njih i podanika u teritorijima, kojima su vladali. Primjerice češki i austrijski staleži nisu smjeli održavati vojne straže-teritorijalnu obranu i slati poslanike stranim silama, jer je to bilo u suprotnosti s novim Carskim ustavom. Sami teritorijalni vladari bili su ograničeni carskim zakonom, koji je bio nadređen teritorijalnim zakonima. IPO je zamijenio konfesionalne interese i apstraktni koncept "njemačke slobode" s ustavnim interesima carstva kao osnovicom za sklapanje saveza i zabranio promociju partikularnih interesa. Savezi sa stranim silama bili su ograničeni pravilom da ne smiju biti usmjereni protiv cara ili Carstva. Nakon 1648. godine ova odredba je poštovana, pa kneževski savezi nisu usmjereni protiv cara, a vojne kontribucije kneževa carskoj vojsci su se nastavile čak i ako su bile usmjerene protiv trenutnog stranog saveznika. Habsburški pokušaj uspostave vjerske i političke hegemonije nad Carstvom nije uspio, ali su ipak uspjeli osigurati i pojačati svoj položaj. Habsburzi su iskoristili ustavna pitanja kako bi očuvali carske privilegije koje su bile nedefinirane, pa su stoga u teoriji bile i neograničene. Ferdinand III. je pristao da sva buduća povećanja statusa u carskim staležima ovise o pristanku elektora i ostalih nižih kneževa, a zauzvrat je dobio pravo uzvišenja deset novih kneževa. Potvrđen je karakter Carstva kao hijerarhije Carskih Staleža koji su bili pod kontrolom cara, ali ona više nije bila direktna pa je car morao koristiti uvjeravanje i ustavne procese, a ne silu da bi vladao. Carski staleži su ojačali i kolektivno su sudjelovali u carskim reprezentativnim institucijama do 1806. godine kada je Carstvo raspušteno.

Izbor Ferdinanda IV. za carskog nasljednika 1654. godine poništio je načelo neizbora živućeg cara, koje su zagovarali Francuska i Švedska, koji su garantirali Westfalski mir. Francuzi uskoro svojom agresijom i nepouzdanošću gube vjerodostojnost, a Švedska je podupirala carski poredak i ustav radi očuvanja svojih posjeda u Carstvu. Austrijski ogranak

Habsburga s vremenom je stekao primat nad španjolskim. Ferdinand III. je ishodio uhićenje Karla Lotarinškog u veljači 1654. godine što je također povećalo prestiž carske pozicije. IPO i IPM su predvidjeli demobilizaciju svih vojski, što je povećalo carsku moć jer je jedino car smio imati vojsku.

Finalna promjena je bila neovisnost Nizozemske i Švicarske Konfederacije. Španjolska se odrekla vlasti nad Nizozemskom u prvom članku Sporazuma u Munsteru, ali riječ suverenitet se pojavljuje samo u engleskom prijevodu teksta. Car je 1653. godine prihvatio da Nizozemska neće pridonositi obrani Carstva, ali je i dalje smatrana njegovim dijelom sve do 1728. godine. Švicarska je zahvaljujući gradonačelniku Bazela Johanu Weetsteinu sudjelovala u IPO-u i IPM-u. Unatoč disocijaciji od Carskog korporativnog reda Švicarska je i dalje smatrana dijelom Carstva.⁶⁴

Prema Derek Croxtonu suverenitet je prvih 250 godina nakon Westfalskog mira shvaćen u kontekstu vjerske slobode, a ne političke samostalnosti. Narativ o suverenosti tek se postupno pojavio krajem 19. i početkom 20. st. Neovisnost Švicarske Konfederacije zajamčena člankom 6 IPO-a i odlomkom 61 IPM-a bila je tretirana kao srednjovjekovna privilegija, a ne priznanje suverenosti države. Carski staleži dobili su prava karakteristična za suverene države: pravo izbora vjere, pravo sklapanja stranih saveza, pravo vlastite vojne uprave te pravo teritorijalnosti, koje se obično prevodi kao suvernitet. Croxton se slaže s Wilsonom da je IPO potvrdio postojaća, a ne stvorio nova prava. Carstvo je imalo podijeljen suverenitet, ali je još funkcioniralo kao država. Prema Croxtonu intervencije Francuske i Švedske u unutarnji poredak Carstva dokazuju da ono nije bilo suvereno. Države su u početku brinule samo o vlastitom a ne i o tuđem suverenitetu.⁶⁵

Nedoumice o suverenitetu u Carstvu mogu se riješiti putem primjene drugog federalnog modela države, u kojemu postoji više vlasti od kojih svaka vlada vlastitim teritorijem i pitanjima, pa bi se SRC mogao smatrati jednom vrstom proto-konfederacije. Istina je da je mogućnost Francuske i Švedske intervencije u ime zaštite ustava ugrožavala suverenitet Carstva, ali intervencija je bila moguća samo uz poziv jednog od Carskih staleža, što je ograničilo mogućnost zlouporabe. Osim toga u idućim desetljećima Francuska je postala potencijalna prijateljica za cijelo Carstvo, pa nije bilo interesa za strane intervencije. Car se odrekao određenih privilegija da bi njegova druga prava bila potvrđena. Teritorijalni vladari su se odrekli dijela svoje autonomije u zamjenu za ustavno osiguranje njihovog političkog i društvenog statusa, te veće kontrole nad svojim teritorijima, čime je riješen teritorijalni aspekt

⁶⁴ Wilson Str.755.-778.

⁶⁵ Derek Croxton, Westphali the Last Christian Peace, (New York:

krize u Carstvu, što je također omogućilo smirivanje konfesionalne krize. Problem neovisnosti Švicarske Konfederacije i Nizozemske može se riješiti razlikovanjem De facto i De Iure stanja: De Facto su bile neovisne po većini pitanja, ali De Iure su još uvijek pripadale Carstvu, iako nisu sudjelovale u njegovim institucijama i političkom životu.

5.2. Westfalski poredak

Westfalski poredak uspostavljen je gradualno zbog nužnosti zamjene prijašnjeg kršćanskog poretka temeljenog na kršćanskom univezalizmu i diplomacije utemeljene na konfesiji koja je vladala za vrijeme konfesionalnog razdoblja. Nakon izlaganja osnova koje sam preuzeo iz Wilsona putem metode komparacije usporedit ću mišljenja Henrija Kissingera u knjizi *Diplomacija* u kojoj izlaže uobičajeno gledište o osobinama i nastanku Westfalskog poretka i mišljenja Dereka Croxtona iz knjige *Westfalija. Posljednji kršćanski mir*, u kojoj Croxton propituje uobičajena gledišta.

Westfalski međunarodni poredak sastoji se od suverenih država, koje djeluju kao jednake u zajedničkom sekulariziranom zakonskom okviru bez obzira na veličinu, moć i unutarnju konfiguraciju. Westfalski mir i kongres bili su početna, a ne završna točka stvaranja Westfalskog sustava. Europa je nakon Westfalije ostala hijerarhijski fragmentirani međunarodni sustav, ali se polako kretala prema svjetovnom poretku jednakih suverenih država.

Prema Kissingeru Univerzalna kršćanska monarhija se nije uspjela ostvariti jer SRC nije uspio centralizirati vlast i uspostaviti kontrolu nad Europom. Podjela između svjetovne i vjerske vlasti također je omogućila uvjete potrebne za separaciju moći, koji su osnova moderne demokracije.⁶⁶ Posljedično došlo je do nastanka fragmentiranog europskog političkog i diplomatskog sustava, u kojemu su razni feudalni gospodari i dinastije imali samo teoretsku lojalnost caru. Stoga je careva univerzalna vladavina bila samo teoretska bez mogućnosti realizacije. Dolazak Habsburga na vlast u SRC-u i Španjolskoj otvorio je mogućnost uspostave stvarnog centralnog europskog carstva, koje bi zaista vladalo Europom. Istovremeno je reformacija oslabila papinstvo i teritorijalnim vladarima dala mogućnost proširenog djelovanja u vjerskoj i političkoj sferi. Francuska je stvorila protuhabsburški savez koji je opravdan konceptom državnog interesa (Raison d'etat), prema kojemu su državni interesi opravdavali

⁶⁶ Pretpostavljam da Kissinger ovdje misli na moderni koncept trodiobe vlasti između pravosudne, zakonodavne i izvršne vlasti.

bilo koja sredstva i djela potrebna za njihovo ostvarenje. Kissinger stavlja u kontrast habsburške tradicione kršćanske moralne i političke vrijednosti s Richelieuovim pragmatizmom za razliku od univerzalističkih tendencija habsburškog cara koje nisu dopuštale razumijevanje ni prihvaćanje koncepta nacionalnih interesa. Prema Richelieu država je trebala materijalno spasenje i stoga se morala voditi pragmatičnim interesima. Richelieu je uspio u svom naumu da spriječi habsburšku hegemoniju u Europi, što je otvorilo mogućnost uspostave francuske hegemonije. Prema Kissingeru Francuska je ojačala, a SRC je sljedećih 200 godina ostao razjedinjena konfederacija, što je stvorilo politički i diplomatski vakum u Europi.

Državni interes bilo je subjektivno načelo koje je zahtijevalo pravilnu procjenu međunarodnih odnosa, te prednost i slabosti pojedinih država. Načelo državnog interesa vodilo se prema dva moguća ishoda: težnji za primatom jedne države ili uspostavom ravnoteže snaga. Pokušaj Luja XIV. da uspostavi francusku prevlast nad Europom nije uspio, jer se stvorila anti-francuska koalicija što je rezultiralo uspostavom sustava ravnoteže snaga, koji je prvo nastao kao činjenica, a zatim je postao princip organizacije međunarodnog sustava. U Westfalskom sustavu slabije države bi stupile u koaliciju da povećaju svoju snagu, a snažnije države su težile uspostavi svoje prevlasti podčinjenjem ili osvajanjem slabijih država. Ako su koalicije slabijih država bile dovoljno snažne da zaustave napadača stvorila bi se ravnoteža moći. Sustav ravnoteže bio je testiran čestim ratovima jer njegova uloga nije bila sprječavanje ratova nego njihovo ograničavanje i sprječavanje uspostave prevlasti jedne države, čime bi se osiguralo očuvanje samog sustava ravnoteže snaga prema vjerovanjima prosvjetiteljskih mislilaca, a iz sukoba suprotstavljenih interesa trebali su proizići sklad i harmonija.⁶⁷

Prema Croxtonu Westfalski mir nije donio posebnu neovisnost kraljeva i država, jer je ona bila pretpostavljena u teoriji i praksi, unatoč pretenzijama na kršćanski univerzalni sustav. Državni razlog nije Richelieuova invencija i isprva je označavao potrebu stvaranja ujedinjene kršćanske fronte, a Richelieu ga je prenamijenio kako bi opravdao savez s protestantima. Suprotno Kissingerovom mišljenju državni razlog je u početku obuhvaćao kršćansku i društvenu moralnost, ali je drugo tumačenje kao samo-interesa na kraju prevladalo. Državni interes u početku je bio kompromis između moralnosti i nužnih potreba državne politike. Državni interes još nije sasvim prevladao, ali istina je da ga je Richelieu koristio u većoj mjeri nego druge sile. Primjerice Filip IV. i Španjolska su javno odbili koncept državnog interesa u korist kršćanskog univerzalizma. Državni interes je zapravo bio isprika za mnoge katoličke države poput nadbiskupije Bamberg, koja je morala opravdati sporazume s protestantima i

⁶⁷ Henrij Kissinger, *Diplomacija*, (New York, Simon and Schuster Paperbacks, 1994-) str. 56.-69.

davavanje autonomije protestantima na svom teritoriju. Ideali su morali biti žrtvovani zbog kompromisa i političke stabilnosti. Kršćanske ideje hijerarhije i zajednice postupno su prestale važiti. Koncept ravnoteže snaga pojavio se kao dominantna diplomatska ideologija zato jer u post-westfalskim uvjetima nijedna druga nije bila moguća. Svrha Westfalskog pa i svih budućih mirovnih sporazuma bilo je osiguranje priznanja teritorijalnih osvajanja po međunarodnom zakonu zbog kraja ideje da je zakonska osnova posjedovanja zemlje dovoljna da bi se mogla postići međudržavna suradnja. Državna sigurnost se mogla postići u parametrima vlastitog državnog interesa jedino ako su interesi drugih država bili ozbiljno shvaćeni. Država je morala izbjeći pretjeranu agresiju u provođenju svojih planova i morala je biti spremna stupiti u savez s bilo kojom drugom državom radi obrane od napada drugih država ili za napad na drugu državu. Diplomatski sporazumi su mogli pružiti sigurnost, ali samo ukoliko su sve države imale korist od njihovog održavanja. Prava slabijih država morala su biti žrtvovana za teritorijalnu korist jakih država, pa je dinastički princip morao biti dovoljno fleksibilan da omogućiti teritorijalne razmjene između država. U Carstvu se dogodila sekularizacija biskupija kako bi se kompenziralo gubitke zemlje svjetovnih kneževa, što je bila preteča teritorijalne podjele Poljske. S vremenom su tijekom 18. stoljeća nacionalni interesi postali važniji od dinastičkih interesa.⁶⁸

Kissinger smatra da je Richelieu bio poseban u svojoj promociji Državnog razloga, ali to nije bilo točno. Richelieu je samo bio najveći promotor pragmatičkog interesa države, koji je izmišljen da bi opravdao francuski savez sa Švedskom i njemačkim protestantima. Kissinger smatra da je SRC predstavljao politički vakum, a Croxton smatra da je Carstvo nastavilo funkcionirati kao relevantni politički faktor sam po sebi. Iako je uspostava političke hegemonije teoretski bila moguća više nije bilo ideje univerzalne monarhije, koja bi ideološki opravdala hegemoniju.

Prema Schilingu Westfalski poredak je uspješno spriječio novi vjerski rat u Europi. Politička stabilnost novog doba bila je utemeljena na sustavu racionalnih institucija i principa: autonomije politike od vjere, legalna jednakost država i njihovo pravo da provode isključivo sekularne državne interese, čime je uspostavljen sustav saveza u kojemu su djelovale samo države kao jedini subjekti. Rat je ostao legitimno sredstvo politike, ali je uvijek vođen s namjerom modificiranja ravnoteže snaga putem novog mira, pa su vojna sredstva upotrijebljena na miran i racionalan način. U francuskim revolucionarnim ratovima došlo je do nove

⁶⁸ Croxton str. 368.-387.

konfesionalne konfrontacije i ratova motiviranih modernim konceptom nacionalizma, koji je bio moderna inačica konfesionalizacije.⁶⁹

5.3. Zaključak

Proces Konfesionalizacije je završen u ratnim uvjetima jer nijedna strana nije uspjela ostvariti prevlast. Proces teritorijalizacije države se nastavio za razliku od konfesionalizacijskih procesa i doveo je do stvaranja teritorijalne države, koja se na kraju razvila u nacionalnu državu. Trebalo je vremena da se sustav suverenih teritorijalnih država stabilizira, ali od početka 18. stoljeća je činio osnovu međunarodnog sustava sve do Prvog svjetskog rata kada je došlo do finalnog rušenja ravnoteže snaga. Bez reformacije i konfesionalizacije, koje su srušile univerzalistički kršćanski sustav uspostava teritorijalnih suverenih država i sustava ravnoteže snaga ne bi bila izgledna.

6. Sekularizacija -političke i društvene i intelektualne posljedice reformacije

Kraj konfesionalizacije je izazvao političku i društveno ideološku krizu. Vanjsko-politička i diplomatska je riješena putem uspostave koncepta teritorijane države i Westfalijskog međunarodnog sustava, ali društveni i ideološki aspekt krize zahtijevao je sekularizaciju i dekonfesionalizaciju društva i vjere, kako bi se prebrodila moralna i filozofska kriza koju je uzrokovala konfesionalna konfrontacija. Reformacija je tako imala posljedice, koje njezini osnivači nisu namjeravali jer je nakana reformatora bila obnova kršćanstva, a ne njegova transformacija i na kraju propast kršćanstva kao vjersko-političke zajednice i uspostave sekularnog demokratskog društva. Kritična nenamjeravana posljedica reformacije je bila relativizacija doktrina kojom je jedna univerzalna vjerska istina zamijenjena s mnogo mogućih vjerskih istina.

Prema Schillingu vjerska, kulturna i društvena diferencijacija, koja je dovela do modernizacije nije se zaustavila s konfesionalizacijom, nego je nastavljena s razvojem nekonzfesionalnih kršćanskih denominacija, slobodnim misliocima i naposljetku ateistima. Konfesije nikada nisu stekle potpunu kontrolu nad vjerom, pa su kršćanski disidenti poput anabaptista i spiritualista i ostalih vjerski marginalnih pokreta preživjeli konfesionalnu eru i

⁶⁹ Schilling str. 85 i 86.

postali utjecajni u društvu krajem 17. stoljeća. Baptisti su zagovarali krštenje odraslih i strogu separaciju svjetovnih i vjerskih pitanja. Spiritualisti i iluminati su se protivili kršćanskim dogmama i naglašavali unutarnje iskustvo i istinu. Same konfesije su se također promijenile rastom spiritualnih tendencija. U luteranstvu se razvio Pietizam, koji je naglašavao unutarnju pobožnost, a u katolicizmu se razvio Jansenizam, koji je tražio asketsku i moralnu spiritualizaciju kršćanstva i naposljetku došao u sukob s papinstvom i francuskom Krunom. U službenoj teologiji događa se zamjena religije otkrivenja s religijom moralnosti, koja bi se temeljila na filozofiji i koja bi postigla stvaranje moralne vjerske savjesti. Pozivi za unutarnjom univerzalnom reformom vjere tako su se spojili s novonastalim trendovima racionalizma i empirizma u filozofiji, prirodnim znanostima i medicini. Nakon kraja prevlasti pravovjerja svijet se mogao tumačiti kroz promatranje i iskustvo u skladu s načelima razuma. Konfesionalno razdoblje imalo je pesimističnu koncepciju čovjeka koja je zahtijevala strogo discipliniranje i kontrolu države. Konfesionalna koncepcija je postupno zamijenjena optimističnom koncepcijom čovjeka po kojoj čovjek treba uzeti svoje vjerske i političke interese pod svoju kontrolu radi vlastite dobrobiti i dobrobiti zajednice.⁷⁰

6.1. Političke i društvene promjene

Procesi sekularizacije i uspostave teritorijalne države su se nastavili nakon Tridesetogodišnjeg rata i Westfalskog mira i nagodbe. U prvim desetljećima dolazi do oporavka katolicizma i slabljenja protestantizma. Krize preobraćenja Saske i opoziva Nanteškog edikta opisane u prethodnom poglavlju povećale su protestantske strahove o uspjehu katolicizma. Unatoč jačanju katoličke crkve nije došlo do ponovne uspostave kontrole papinstva nad čitavim kršćanstvom jer je došlo do borbe oko kontrole nad crkvom između svjetovnih monarhija i papinstva, što je bio finalni dio sekularizacije. Politička borba oko kontrole crkve je predstavljala prihvaćanje ideje da svjetovni vladari trebaju biti nadređeni crkvenoj hijerarhiji, čak i od strane katoličkih vladara, što je učinilo izvanredne mjere donesene za vrijeme reformacije trajnima.

U ranom 17. stoljeću termin Commonwealth koji se do tada koristio za označavanje svih država počinje se pretežno koristiti za republike, a termin Etat-država se počinje koristiti za države u kojima je vlast vladara teoretski bila apsolutna.⁷¹ Apsolutizam je bio teoretski pokušaj

⁷⁰ Schilling str.24.-30.

⁷¹ Greengrass str. 529.-530.

vladara da prevladaju partikularne interese i krizu države koja je nastala nakon Tridesetogodišnjeg rata.

Prema Jeremiju Blacku apsolutizam je bio ograničen lokalnim interesima i neuspjehom dinasticizma da pruži ujedinjavajuću ideologiju poput kasnijeg nacionalizma. Države su imale ograničene podatke o svojim podanicima pa su bile primorane surađivati s lokalnim plemićima i parlamentima te su lokalne privilegije uspješno sačuvane.⁷²

Istovremeno se događala dekonfesionalizacija društva. Prema Ryriu reformacija je imala tri ishoda:

- 1.sloboda mišljenja: potkopavanje vjerskih autoriteta omogućava načelo tolerancije vjerskih razlika i prihvaćanje slobode govora;
- 2.demokracija:vjerska zajednica ima pravo na samoupravu;
- 3.apolitichnost: zapravo divizija između vjere koja dovodi do ideje o ograničenju prava vlasti nad podanicima.

Teorije otpora protiv nepravednih vladara dovele su do ideje o ograničavanju vlasti monarha nad podanicima. Zajedno s idejom demokracije u vjeri dovela je do participacije širokih masa u politici. Legitimacija otpora i demokracije u vjeri prema mnogim autorima bila je ključna u razvoju principa demokracije i tolerancije.

Reformacija je zamijenila univerzalno otkrivenje jedne crkve mnogim mogućim verzijama otkrivenja i tako uzrokovala pomak usredotočenosti vjere s univerzalnog otkrivenja o kojemu govori Schilling na vjeru moralnosti, koja se bavi unutarnjim pitanjima i moralnošću čovjeka. Crkva je polako gubila monopol na istinu što je otvorilo put razvoju tolerancije i znanosti.

6.2. Ideološke promjene-razvoj tolerancije i znanosti

Tolerancija se postupno razvija tijekom 17. stoljeća i isprva je smatrana samo privremenim taktičkim ustupkom od crkvenih struktura koje nisu uspjele ostvariti prevlast. Prema MacCoulouchu zapadno kršćanstvo je prije 1500. godine bilo jedna od najnetolerantnijih vjera u povijesti. Reformacija i konfesionalizacija postupno dovode do promjena: primjerice u Nizozemskoj Arminijanci koji su i sami bili progonjeni od strane strogih kalvinista počeli su se zalagati za toleranciju nakon Sinode u Dorđtu.⁷³ S vremenom zbog rastućeg prosperiteta

⁷² Jeremy Black, Warfare Crisis and Absolutizam u Euan Cameron (ur) Early Modern Europe Oxford history, New York. Oxford University press, str.219 i 2020.

⁷³ Maccouloch str.678-679.

Nizozemske kao pozitivnog primjera vjerske tolerancije tolerancija potaje uobičajena. Engleska je spalila dvoje anti-Trojstvenih radikala u 1612. godini. Engleski građanski rat je bio vrijeme tolerancije, ali restauracija je donijela ponovnu represiju katolika i ne-konformirajućih protestanata, nadbiskup Oliver Plunket smaknut je u anti-katoličkoj histeriji 1681. godine, Škotska presbiterijanska crkva osudila je Thomasa Aikinheada za bogohuljenje uključujući i poricanje Sv. Trojstva 1697. godine, ali već su i neki svećenici bili zagovarali poštedu od smaknuća. Naposljetku Zakon o progonu vještica u Škotskoj i Engleskoj je ukinut 1736. godine.

Dakle poriv za tolerancijom se pojavio iz iskustva patnje vlastite vjerske skupine, a tek je postupno normalizirana. Rastuća nesigurnost o vjerskoj istini je učinila progon heretika besmislenim, jer je postkonfesionalni pluralizam dokinuo sam smisao pojma hereze, koji je počivao na pretpostavci postojanja univerzalne vjerske istine.

Prema Ryyriu prirodna znanost je počela ugrožavati kršćansku metafiziku, a i sami alati razvijeni za analizu Biblije počeli su bacati sumnju na izvornost Biblijskog teksta.

Prema Robinu Briggsu propitivanje vjerskih doktrina koje su uzrokovale reformacija i katolička obnova uništavaju skrivene kompromise i srednjovjekovnu dogmu, koja je omogućila inkorporaciju novih znanstvenih ideja u vjeru. Pokušaj racionalne primjene vjerskih doktrina izazvao je nenamjernu sekularizaciju, putem brisanja granica između svete i sekularne sfere života. Sredinom 17.st. došlo je do postupne promjene percepcije grijeha: isprva se smatralo da je grijeh uzrokovan nadnaravnim uzrocima i herezom, a onda je došlo do promjene mišljenja pa su ljudske i društvene slabosti postale uzrok zla i grijeha. Racionalizacija vjere dovela je do demistifikacije svijeta, što je pomoglo razvoju znanosti, ali ona se još uvijek sporo razvijala zbog autoriteta "Starine", ali debate su omogućile afirmaciju moderne znanosti. Razvila se experimentalna metoda znanosti temeljena na promatranju i eksperimentiranju. Razvila se praktična primjena znanosti, a vjerojatnost je postupno promijenila značenje od onoga što su podržavali autoriteti u ono što su podržavali dokazi. Dogodila se intelektualna revolucija u kojoj je referencijalna točnost zamjenila afirmaciju koncepata kao cilj promišljanja znanosti. Autoriteti starine postupno su zamijenjeni autoritetom promatranja i prikupljanja novih dokaza. Briggs naglašava da je promjena bila spora jer su nasljeđeni konteksti crkvene vrijednosti i znanja iz starine još imali značajan utjecaj.⁷⁴

Prema Bradyu S. Gregoriu relativizacija vjerskih doktrina dovela je do isključivanja Boga iz uzročno-posljedičnog lanca. Budući da je Božja inspiracija bila nužna za razumijevanje

⁷⁴ Robbin Briggs, *Embattled Faiths, Religion and natural philosophy in seventeenth century*, u Euan Cameron (ur) *Early Modern Europe Oxford history*, New York. Oxford University press,

Svetog Pisma nije bilo moguće doći do konsenzusa. Spiritističko rješenje transcendiranjem biblijskog teksta pomoću Svetog Duha samo je produbilo problem neslaganja jer je različitim tvrdnjama o Sv. pismu pridodalo kontroverzu o suprotnim Božjim inspiracijama. Na kraju je prevladala strategija odbacivanja biblijskih čuda kako bi se nadišle doktrinarne kontroverze. Od pšrosvjetiteljstva nadalje vrijedio je primat razuma s pomoću kojeg su se prosvjetitelji nadali uspostaviti široku zajedničku nadkonfesionalnu bazu odgovora za moralnost, društveni, život i politiku koja bi obuhvaćala cijelo čovječanstvo.⁷⁵

Prema Gregoryu konfesionalizacijom sveučilišta i relativizacijom kršćanskog eksperencijalnog znanja dolazi do postupnog razlikovanja vjerovanja i znanja. Radi nadilaženja konfesionalnih podjela u novim intelektualnim institucijama poput Londonskog kraljevskog društva (1662) i Pariške Kraljevske akademije znanosti (1666) rasprava o konfesionalnim pitanjima je zabranjena. Umjesto toga rasprava se odvijala na osnovi konkretnog potvrđenog eksperimentalnog znanja. Znanje stečeno iskustvom promatranjem i razmišljanjem je bilo nadkonfesionalno jer je priroda bila ista i u protestantskim i u katoličkim zemljama. U akademskom kontekstu dolazi do razdvajanja teologije i prirodnih znanosti.⁷⁶

U srednjem vijeku većina intelektualnih nastojanja bila je usredotočena na vjeru, čak su i sveučilišta bila osnovana djelomično radi svećeničke naobrazbe. Stoga je relativizacija vjerskih doktrina bila potrebna da bi se intelektualci i znanstvenici mogli početi baviti prirodnim znanostima i odbaciti autoritete iz starine.

Postkonfesionalizacijsko doba tražilo je državnu, društvenu i svjetonazorsku stabilnost, a sekularizacija je bila pokušaj prevladavanja političkih i društvenih podjela. Sistematizacijom političkih sustava se stvaraju nove ideologije apsolutizma i parlamentarizma, a činjenica vjerskog pluralizma na kraju nameće vjersku toleranciju, koja opstaje zbog nesigurnosti u vjerske istine. Naposljetku događa se afirmacija načela razuma, kojim znanstvenici grade novi svjetonazor i otkrivaju prirodni svijet.

6.3. Zaključak

Reformacija se dogodila u kontekstu duboko vjerskodruštvene krize koja se dogodila u kršćanstvu na početku 16. stoljeća. Reformacija je pokušala obnoviti univerzalnu kršćansku crkvu, ali je umjesto toga dovela do njezinog raspada i kraja. Demokratizacijom vjere

⁷⁵ Brad S. Gregory, *The unintended reformation. How a Religious revolution secularized Society.*, Harvard University press. 2012, str. 74.-112.

⁷⁶ Gregory str. 340 i 341.

mobilizirala je široke mase za potporu, a apelom na magistrate i teritorijalne plemiće da pomognu reformirati crkvu izazvala je teritorijalizaciju crkve i trajnu eroziju crkvenog autoriteta i prava na samoupravu. Spajanjem populističke i teritorijalne tendencije počela je konfesionalna faza reformacije, što je kršćanstvo gurnulo u sve veću krizu autoriteta.

Schilling je bio u pravu da je konfesionalizacija pomogla teritorijalnim vladarima da uvedu društvenu disciplinu, ali je također legitimirala pobunu širokih masa protiv vladara i omogućila podanicima da odbace svoje teritorijalne vladare na temelju vjere, što je dovelo do krize svjetovnog i vjerskog autoriteta, koja je izazvala konfesionalnu konfrontaciju, jer sukobi koji bi bez konfesionalnog faktora mogli biti riješeni kompromisom, postali su nerješivi i zbog konfesionalnih razlika između vladara i podanika. Schillingova teorija konfesionalizacije je ipak samo djelomično točna jer ne uzima u obzir dezintegracijsku funkciju konfesionalizacije poput Camerona. Mnogo veći teoretski problem je činjenica da je jedna od općih funkcija svih religija legitimacija postojećeg društvenog poretka i države, putem legalno-normativne funkcije, pa se može postaviti pitanje koliko su kršćanske konfesije različite u svojoj funkciji od ostalih razdoblja kršćanstva, pa i ostalih svjetskih vjera. Zbog toga je potrebno sagledavanje općenitog aspekta vjerskog pa i ostalih faktora vršenja društvene kontrole u srednjovjekovnim i ranim modernim društvima prije nego što se može donijeti konačni sud o teoriji konfesionalizacije. Po mom mišljenju konfesionalizacija je ipak korisna za objašnjenje oblikovanja konfesionalnih crkava i društva, bez čega bi razumijevanje reformacije bilo nepotpuno.

Postkonfesionalna faza je nastojala prevazići diplomatsku, političku, društvenu i svjetonazorsku krizu koju je prouzročio Tridesetogodišnji rat i sveopća konfesionalna konfrontacija. Poslije vrhunca konfesionalne konfrontacije dvije tendencije bile su vidljive u državi i društvu. Vladari su nastojali uspostaviti čvrstu kontrolu nad društvom i državom što je dovelo do pojave apsolutizma i jačanja države, a božansko pravo kraljeva i apsolutna monarhija nisu bile dovoljne da bi trajno konsolidirale državu i društvo.

Druga tendencija je bila tendencija demokratizacije društva jer nakon konfesionalne mobilizacije društva i demokratizacije vjere široke narodne mase su počele zahtijevati participaciju u državnim i društvenim pitanjima. Tendencija je ostala prisutna i za vrijeme prevlasti apsolutizma, ali će svoje ostvarenje osim u slučajevima parlamentarnih monarhija Britanije i Nizozemske Republike dobiti tek krajem 18. stoljeća s Francuskom revolucijom i nacionalizmom.

Logika međunarodnog sustava ravnoteže snaga, koja je prioritizirala teritorijalnu ekspanziju dovela je do stalne potrebe jačanja društvene kohezije i rasta vojne i ekonomske

moći države i društva. Istovremeno prosvjetiteljstvo i nova ideologija liberalizma na kraju osporavaju božansko pravo monarha na vlast, što dovodi do pada ili transformacije europskih monarhija i pretvaranja teritorijalnih država u nacionalne države.

7. Popis literature

1. Benedict, Philip, *Christ Churches Purely Reformed A Social History of Calvinism*, Yale University Press, 2002.
2. Brady jr, Thomas A, *German Histories in Age of Reformations 1400. - 1750*, (New York: Cambridge University press, 2009.)
3. Cameron, Euan, *The European Reformation, Second edition* (Oxford, Oxford university Press, 2013,)
4. Cameron, Euan, *Early Modern Europe, Oxford History*, (Oxford: Oxford university Press,), 2001.
5. Caporraso, James, A. *Changes in the Westphalin Order:Territory,Public Authority and Sovereignty* , u J,A: Capporasso (ur)., *Continuity and Change in Westphalian order*,(Oxford:Blackwell Publishers ltd,2000.)
6. Croxton, Derek, *Westphalia the Last Christian Peace*,(New York: Palgrave Macmillan.2013)
7. Ćutić Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji odjeci ili pokret?*, doktorski rad, Zagreb, 2012.
8. Gregory, Brad S., *The Unintended Reformation.How a Religious revolution secularized Society*,(Harvard:Harvard University Press,2021.)
9. Greengrass, Mark, *Christendom,Destroyed:Europe 1517-1648.*, (Great Britain: Penguin Books, 2014.)
10. Heuman, Ute-Lotz, *Confessionalization*, u Alexandra Bamji, Geert, H.Janssen i Mary Laven, (urednici). *Ashgate Reaserch Companion to the Counter-Reformation*, E-book, (Ashgate publishing LTD, 2013.)
11. Israel, Jonnathan, I., *The Dutch Republic:it's Rise,Greatness and Fall 1477-1806*. (New York : Oxford University Press,1995.)
12. Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of The Great Powers*,(London:Harper Collins Publishers, paperback edition,2017.)

13. Kissinger, Henry, *Diplomacy*, (New York:Simon and Schuster Paperbacks,1994.)
14. Lindberg, Carter, *The European Reformations, Second Edition*, (United kingdom, Chichester :Wiley-Blackwell,Blackwell publishing,2010.)
15. MacCulloch, Diarmaid, *Reformation:Europes House Divided, 1490-1700*. (London:Penguin books,2004.)
16. Ryrie, Alec, *Protestants: The Radicals Who Made the Modern World*,(London: Harper Collins Publishers,2017.)
17. Ryrie, Alec, *The Age of Reformation. The Tudor and Stewart Realms 1485-1603, Second Edition*, (New York:Routledge, Taylor and Francis Group,2017.
18. Schilling, Heinz, *Early Modern European Civilization and it's Political and Cultural dynamism*,The Menaheim Stern Jerusalem Lectures, (Hanover and London:University Press of New England,2008.)
19. Wilson, Peter H, *Europes Tragedy, A New History of Thrity Years War*,(United Kingdom: Penguin Books, 2009.)

Internet Izvori:

1. German history in Documents and Images. Volume 1From the Reformation to the Thirty Years War, 1500-1648

Link: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/87.%20PeaceWestphalia_en.pdf